

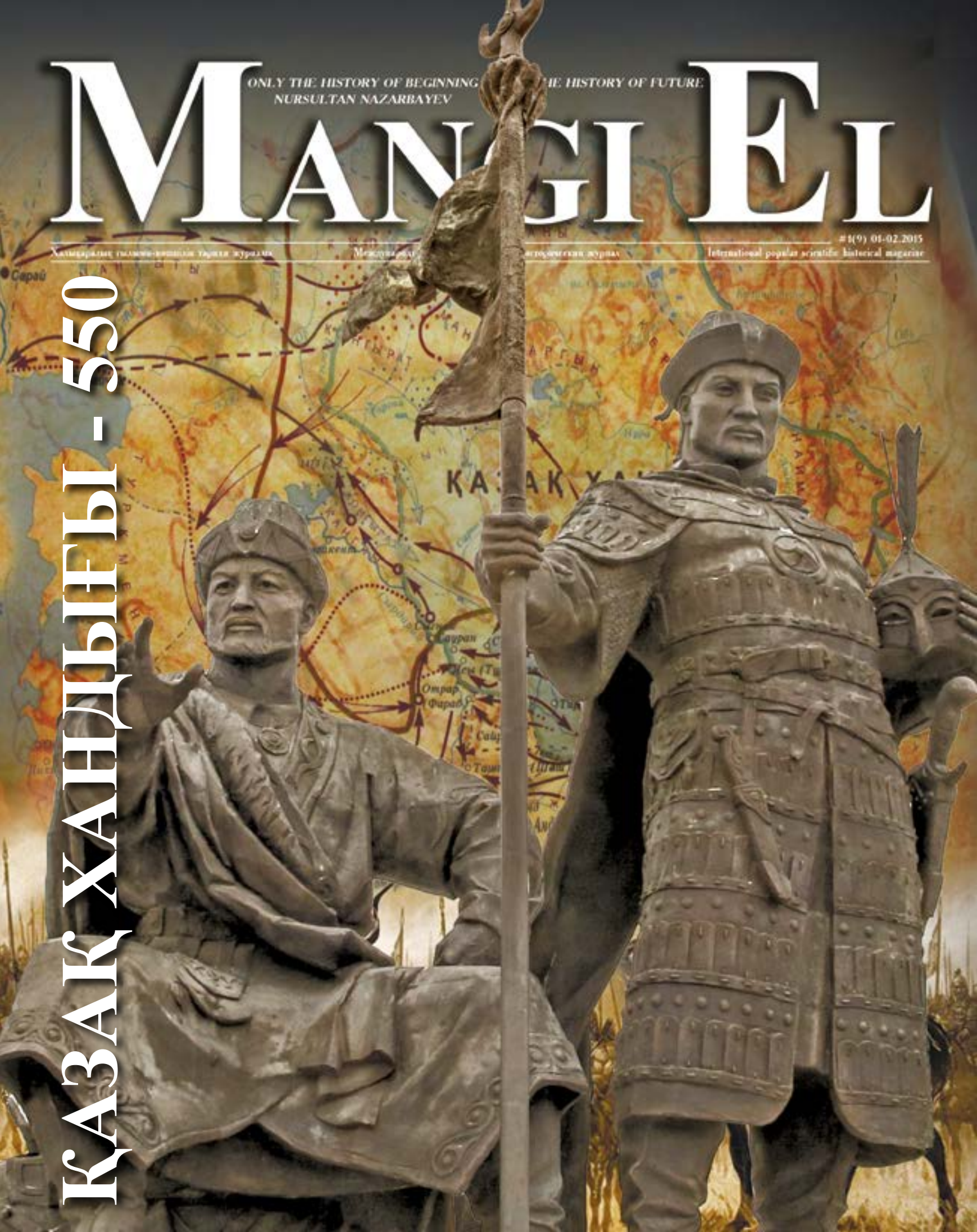
MANGI EIL

ONLY THE HISTORY OF BEGINNING THE HISTORY OF FUTURE
NURSULTAN NAZARBAYEV

#1(9) 01-02.2015

Қазақстанның тарихи-географиялық мағлұматтық журналы   Мәжіліс   Ұлттық тарихи журнал   International popular scientific historical magazine

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ - 550

KAZAK

Қай жерден біз тарихымызды іздеп табамыз десек,
арғы ғұндар — біздің бабаларымыз.
Одан бері қарай келетін болсақ — Ұлы түркі қағанаты.
Біздің жеріміз қай кезде де сол елдердің орталығы болды.
Одан кейін — Алтын орда. Осының өзін санайтын болсақ,
2000 жылдық тарихымыз шығады.
Соның барлығынан өтіп келіп, тілімізді, дінімізді,
ұлттығымызды сақтап қалған қандай керемет
халық бұл қазақ деген?! Ешқайсысымен қосылып кеткен жоқ.
Мына тұрған Қазақстан — бүкіл тарихтың түп-тамыры.
Тарихқа келгенде, желісі, жолы осы.
Хандықтың 550 жылдығы деп жатырмыз.
Керей мен Жәнібек — олар да Шыңғыс ханның ұрпақтары.
Дегенмен, қазақ болып бөлініп шығып, хандық құрған кез — сол кез.
Содан бастап қазақ хандығы пайда болды,
Керей мен Жәнібек 550 жыл бұрын Шудың бойында өздері бөлініп
шығып, мемлекет құрды. Соның бәрі біздің жастарға,
біздің ұрпағымызға тамырымыздың терең екенін көрсетеді.
Тамырың терең болса, қандай дауыл болса да қасқая көтересің.
Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ,
Қазақстан Республикасының Президенті

Наша предки - гунны, еще ближе по времени —
Великий тюркский каганат.
Наша земля во все времена была центром тех государств.
Далее — Золотая орда.
Если все это суммировать, наша история
насчитывает две тысячи лет.
Пройдя через такой огромный отрезок времени,
мы сумели сохранить свой язык, религию, самобытность.
Керей и Жанибек являются потомками Чингизхана,
550 лет назад они создали Казахское ханство.
Все это показывает молодежи, подрастающему поколению,
что наша история имеет прочные основы.
Недаром говорят, чем глубже пущены корни дерева,
тем лучше оно противостоит любой буре.

Нурсултан НАЗАРБАЕВ,
Президент Республики Казахстан

Our ancestors are the Huns,
the closer in time are Grand Turk Empire.
Our land has always been the center of those states.
The Golden Horde was the next.
If all this is summarized, our history goes back two thousand years.
We have managed to preserve our language,
religion and identity since such a period of time.
Kerei and Zhanibek are the descendants of Genghis Khan,
550 years ago, they created the Kazakh Khanate.
All this shows to the young people, the younger generation,
that our history has a solid foundation.
No wonder people say that the deeper roots of the tree started up, the
better it can withstand any storm.

Nursultan NAZARBAYEV,
President of the Republic of Kazakhstan

МӘНГІЛІК ЕЛ

РЕДАКТОР ПАЙЫМЫ
СЛОВО РЕДАКТОРА
EDITOR-IN-CHIEF'S WORD

Ерлан СЫДЫҚОВ,
председатель
Национального конгресса историков

Дорогие читатели «Mangi El»!

Наступивший 2015 год полон юбилейных мероприятий, в первую очередь, связанных с празднованием судьбоносных и поистине исторических событий: 550-летия создания Казахского ханства, 70-летия Великой Победы, 20-летия Ассамблеи народа Казахстана и действующей Конституции страны.

Безусловно, и вне всякого сомнения, что эти всенародные торжества послужат дальнейшему единению и консолидации народа, станут отправной точкой для нашего поступательного движения по пути вхождения в список 30-ти наиболее развитых стран мира и неукоснительной реализации программы «Нұрлы жол».

Любовь к своей истории и культуре, формирование «нового казахстанского патриотизма», горячее стремление всех казахстанцев к дальнейшей консолидации, желание и дальше сохранять имидж «острова» межнационального и межконфессионального мира и согласия, а также начало реализации национальной идеи «Мәңгілік ел» по праву стали обычной нормой жизни и неписанным стереотипом поведения всех жителей благословенной казахстанской земли.

Мы все помним интервью общенационального Лидера Нурсултана Абишевича Назарбаева у подножия Улытау, где каждая пядь земли является свидетелем далеких событий и великих свершений наших легендарных предков.

Мы не забыли его обращения к нам на встрече с активом Астаны, где и было инициировано всенародное празднование юбилея Казахского ханства.

Мы благодарны Президенту за то, что он всегда, всюду и во всех своих выступлениях ратует за активное научное изучение прошлого страны и пропаганду национальной истории среди подрастающего поколения.

Реализация президентской программы специальных исторических исследований «Народ в потоке истории», выход научно-популярного журнала «Mangi El», предстоящее издание 10-ти томной книги по отечественной истории, подготовка базовых и канонических учебников — все свидетельствует о том, что мы - на верном пути. Ибо народ, который знает и чтит свое прошлое, никогда не останется на задворках мировой цивилизации и обязательно станет уважаем во всем мире.

Дорогие читатели, пусть этот год станет поворотным в установлении мира на евразийском континенте.

Мы уверены, что монолитный и единый народ нашей страны, сплоченный вокруг нашего Президента, с честью и достоинством выдержит очередной виток мирового финансово-экономического кризиса.

Наш народ убежден и в том, что мы и далее будем являть миру образец настоящего межнационального мира и согласия в нашем общем доме, имя которому - независимый, процветающий, мирный Казахстан.

Dear “Mangi El” readers

New 2015 year, known by our ancestors as “the year of the sheep”, abounds with anniversary events, first of all related to commemoration of consequential and truly historical events, i.e. the 550th anniversary of the Kazakh khanate establishment, the 70th anniversary of the Great victory, the 20th anniversary of The Assembly of People of Kazakhstan and statutory constitution of the state.

It is doubtless that all these nationwide celebrations will further promote people’s solidarity and consolidation, will be taken as a starting point for our progressive motion on the way of ascension to the list of 30 most developed countries in the world and rigorous implementation of the “Nurly zhol” programme.

Love for our own history and culture, formation of the “new Kazakhstani patriotism”, fervid aspiration of all Kazakhstan people for further consolidation, volition to retain the image of the “island” of interethnic and interconfessional peace and accord, as well as initiation of implementing the national idea of “Mangilik El”, have rightfully turned into common norms of life, unwritten behavioral stereotype of all inhabitants of blessed Kazakhstani land.

All of us remember Nursultan Abishevich Nazarbayev’s interview at the foot of Ulytau, where every dot of land has witnessed distant events and our legendary ancestors’ mighty accomplishments.

We remember his appeal for us in the meeting with the most active citizens of Astana, where nationwide celebration of the Kazakh khanate’s anniversary was initiated.

We are very grateful to the President for advocating active study of the country’s past and promoting national history among rising generation in all of his speeches.

Implementation of the presidential programme for special historical researches “People in the stream of history”, publication of the popular science journal “Mangi El”, forthcoming publication of ten-volume book on national history, as well as preparation of basic and canonical history textbooks demonstrate that we are on the right track, as the nation which knows and reveres its past will never be left on the margins of world civilization, but rather will be treated with respect all over the world.

Dear readers, may this year become a turning point in building peace on the Eurasian continent.

We are confident that our solid and unified nation, united round our President, will stand another spiral in global financial and economic crisis with honour and dignity.

Our people are convinced that in future we are going to set an example of true interethnic peace and accord in our common house, whose name is independent, prosperous and peaceful Kazakhstan.

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ – 550 / КАЗАХСКОМУ ХАНСТВУ - 550-лет / KAZAKH STATEHOOD IS 550 YEARS OLD

- 10-15** С. Сыздықов. Қарахан әулетінің хандықтары
С. Сыздықов. Правление династии Карахан. Не просто экскурс
S. Syzdykov. The Karakhanid khanate
- 16-23** А. Нестеров. Сібір жеріндегі соңғы хан
А. Нестеров. Последний хан земли Сибирской
A. Nesterov. The last khan of the Siberian land

ТАРИХ ТОЛҚЫНЫНДА / В ПОТОКЕ ИСТОРИИ / IN THE STREAM OF HISTORY

- 26-31** Е. Сәдуақасова. Қазақстан – Беларусь. Тарих тараптарынан ынтымаққа дейін
Е. Садвакасова. Казахстан – Беларусь. От памяти в истории до содружества
Ye. Sadvakassova. Kazakhstan – Belarus. From the memory in history to community
- 32-37** Д. Григорова. Николай Трубецкой, Георгий Вернадский: Украина мәселесі. Еуразиялық көзқарас
Д. Григорова. Николай Трубецкой, Георгий Вернадский: Украинский вопрос. Евразийская точка зрения
D. Grigorova. Nikolay Trubetskoy, Georgy Vernandsky: the Ukrainian issue. Eurasian point of view
- 38-43** Е. Сыздықов. Лев Гумилев – Қазақстан. Өткеннің сабағы – болашаққа бастау
Е. Сыздықов. Лев Гумилев - Казахстан. С прошлым – в будущее
Ye. Syzdykov. Lev Gumilyov and Kazakhstan. With the past to the future
- 44-47** Г. Оразымбетова. Армат Бектастың бірлік жолындағы дала философиясы
Г. Оразымбетова. Степная философия единства линий Армата Бектаса
G. Orazymbetova. Armat Bektas's steppe philosophy of unity lines

КӨШПЕЛЕРДІҢ ҰЛЫ МҰРАСЫ / ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ НОМАДОВ / THE GREAT HERITAGE OF NOMADS

- 50-55** А. Оразбаева: «Еркін халықтың» мемлекеттілік дәстүрі
А. Оразбаева. Государственность традиций «Народа вольного»
A. Orazbayeva. State system's traditions of free People

ШЕКАРА АСҚАН ОТАНДАСТАР / СООТЕЧЕСТВЕННИКИ. РУБЕЖ / COMPATRIOTS. FRONTIER

- 58-65** А. Нұралиев. Қандастар
А. Нуралиев. Кровное
A. Nuraliyev. The blood unity

АШАРШЫЛЫҚ

- 68-75** С. Кульчицкий. Ашаршылық алапаты
С. Кульчицкий. Террор голодом
S. Kulchitsky. Terror-Famine in Ukraine

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ EDITORIAL BOARD

Ахмет ТОҚТАБАЕВ
Әбсаттар ДЕРБІСӘЛІ
Бағлан МАЙЛЫБАЕВ
Бауыржан БАЙТАНАЕВ
Бүркітбай АЯҒАН
Георгий КАН
Ғадилбек ШАЛАХМЕТОВ
Дихан ҚАМЗАБЕКҰЛЫ
Ерлан СЫДЫҚОВ
Жұлдызбек ӘБЫЛХОЖИН
Зиябек ҚАБҰЛДИНОВ
Иманғали ТАСМАҒАМБЕТОВ
Қаржаубай САРТҚОЖАУЛЫ
Марат ТАЖИН
Махмұд ҚАСЫМБЕКОВ
Мұхтар ҚҰЛ-МҰХАММЕД
Нұрсан ӘЛІМБАЙ
Уәлихан ҚАЛИЖАН
Хангелді ӘБЖАНОВ

Ахмет ТОҚТАБАЕВ
Абсаттар ДЕРБИСАЛИ
Бағлан МАЙЛЫБАЕВ
Бауыржан БАЙТАНАЕВ
Бүркітбай АЯҒАН
Ғадилбек ШАЛАХМЕТОВ
Георгий КАН
Дихан ҚАМЗАБЕКҰЛЫ
Ерлан СЫДЫҚОВ
Жұлдызбек АБЫЛХОЖИН
Зиябек КАБҰЛДИНОВ
Иманғали ТАСМАҒАМБЕТОВ
Қаржаубай САРТҚОЖАУЛЫ
Марат ТАЖИН
Мұхтар ҚҰЛ-МҰХАММЕД
Махмуд КАСЫМБЕКОВ
Нұрсан АЛИМБАЙ
Уәлихан КАЛИЖАН
Хангелді АБЖАНОВ

Akhmet TOKTABAYEV
Absattar DERBISALI
Baglan MAYLYBAYEV
Bauirzhan BAYTANAYEV
Burkitbay AYAGAN
Georgiy KAN
Gadilbek SHALAKHMETOV
Georgiy KAN
Dikhan KAMZABEKULY
Yerlan SYDYKOV
Zhuldyzbek ABYLKHOZHYN
Ziyabek KABUL'DINOV
Imangali TASMAGAMBETOV
Karzhaubay SARTKOZHAYULY
Marat TAZHIN
Mukhtar KUL-MUKHAMMED
Makhmud KASSYMBEKOV
Nursan ALIMBAY
Ualikhan KALIZHAN
Khangeldi ABZHANOV

ЖУСАН/ ДЖУСАН /ZHUSSAN

- 78-87** Е. Сәдуақасова. Жандарбектің сөнбес жұлдыздары
Е. Садвакасова. Негаснушие звезды Жандарбека
Ye. Sadvakassova. Zhandarbek's unfading Stars
- 88-93** Қ. Исаханұлы. Қазақ батырлары ұрпаққа өнеге
К. Исаханұлы. Казахские батыры. Во имя потомков
K. Isakhanuly. Kazakh batyrs are an example for the younger generation
- 94-99** М. Педраки. Жоғалған дінді іздеу жолында
М. Педраки. В поисках затерянных религий
M. Pedraki. In search of forgotten religions

МЕН ЖАНБАСАМ.../ ДЛЯ ТОГО, ЧТОБЫ БЫТЬ /IN ORDER TO BE

- 102-107** Қ. Ахметов. Қазақтың Қошке Кеменгері
К. Ахметов. Кошке Кеменгер. Принадлежащий роду казахскому
K. Akhmetov. Kazakh Koshke Kemenger
- 108-115** Қ. Ерiмбетова. Торғай көтерілісі. Қуғын-сүргінге ұшыраған ұрпақ
Қ. Ерiмбетова. Торгайское восстание. Репрессии поколений
K. Yerimbetova. The Torgay uprising. Repressed Generations
- 116-121** Т. Жұртбай. Жер жегісі — ел жегісі
Т. Жұртбай. Бедствие Земли — бедствие народа
T. Zhurtbay. The calamity of land is the calamity of people
- 122-127** В. Меньковский. Ұлт тарихы және тарихи естелік
В. Меньковский. Национальная история и историческая память
V. Menkovsky. National history and historical memory

ҰЛЫ ЖЕҢІСТІҢ ЖЕМІСІ / ЦЕНА ПОБЕДЫ / THE PRICE OF VICTORY

- 130-135** Д. Жук. Бұл қазақстандықтарға керек пе өзі?
Д. Жук. Нужно ли это самим казахстанцам?
D. Zhuk. Do Kazakhstan People really need it?
- 136-139** Д. Игсатова. Менің жаны қазақ орыс досым
Д. Игсатова. Мой русский друг с душой казаха
D. Igsatova. My russian friend with kazakh soul
- 140-143** Д. Иманғалиев. Ауғанстан зардабы
Д. Иманғалиев. Опаленные Афганистаном
D. Imangaliyev. Burnt by Afghanistan
- 144-149** Г. Қожабеков. Мен білетін бір ақиқат — Ауғанстан
Г. Қожахметов. Афганистан, который знаю я.
G. Kozhabekov. The war that I used to know

ОҚИҒАЛАР. ЕСІМДЕР / СОБЫТИЯ. ИМЕНА / EVENTS. NAMES

«Mangı El» халықаралық ғылыми-көпшілік тарихи журналы
02.08.2013ж. ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінде тіркеліп,
№13768-Ж куәлігі берілген.
Құрылтайшы: «Қазақстан тарихшылары ұлттық конгресі»
қоғамдық бірлестігі

Международный научно-популярный исторический журнал «Mangı El»
Зарегистрировано в Министерстве культуры и информации РК
Свидетельство №13768-Ж от 02.08.2013
Учредитель: Общественное объединение
«Национальный конгресс историков Казахстана»

International popular scientific historical magazine «Mangı El»
Registered in the Ministry of Culture and Information
of the Republic of Kazakhstan. Certificate № 13768-Ж from 02.08.2013
Founder: public association
«The National Congress of the Historians of Kazakhstan»

Бас редактор:
Ерлан СЫДЫҚОВ
Мауапты редактор:
Ержан СӘДУАҚАС
Қазақ бөлімшесі редакторы:
Баязбек ТУКІБАЙ
Ағылшын бөлімшесі редакторы:
София ОСПАНОВА
Журналистер:
Светлана РЕЗНИКОВА
Дина ИГСАТОВА
Корректорлар:
Гүлзабира ШАУЕНОВА
Файна ТУСПОВА
Техникалық редакторы:
Артем ДЕМІДОВ
Корректоршілер:
Динара СЕМБАЕВА
Фотолілі:
Ербол ЕРДЕНБЕК
Верстальдер:
Динара СЕМБАЕВА

Главный редактор:
Ерлан СЫДЫКОВ
Отвественный редактор:
Ержан САДВАКАСОВА
Редактор казахской редакции:
Баязбек ТУКИБАЙ
Редактор английской редакции:
София ОСПАНОВА
Журналисты:
Светлана РЕЗНИКОВА
Дина ИГСАТОВА
Корректоры:
Гүлзабира ШАУЕНОВА
Файна ТУСПОВА
Технический редактор:
Артем ДЕМИДОВ
Дизайнер:
Динара СЕМБАЕВА
Фотограф:
Ербол ЕРДЕНБЕК
Верстальщица:
Динара СЕМБАЕВА

Editor-in-chief:
Yerlan SYDYKOV
Managing editor:
Yerzhan SADVAKASSOVA
Editor of Kazakh version:
Bayazbek TUKIBAY
Editor of English version:
Sofya OSPANOVA
Journalists:
Svetlana REZNIKOVA
Dina IGSTATOVA
Proof-readers:
Gulzabira SHAUENOVA
Faina TUSSPOVA
Technical editor:
Artem DEMIDOV
Designer:
Dinara SEMBAYEVA
Photographer:
Yerbol YERDENBEK
Page-makers:
Dinara SEMBAYEVA

Мекенжай:
Қазақстан Республикасы,
010008, Астана қаласы,
Мирзоян көшесі, 2.
А.Н.Гумилев атындағы
Еуразия ұлттық университеті
Бас әкімшілік ғимарат, 136 кабинет
Тел.: +7 (7172) 709-548, 709-500
(ішкі байланыс: 31-116, 31-118)
e-mail: Mangilik.el.history@gmail.com
Тарауымы: 3000 дана
Шығу мерзімі:
екі айда 1 рет

Журнал «Print House Geron»
баспаханасында басылып шығатын.
Мекен-жайы: Алматы қаласы,
Сәтбаев көшесі 30А/3, офис 124

Контакты:
Қазақстан, 010008,
г. Астана, ул. Мирзояна, 2.
Евразийский национальный
университет имени А.Н. Гумилева
Главный административный корпус,
136 кабинет
Тел.: +7 (7172) 709-548,
709-500 (вн.31-116, 31-118)
e-mail: Mangilik.el.history@gmail.com
Тираж: 3000 экз.
Периодичность:
1 раз в два месяца

Отпечатано в типографии
«Print House Geron»
г. Алматы, ул.Сатпаева, 30А/3,
офис 124

Contacts:
010008, Mirzoyan str. 2,
Astana, Kazakhstan
L.N. Gumilyov Eurasian
National University
The main administrative campus,
office 136
Tel.: +7 (7172) 709-548,
709-500 (internal 31-116, 31-118)
E-mail: Mangilik.el.history@gmail.com
Circulation: 3000 issues
Periodicity:
once every two months

Printed in «Print House Geron»
printing-office.
Almaty, Satpayeva street, 30A/3,
office 124

Ел бірлігі-асыл қасиет

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

Единство народа — высшая добродетель

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

The highest virtue is to save and strengthen the unity

Nursultan NAZARBAEV

ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ – 550

КАЗАХСКОМУ ХАНСТВУ - 550-ЛЕТ

KAZAKH STATEHOOD IS 550 YEARS OLD

Сатай СЫЗДЫҚОВ,
 тарих ғылымдарының докторы, профессор

Биыл республикалық көлемде аталынып өтетін Қазақ хандығының 550 жылдық мерейтойы қарсаңында бұрыннан қазақ жерінде құрылған мемлекеттік құрылымдар тарихына да жете көңіл бөлінгені дұрыс. Өйткені олардың барлығы да кейін құрылған Қазақ хандығының қалыптасуына түрлі дәрежеде ықпал етті. Сондай мемлекеттің бірі — кезінде дамыған өркениетті Қарахандар әулетінің негізін салған және оның ыдырауы нәтижесінде Шыңғыс хан шапқыншылығы қарсаңында бірнеше хандықтар құрып, кейін қазақ хандығы мен қазақ халқының қалыптасуына зор үлес қосқан қарлық ру-тайпаларының конфедерациясы еді.

Бұл мәселеге қалам тартқан тарихшы ғалымдардың пікірлеріне көз жүгіртсек, ғалым М.Ақынжанов: «Қазақ халқына негізінен алғаш ұйытқы болған Түргеш пен Қарлық одағы болды», — деп жазады. Қарлық қағанатының қазақ халқын құрудағы рөлін жоғары бағалай келіп, түркі және моңғол шежірелерін жетік білетін моңғолдық қазақ ғалымы Ислам Қабышұлы былай дейді: «... қарлық одағының тұсында қазақ халқы өзінің осы күнгі қазақ атымен аталды. Оның IX-X ғасырларда өз алдына жеке халық болып құрала бастағаны анықталды. Оның экономикалық тұтастығы, мәдениет және қоныс бірлігі бар еді. Ал мәдениет бар жерде мінез-құлық бірлігі болатыны да даусыз. Сондықтан тұтас бір халықтық белгілері бар деп саналады. Бұл, әрине, халық болып құралудың бастамасы. Осы қарлық кезінде ізі салынған халықтың ұйытқысы жойылып кетпей баянды болып қалды. Бұл ұйытқыны сырттан келген шапқыншылар да бұза алмады. 1140 жылғы қидан, 1203-1220 жылғы моңғол-татар шапқыншылығы да бұл бірлікті ыдырата алмады. Сөйтіп, 1218-1380 жылдарда әр жердегі қазақтар қайта бас қосқанда сол қарлық атымен емес қазақ атымен біріккен-ді».

Шынында да қарлықтар басмылдар, ұйғырлармен бірге отырып 742 жылы Шығыс Түрік қағанатының саяси үстемдігін күйреткеннен соң, 746 жылы Жетісуға қоныс аударып, батысқа қарай Фараб (Отырар) өңірін қоса жайлаған еді. Осы кезде бұл өңірде геосаяси жағдай өте күрделі-тін. Оңтүстіктен Араб халифаты, ал шығыстан Қытайдың Тан империясынан қауіп төнді. Осы өңірде екі империялық күштердің мүдделері

түйіскен болатын. Тан әскерлері Суябты басып алып, батысқа қарай Шашқа (Ташкент) жеткен еді. Бұл жерде батыстан ілгерілеп келе жатқан арабтардың мүдделеріне қайшы келді. Сөйтіп, 751 жылы екі империялық күштердің шешуші шайқасы Талас өзені бойындағы Атлах қаласының маңайында өтті. Екі үлкен армия бес күндей бір-біріне бата алмай қарсы тұрған кезде Тан әскерінің тылынан қарлықтар шабуыл жасаған. Сол кезде арабтар да шабуылға шығып, қытай әскерінің тас-талқанын шығарған. Араб тарихшысы әл-Асирдің айтуынша, осы шайқаста қытайлықтар 50 мың әскерінен айырылып, 20 мыңдайы тұтқындалған. Өкінішке орай, қарлықтардың Атлах шайқасындағы рөлі деректерде белгілі болса да, 1996 жылы шыққан Қазақстан тарихының төрт томдық академиялық басылымында айтылмай кеткен. Қазіргі жазылып жатқан көптомдықта бұл жағдай ескерілуі тиіс деген пікірдеміз. Өйткені Атлах шайқасы ортағасырлық дәуірдегі Орталық Азия мемлекеттері мен халықтарының саяси және мәдени тарихында өте үлкен маңызды рөл атқарды. Осы шайқастан кейін Қытай империясына өзінің Орталық Азия аумағындағы белсенді геосаяси мүдделерінен бірнеше жүзжылдықтар бойы бас тартуға тура келді. Оның есесіне араб-мұсылман өркениеті орнығып, аймақтың одан кейінгі тағдыр-талайында өшпес із қалдырды.

VIII-X ғасырлар аралығында қарлық ру-тайпалары Жоңғар Алатауынан Сырдарияның орта ағысына, Балхаштан Ыстықкөлге дейін Іле, Шу, Талас өзендерінің жазықтарында, Хан Тәңірінің етегінде, Исфиджабан (Сайрам) Отырарға дейінгі аралықты алып жатты, яғни араб географы ибн Хаукалдың (X ғ.) айтуынша, шығысынан батысына дейін жүріп өту үшін 30 күн керек болған.

Кейінгі арнайы тарихи зерттеулерде қарахандардың қарлықтар мемлекетіне кірген тайпалардан шыққаны тұжырымды айтылады. Әсіресе қарлықтар конфедерациясына кірген шігіл, яғма, тухси тайпалары Қарахандар мемлекетін құруда ерекше көзге түседі.

Тарих сахнасына VI-VII ғасырларда шыққан үш қарлықтардың (моула-бұлақ, чисы, ташлық) бір тайпасы чисы — чигиль, шігіл еді. Кейін шігілдер көбейіп, өз алдына жеке шықса да үнемі қарлықтардың өзге ру-тайпалары-мен бірге

ҚАРАХАН АУЛЕТІНІҢ ХАНДЫҚТАРЫ

тағдырлас болды. Ортағасырлық деректер бойынша шігілдер Іле мен Сырдарияның оңтүстігінде, Ыстықкөлдің айналасы мен одан батыста, ал кей ретте оңтүстік-шығысқа қарай орналасқан. Бұл жерлер сол кезеңдегі қарлықтардың да қоныс тепкен мекендері болып саналады. Жалпы шігілдер мен қарлықтардың бір-бірімен этникалық және саяси тұрғыдан тығыз байланыста болғандығы зерттеулерде дәлелденген.

Қарлықтардың оңтүстігінде, Нарын өзенінің бас жағынан оңтүстікке қарай Қашғар жерін алып жатқан яғмалықтардың бір шеті қимақтармен шектеседі. 840 жылы қарлықтар мен қырғыздардан жеңілген ұйғыр қағанатының (немесе тоғыз-оғыздар) ішінен бөлініп қарлықтарға кеткен сол яғмалардың бір бөлігі еді. Өйткені 15 тайпаның Тарбағатайда орналасқаны, яғни қарлықтар мен қимақтар арасына сәйкес келеді. Уақыт өткен сайын яғмалықтардың бір бөлігі Іле өзені арқылы Ыстықкөлге дейін барып, қарлықтармен аралас отырды. Тарихи географиялық еңбектерде тухси тайпасының да қарлықтармен бірге Хан Тәңірі тауының батыс жақ етегінде орналасқаны хабарланады.

Сонымен қарлықтардың этникалық даму үрдісі Қарахандар әулетіне ұласуға дейін үш кезеңнен өткені байқалады. 1. VII-VIII ғасырларда үш тайпадан құралған «үш қарлық» бірлестігі атауымен Түрік қағанаты үстемдігіне қарсы күресушілердің бірі болды. Бұл кезде қарлық құрамына бұлақ, шігіл және ташлы тайпалары кіргені белгілі. 2. VIII ғасырдың ортасынан бастап қарлықтар батысқа жылжып, бұрынғы «Он оқ елі» мен түргештердің арғу және тохси ру-тайпаларын біріктіріп, конфедерация құрады. Осы кезеңде қарлық бірлестігінің құрамында тоғыз ру-тайпалық топ болғаны мәлім. 3. IX-XI ғасырларда қарлық конфедерациясындағы тайпалар өзара аралас орналасқан шігіл, оғыз, яғма, тохси және соғдылармен үздіксіз этносазая және шаруашылық тұрғыдан қарым-қатынаста болды.

Қандай да бір конфедерациялық мемлекетте басқаратын хан мен мұраға берілетін билік шығатын этнос болады. Міне, осы этнос қарлықтар еді. Конфедерациялық сол мемлекеттің ішкі құрылымына да тиесілі. Ел бірнеше уделдік бөліктерден тұрып, олардың тәуелділік деңгейі жоғарғы билеушінің жеке басының іс-қызметіне байланысты болды.

Қарахандар мемлекетінің пайда болуы туралы қазіргі тарихнама бұрынғы Кеңес дәуірінің идеологиялық сарынынан арыла қойған жоқ. Оның бірден-бір көрінісі – біздің мемлекеттіліміздің тарихын әлі де үзік-үзік етіп көрсету. Оның «ортақ сценариясы»: ортағасырлық түркі дәуіріндегі мемлекеттер тарихын жазғанда бәрі де құлап, жойылып, оның орнына басқа мемлекеттер пайда болады. Олардың бір-бірімен жалғасып, эволюциялық даму үрдісінде болғандығына тиісті көңіл аударылмайды. Бұл Қарахандар мемлекетінің пайда болуы туралы тарихнамада да көрініс береді. Әдетте қалыптасқан тарихнамада Қарлық мемлекеті 940 жылы Қашғардың түрік билеушілерінің Баласағұнды басып алуына байланысты Қарлық мемлекеті құлады делінеді. Ал Қарахан мемлекетінің тарихы 942 жылдан, яғни Сатук Боғра ханның Баласағұн билеушісіне құлатып, өзін қаған ретінде жариялағанынан басталады деп көрсетеді.

Шын мәнісінде, былай болған еді: 840 жылы қарлықтардың жабуғы, Испиджабты билеуші Білге Күл Қадыр Қара хан қаған атағын алып, халыққа жария етті. Міне, осы кезден бастап қарлық мемлекетін билеушілер өздерін Қарахан әулетіненбіз деп санай бастады. Бұл 840 жыл. Ал дәстүрлі тарихнамада Қарахандар әулетін Сатук Абд ал-Керимнің исламды қабылдап, қаған ретінде өзін жариялануынан бастайды. Қайсысы дұрыс? Біздіңше, Қарахандар әулетінің билігін 840 жылдан, яғни Білге Күл Қадыр Қара хан қағаннан бастаған тарихи әділдік болар еді. Өйткені алғашқысы мен кейінгісінің арасындағы айырмашылық – тек ислам дінін мемлекеттік дін ретінде қабылдауда ғана. Дінді қабылдау бүтіндей мемлекетті, оның басқару институттарын түбірімен өзгертеді деген тұжырым тудырмауы керек. Білге Күл Қадыр Қара хан өлгеннен кейін қағанаттағы билік оның екі баласының қолына көшті: Базыр Арслан хан – Баласағұнды, ал Оғұлшақ Қадыр хан Таразды билей бастады. Таразды саманилік Исмаил ибн Ахмад басып алғаннан кейін (893 ж.) Оғұлшақ Қашғарға кетуге мәжбүр болды. 904 жылы ол Саманилер иелігіне шабуыл жасады. Оғұлшақтың немере інісі Сатук Боғра хан (915–955) Қарахандардың мұсылмандық әулетінің негізін салушы болды. Бұл жерде ерекше ден қоятын жағдай: тарихнамада қалыптасқандай Сатук Боғра хан жалпы Қарахан әулетінің негізін салушы емес, оның тек мұсылмандық бағытын бастаушы ретінде қарастыру керек.

Кезінде орыс ғалымы В. Григорьев хандарында «қара» атағы болуына байланысты «Қараханидтер мемлекеті» деп, тарихи еңбектерде бұл атауды орнықтырды. Алайда, оның тек шартты атау екендігі белгілі. Қарахандар мемлекетінің құрылуы мәселесінде талас пікірлер әлі толастаған жоқ. Осы мәселені анықтау үшін әуелі «қара» атағы мен «Қарахандар әулетінің» пайда болу және оның тарих сахнасына шығу мәселелеріне тоқталу қажет. «Қара хан» титулын алғаш түркілер хандығында Бумын (Момын) қағанның үшінші ұлы Тобо (Тобық) хан (572-581 жж.) алған еді. Ол өте батыл да

ержүрек және дипломатиялық шеберлігі зор, қытайға да салық төлеткен, түркілер мемле-кетінің территориясын батысында да және шығысында да мейлінше ұлғайтып, Сасанидтік Иран мен Византия империясымен дәрежесін тең ұстаған хан еді. Қытай транскрипциясы негізінде Л.Н. Гумилев бұл ханның түркі тіліндегі атын «табақ», аңдық стилінде «Арсилла» (Арыстан) екенін анықтаған. Қазақ тілінде де «тобық» – «табақ», (орысшада да «чаша» – «табақ») мағынасын береді. Ол кезде Тобо хан буддизмді қабылдап, осы діннің дәстүрі бойынша қолына табақ және жуан таяқ ұстаған. Қазақ шежіресінде де бұл жағдай көрініс береді. Мысалы, Арғын шежіресінде Момын анадан туған тобықты – «жуан таяқ тобықты» деп аталған. Византиялық тарихшы Менаандр да Тобо ханды аңдық стилінде «Арсилла», яғни «Арыстан» атауымен жазған.

IX ғасырдың жартысы мен X ғасырда қарлық «жабғуы» атауының орнына «қара» атағы қолданылды. Бұл – Білге Күл Қадырханның өзін қаған деп жариялау уақытымен сәйкес келеді. Қарлықтардың астанасы болып табылатын Баласағұнда билеушілердің тұратын жері «Қара Орда» немесе «Күз Орда» деп аталды. Орда орналасқан тауға қарап қарлықтар: «Мұнда барлығынан жоғары иеміз тұрады», – деп жалбарынатын болған. Бұл ретте ал-Масудидің мына сөздерін келтірген орынды:

Араб халифаты) шешуші рөл атқарып, мұсылман өркениетінің Орталық Азияда түпкілікті орнығуына да өз үлесін қосқан осы қарлықтар болатын.

IX ғасырдың ортасына қарай Қарлықтардың тарих сахнасына шығуынан бастап, олардың Орталық Азияда саяси үстемдікке қол жеткізуі мен моңғол шапқыншылығына дейінгі тарихын зерттеудің қазіргі түркі тілдес халықтар үшін маңызы зор. Қарлықтардың ру-тайпалық одақтары Қарахандар мемлекетін құруда басты рөл атқара отырып, моңғол шапқыншылығынан кейінгі дәуірде қазақ, өзбек, қырғыз және т.б. Орталық Азия халықтарының қалыптасуына ықпал етті.

Қарахандар әулеті тұсындағы қарлық көшпелілерінің отырықшылығы жоғары дамыған аудандардан (жайылымдардың тарылуына байланысты) бөлініп шығып, өздерінің жекелеген еркін иеліктерін құруы да кейін қазақ, қырғыз, өзбек, хандықтарының пайда болуын тездеткен іс-әрекет ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, қазақ халқының шығу тегі мен оның этногенетикалық үдерістерімен тығыз байланысты қарлықтар мен Қарахандар әулетінің дәуірі Қазақстан тарихының әлі жете зерттеліне қоймаған кезеңімен сәйкес келуі бұл тақырыптың өзектілігін көрсетеді.

Әлеуметтік-саяси шиеленістердің себептері мен нәтижелеріне келсек, осы уақытқа дейінгі тарихнамада көшпенділер мен отырықшылардың қатынасы мәселесінде өзара ықпалдастығы біршама жақсы зерттелгенімен, олардың әлеуметтік-экономикалық дамудың бір кезеңінде бір-бірінен ашақтауы немесе бөлінуі мәселесіне және оның себептеріне жеткілікті мән беріле қойған жоқ. Бұл мәселені дұрыс қойып, оны шешу қазірде қазақтар және олардың ата-бабаларының таза көшпенділер болды ма немесе жартылай көшпенді болды ма деген сұраққа түпкілікті жауап беруге көмектеседі. Бұл проблеманы шешудің жолын Қарахандар мемлекетінің әлеуметтік-саяси тарихы мысалында анық көруге болады. Қарахандар әулеті құрған мемлекеттің құрамында болған көшпелілігі басым қарлық, оғыз ру-тайпаларының (кейін қазақ, өзбек, түркмен және қырғыз халықтарын қалыптастырған) өздерінің елдік болмысы мен тыныс-тіршілігін және еркіндігін сақтап қалу үшін үнемі күрес жағдайында болды. Қарахандар әулетінің екіге бөлінуі, олардың үнемі таққа талас-тартыстары, оның үстіне селжұқтардың көтеріліп, билік басына келуі көшпелі түркі ру-тайпаларының құрған ел іргесіне үлкен қауіп төндірді. Қарахандар, одан кейін селжұқтар құрған иеліктің билеушілері әскерінің бір бөлігі осы көшпелі түркі ру-тайпаларының конфедерациясынан жасақталған болатын. Осы қызметі және төлеген салықтары (белгілі мөлшерде мал басы) үшін оларға жайылымға және басқа шаруашылықтар жүргізуге жер берілді. Бірақ қарахандар мен селжұқтар әулеттерінің үнемі саяси талас-тартыстары көшпелілердің әскери қызметтегілері мен дәстүрлі шаруашылығына көп зардаптарын тигізді. Әдетте, осы кезеңді зерттеушілердің назарында қарахандар мен селжұқтар әулеттерінің саяси күрестері болады да, саяси оқиғалардың себеп-салдарына белгілі бір дәрежеде ықпал еткен әлеуметтік-экономикалық факторға байланысты шешуші рөл атқарған көшпелі түркі ру-тайпаларының іс-әрекеттері тыс қалады. Сондықтан да бұл мәселені ортағасырлық көшпенділер мен отырықшылықтың арақатынасы тарихының «ақтаңдағы» десе де болады.

Бізге белгілі, көшпелі шаруашылық жалпы мемлекеттегі қалалардың гүлденуіне, сауда-саттықтың дамуына, сол кездегі «Ұлы Жібек» жолының бұрынғыдай өркениеттік рөлін қамтамасыз етуіне үздіксіз үлес қосып отырды. Сонымен қоса, көшпелілердің жан басы мен мал басы өсіп, бұрынғы бөлініп берілген жерлер таршылық етіп, жайылымды кеңейту қажет болды. Мұның өзі сол кездегі отырықшылықтағы жер иеленудің икталық қатынастарын барынша дамытқан қарахандар мен селжұқтар әулеттерінің билеушілерімен саяси-әлеуметтік қайшылықтарға, тіпті тікелей әскери-соғыс қақтығыстарына әкеліп соқтырды. Тіпті, мемлекет билеушілерінің көшпелілермен мұндай қайшылықтарды

ШЫН МӘНІСІНДЕ, БЫЛАЙ БОЛҒАН ЕДІ:

840 ЖЫЛЫ ҚАРЛЫҚТАРДЫҢ ЖАБҒУЫ, ИСПИДЖАБТЫ БИЛЕУШІ БІЛГЕ КҮЛ ҚАДЫР ҚАРА ХАН ҚАҒАН АТАҒЫН АЛЫП, ХАЛЫҚҚА ЖАРИЯ ЕТТІ. МІНЕ, ОСЫ КЕЗДЕН БАСТАП ҚАРЛЫҚ МЕМЛЕКЕТІН БИЛЕУШІЛЕР ӨЗДЕРІН ҚАРАХАН ӘУЛЕТІНЕНБІЗ ДЕП САНАЙ БАСТАДЫ. БҰЛ 840 ЖЫЛ. АЛ ДӘСТҮРЛІ ТАРИХНАМАДА ҚАРАХАНДАР ӘУЛЕТІН САТУК АБД АЛ-КЕРИМНІҢ ИСЛАМДЫ ҚАБЫЛДАП, ҚАҒАН РЕТІНДЕ ӨЗІН ЖАРИЯЛАНУЫНАН БАСТАЙДЫ. ҚАЙСЫСЫ ДҰРЫС? БІЗДІҢШЕ, ҚАРАХАНДАР ӘУЛЕТІНІҢ БИЛІГІН 840 ЖЫЛДАН, ЯҒНИ БІЛГЕ КҮЛ ҚАДЫР ҚАРА ХАН ҚАҒАННАН БАСТАҒАН ТАРИХИ ӘДІЛДІК БОЛАР ЕДІ

Хакандардың хаканы солардан (қарлықтардан) болды, ол түріктердің басты мемлекеттерін және олардың патшаларын өз қол астына бағындырды. Афрасиаб ат-Түркі де осы хакандардан шықты..., Шана (яғни Ашна) да солардан (қарлықтардан) болды.

Ортағасырлық тарихшы Жамал Карши: «Қарахандардың мұсылмандық әулетін құрушы Сатук Абд ал-Керимнің атасы қарлық қағаны Білге Күл Қадыр хан болды», – деп жазады.

Батысы мен Шығысында – Жетісу мен Сырдың орта ағысына дейін, солтүстіктен оңтүстігіне, яғни Балқаштан Ыстықкөлге дейінгі ұланғайыр территорияны алып жатқан, батыстан шығысқа кесіп өту үшін 30 күн керек болатын, жерінде 25-тен астам қаласы бар, отырықшылық пен көшпелілердің өзара ықпалдастығын және Ұлы Жібек жолының қауіпсіздігін қамтамасыз ету арқылы сол кездегі Орталық Азияда озық мәдениет құрған, 751 жылғы Атлах шайқасында (Қытай мен

дұрыс жолмен шеше алмауы сол мемлекеттің ақыр аяғында күйреуіне әкелетін. Дәл осы жағдай селжұқ билеушілері мен көшпелілігі басым оғыз-қарлық ру-тайпалары арасында туындаған саяси-әлеуметтік қарама-қайшылықтар нәтижесінде қалыптасты. Енді осыны сол кезеңдегі тарихи оқиғалар мен нақтылы деректер негізінде қарастырып көрелік.

• Зерттеулерде дәлелденгендей, ортағасырлық түркі мемлекеттерінің ең өркениеттісі және дамуы тұрғысынан ең алдыңғы қатарлысы — Қарахандар әулеті мемлекетінің негізін салған қарлық ру-тайпаларының конфедерациясы болатын. Қарахандар мемлекеті өз дамуының гүлдену кезіне жеткен кезде қоғамдағы еңбек бөлінісінің үрдісі жеделдеді және шаруашылықтың дамуы барысында түскен салықтан билеушілер тобы мол байлыққа кенелді. Көшпелі мал шаруашылығымен айналысқан түркілерге салық (марай) мөлшері ұлғайды. Селжұқ билеушілеріне көшпелілер жайылым мен су көздері үшін салық төледі. Бұрын әскери қызметке тартылған көшпелілер енді қатардағы тәуелді салық төлеушілерге айналды. Сөйтіп, жеңімпаздардың тұқымы мен мұрагерлері және ірі империяның негізін салушылар ендігі жерде өздері бағындырған Хорасан мен Иранның салық төлеуші тұрғындарының қатарын толықтырып, өздерінің бұрынғы еркіндігінен айырылды. Бұл, әрине, еркіндікті сүйген көшпелі түркілердің селжұқ империясының әскери-әкімшілік және мемлекеттік фискалдық аппарат жүйесіне үлкен наразылығын тудырды.

Жоғарыда орын алған жағдай халықтың ауызша тарих айту дәстүрінде де орын алған. Мысалы, қилы заманды басынан кешірген оғыздардың тағдыр-талайы Қорқыт Ата кітабындағы «Басаттың Төбекөзді өлтірген әңгімесінің баянында» көрініс беретінін айта кеткен жөн. Әңгіме сюжеті Қиян Селжұқтың інісі Басаттың Төбекөзді жеңіп, оғыздар (қарлықтарды кейбір деректерде үш оғыз деп атаған — С.С.) мерейін үстем еткені туралы оқиғалардан құрылған. Алғашында оғыздар ішінен шыққан селжұқтар, кейін империялық мемлекет құрған Санжар сұлтан өз билігінің соңғы кезеңінде оғыз-қарлық конфедерациясындағы көшпелі ру-тайпаларға қатты қысымшылық (салық мөлшерінің шектен тыс ұлғаюы мен жайылымның тарылуы) көрсетті. Қорқыт Ата кітабындағы Төбекөз тұлғасы сол кезде селжұқтар империясын басқарған сұлтан Санжар болуы кәдік. Оғыздар атынан Қорқыт Ата Төбекөзге барып, салық мөлшерін азайтуға келісім жасасуға тырысады. Салық түрі жазба деректердегідей мал басымен (қой) белгіленген. Сонымен қатар, жазба деректерден бір артықшылығы Қорқыт Ата кітабында көшпелілердің сұлтан әскеріне ер адамды беру міндеткерлігі де аталған.

Мұның өзі тарихта әлденеше рет қайталанғанындай, көшпелілердің басты мұраты — мәңгі ел, мәңгі еркіндік пен тәуелсіздік болып қала беретіндігін тағы да айшықтады.

Сонымен, жоғарыда айтылғандардан шығатын қорытынды, көшпелілер мен отырықшылықтың аралас ортағасырлық мемлекетте қоғамның белгілі бір дамыған кезеңінде жер иеленуші отырықшы қауым мен мал шаруашылығымен айналысатын көшпелілер арасында жер үшін бәсекелестік туындайды. Егер мемлекетті басқарушылар бұл мәселені дұрыс шеше алмаса бәсекелестіктің арты саяси қақтығыстарға ұласып, мемлекеттің әлсіреуіне және аталған шаруашылық түрлерімен айналысушылардың бір-бірінен бөлінуіне алып келеді. Дәл осындай жағдай Қарахандар мемлекетінде орын алып, көшпелілігі басым рулардың бөлінуіне, сөйтіп, олардың өздерінің тәуелсіз хандықтарының пайда болуына алып келді. Нәтижесінде, Шыңғыс хан жорығының алдында Қарахандар мемлекетінен бөлініп шыққан, негізінен жартылай көшпелі қарлықтардан тұратын Қаялық, Хазар-қарлық және Алмалық хандықтары пайда болған еді.

Алайда, бұл хандықтардың өзіндік тарихнамасы болмағандықтан тарихта «ақтаңдақ» ретінде қалып отыр. Оның бер жағында осы кезде басталған Шыңғыс ханның жорықтарының әсерінен Орталық Азия «сеңдей соғылысқан» заманды бастан кешірген болатын.

Сатай СЫЗДЫҚОВ — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ жанындағы «Этносаралық қатынастар және Қазақстан халқы Ассамблеясы толеранттылығы ғылыми-зерттеу Орталығының директоры, түркітанушы. Түркілер тарихы мен мәдениеті («Қарлық мемлекетінің тарихы», «Түркілердің тарихи-мәдени мұрасы» монографиялары) және жалпы түркі тарихы бойынша оқулықтардың авторы. Күлтегін сыйлығының лауреаты

THE KARAKHANID KHANATE

Satay SYZDYKOV,
Doctor of Historical Sciences, Professor

On the eve of the 500th anniversary of the Kazakh khanate, it is appropriate to turn attention to old state structures, which had been formed a long time ago.

To some extent, all of them influenced the process Kazakh khanate's establishment. Tribal confederation is considered as one those structures. Confederation was a founder of civilized Karakhanid dynasty, which had created several khanates as a consequence of its dissolution before Genghis khan's conquest, thus having made a major contribution to formation of Kazakh nation.

A scientist M. Akynzhanov writes, "A union of Karluks and Turgeshes was a primary founder of Kazakh nation".

Islam Kabyshuly, a Kazakh scholar from Mongolia, highly assessed the role of Karluk khaganate in a process of Kazakh nation's formation, "...in the period of the Karluks union, Kazakh people used to be called Kazakhs just like today. In IX-X centuries Kazakh nation had been forming as a separate nation. It possessed economic identity, culture and common territory. It is doubtless that

in case there is a culture, there will be character as well. They are indicators of nationality".

Having destroyed dominions of the Eastern Turkic khaganate in 742, together with Uyghurs Karluks moved to Zhetysu and further to Farab (Otrar) in 746. At the time geopolitical situation in the region was very complicated. The caliphate posed a threat from the south, and from the east this region was threatened by the Tang dynasty. Thus, interests of two empires clashed in these lands. Having conquered Suyab, Tang forces reached Tashkent, which contradicted the Arabs' interests, who were progressing to the West. In 751 two Empires' forces confronted each other on the bank of Talas river near Atlakh city. For five days both armies had not dared to attack each other, until Karluks stroke the Tang army from the rear. The Arabs attacked them simultaneously from the other side, and Chinese army was defeated. According to the accounts of the Arabian historian al'-Asir, about 5 thousand people were killed and 20 thousand Chinese warriors were captured in that battle. Unfortunately, the battle of Atlakh was not included in 4-volume academic history of Kazakhstan, published in 1996,

although this story has been known for a long time.

We hope that it will take its deserved place in subsequent multivolume sets, because in the medieval epoch the battle of Atlakh played a very significant role in history of political and cultural life of the Middle Asian countries and nations. After aforementioned defeat, the Chinese Empire was compelled to give up its geopolitical interests in Middle Asia for a period of several centuries. A process of the Arab-Muslim civilization's revival was initiated; later this civilization left an unfading trace in the region's fate.

Special researches mention that Karakhanids originated from the Karluk state's tribes. In a process of creation of the Karakhanid state, the role of such tribes as Shigil, Yagma and Tukhsi from Karluk confederation was especially distinguished.

The process of Karluks' ethnic development up until transformation into the Karakhanid dynasty had undergone three stages:

1. In VII-VIII centuries confederation from three Karluk tribes was one of the strugglers against dominance of the Turkic khaganate. At the time confederation included Bulak, Shigil and Tashly tribes;

2. From the middle of the VIIIth century Karluks had been migrating westward; having united with Argu and Tokhsi clans from Turgeshes, they established a confederation. Thus, at the time nine clans were a part of the Karluk confederation;

3. In IX-XI centuries neighboring tribes Shigil, Oghyz, Yagma, Tokhsi and Sogdy had been closely related both in economic and ethnopolitical spheres.

Ruling khan and ethnos with its heritage were to be present in any official confederation. In the given case such ethnos had been represented by Karluks.

The Karakhanids history originates from 942, the year when Satuk Bogra khan threw Balasagun down and declared himself the Khagan. In reality, in 840 Bilge Kul Kadyr Kara khan, the Yabgu ruler and the head of Isfijab, was entitled Khagan.

After Bilge Kul Kadyr khan's death the power was switched to his sons, i.e. Bazyr Arslan khan started ruling in Balasagun, and Ogulshak Kadyr started ruling in Taraz. After seizure of Taraz by the Samanid Ismail ibn Akhmad in 893, Ogulshak was compelled to move to Kashgar. In 904 he attacked the Samanids.

Ogushlak's grand-brother Satuk Bogra khan (915-955) is believed to be a founder of the Muslim Karakhanid dynasty. The following is noteworthy: Satuk Bogra khan was not the founder of Karakhanid dynasty, but founder of the Muslim stem of the Karakhanid dynasty.

For the first time in Turkic khanate the title "Kara khan" was assumed by the third son of Bumyn (Momyn) khagan named Tobo (Tobyk) khan (572-581). He was a brave

leader, a master of diplomacy who made Chinese pay taxes and extended Turkic state's territories from the East and West. He had been ruling his khanate on a par with the Sasanian Empire and the Byzantine Empire

L.N. Gumilev translated name of that khan from Turkic language (on the basis of Chinese transcription of the word "tabak" in animal script "Arsila" (arystan). In Kazakh language "tobyk" is spelled "tabak" (in Russian "tabak" means the cup ("chasha"). At the time Tobo khan converted to Buddhism; by religious tradition a thick stick and a cup in hands had some sacral meaning. A Byzantine historian Menandr spelled Tobo khan's name as "Arsila" (i.e. "Arystan") in animal script

From the middle of the IXth until the Xth century instead of name the term "kara" had been in use. This tradition's origin matched with the period when Bilge Kul Kadyrkhan declared himself khagan. The place of rulers' residence in Balasagun was called "Kara Orda" or "Kuz Orda", Karluks had been praying to a mountain where the horde was located.

A medieval historian Zhamal Karshi wrote, "A founder of the Muslim dynasty of the Karakhanids is Satuk Abd al'-Kerim khaganate karlyk".

Researches into history from the middle of IX, starting from Karluks' emergence up to Mongolian battle, and their political dominance in Middle Asia are of great importance to the Turkic-speaking world. The tribal union of Karluks played a major role in founding Karakhanid state and its development after the Mongolian battle, as well as in the process of Kazakh, Uzbek, Kyrgyz and other Middle Asian ethnoses' formation.

Karluk nomads separated from settled areas and began living in isolation in the epoch of Karakhanid dynasty, which let us consider their activities as accelerated formation of Kazakh, Uzbek and Kyrgyz khanates. Nevertheless, the historical period of Kazakhs' emergence and their ethnogenetic relations with Karakhanid dynasty and with Karluks has not been thoroughly studied yet.

State structure of the Karakhanid dynasty included nomadic Karluks and tribal Oghuzes, fighting for preservation of freedom and independence. Due to division of the dynasty into two camps and continual intestine wars, the state was subjected to external threats. Rulers of the dominions, which had been established by Karakhanids, and later Seljuks, raised armies of tribal confederation. For their service and taxes they had been allotted lands and pastures, but Karakhanid and Seljuk dynasties had been fighting with each other, which strongly damaged their economic and cultural development. Researches paid attention only to a struggle between those dynasties; they have not analyzed casual aspects of those events yet.

ПОСЛЕДНИЙ ХАН ЗЕМЛИ СИБИРСКОЙ

Одной из слабоизученных страниц истории Сибирского ханства — рыхлого государственного образования, возникшего в ходе распада Джучидской державы и существовавшего в различных формах на протяжении XV и XVI вв., является история

крушения этого государства в ходе русского завоевания Западной Сибири.

Конечно, необходимо отметить, что походу Ермака и покорению Сибири посвящены многие сотни книг и статей, но, с другой стороны, над авторами этих произведений довлела традиция, которая привела к тому, что исследовалось именно русское завоевание региона, а не его историческое развитие в указанный период.

История Западной Сибири (Сибирского юрта) на протяжении XIII - XVII вв. прошла несколько этапов, связанных с особенностями данного региона.

В 1220-х гг. Западная Сибирь была покорена Джучи ханом и вошла в состав Джучидского государства. Ее земли были поделены между различными ветвями Джучидов: большая

Александр НЕСТЕРОВ,
Уральский федеральный университет,
Екатеринбург, Россия

Александр НЕСТЕРОВ, доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой зарубежного регионоведения, профессор кафедры востоковедения, директор «Центра иберийских исследований», Уральский федеральный университет имени первого Президента России Б. Н. Ельцина, директор Центра Азербайджановедения, член Академического общества Михала Балудянского (Словакия), Российской ассоциации европейских исследований, Российской ассоциации международных исследований, Российской ассоциации содействия ООН, Общества Данте Алигьери (Италия), Учебно-методического объединения по преподаванию международных отношений и регионоведения при Московском государственном институте международных отношений (университете) МИД РФ, Учебно-методического совета УМО классических университетов при Институте стран Азии и Африки Московского государственного университета, диссертационных советов по историческим наукам в Уральском федеральном и Тюменском государственном университетах, по политическим наукам Московского государственного института международных отношений (университета) МИД РФ, международных редакционных советов ряда научных журналов в Азербайджане, Украине, Словакии, Колумбии

часть принадлежала потомкам Шыбана (Шейбанидам), ряд территорий находился под контролем потомков Туга Тимур хана. В период окончательного распада Джучидской державы в конце XIV - начале XV вв. земли Западной Сибири в основном находились под властью нескольких шейбанидских полунезависимых правителей. В 1428-1432 гг. один из них — Абу-л-Хайр Убайдаллах хан I — сумел объединить все эти территории под своей вла-

стью и создал самостоятельное государство с центром в Чимги-Туре (вошедшее в историю как Узбекское ханство или государство кочевых узбеков). В 1446-1448 гг. центр этого государственного образования переместился на юг, в район Сыгнака на Сыр-Дарье, а на землях Западной Сибири сложилось первое самостоятельное государственное образование - держава Сибирских Шейбанидов с центром в Чимги-Туре (иногда в историографии это государство

называют Тюменским ханством). Ханство Сибирских Шейбанидов достигло расцвета при Саййид Ибрахим хане (вторая половина XV в.); во время наивысшего могущества в 1480-х гг. Саййид Ибрахим хан претендовал на верховенство среди всех позднеджучидских государств: он разгромил Большую Орду, Узбекское ханство, его влияние распространялось на Казанское ханство.

Гибель Саййид Ибрахим хана (ок.1494) привела к быстрому

упадку его государства. Окончательно держава Сибирских Шейбанидов прекратила существование в конце первого десятилетия XVI в.; наследник государства — внук Саййид Ибрахима Муртаза султан — бежал в Центральную Азию во владения своих узбекских родственников. Источники позволяют предполагать, что во владении Муртаза султана остались земли по нижнему течению реки Урал, где владения представителей Шейбанидской династии существовали с XIII века.

На смену Шейбанидам на землях Западной Сибири пришло рыхлое и неустойчивое государственное образование — Тайбугидское княжество, представлявшее собой своеобразную конфедерацию тюркских и угорских княжеств и племенных владений, просуществовавшее до середины XVI в. Последний правитель этого государства — Йадигар бек (Едигер) — признал свою зависимость от Российского государства Ивана IV; целью таких действий Едигера было получение помощи от России против Шейбанидов, которые в середине XVI в. попытались восстановить свою власть в Западной Сибири.

Россия помощи не оказала (Иван IV ограничился многочисленными требованиями о присылке дани), и в 1555-1563 гг. Тайбугидское княжество было уничтожено.

Новый этап истории Западной Сибири был временем существования Сибирского ханства Шейбанидов — государственного образования в составе Шейбанидской державы хана Абдаллаха II.

Внутренняя структура Шейбанидской державы допускала существование в ее рамках государственных образований разной степени самостоятельности, вплоть до полунезависимых ханств. Наиболее значительными среди них

были Балхское и Сибирское ханства.

Власть в Сибирском ханстве принадлежала потомкам Сибирских Шейбанидов — детям Муртаза султана Кучум хану и Ахмад Гирей хану. Верховный правитель Шейбанидской державы контролировал назначение ханов в Сибирь (пример, в 1564 г. по его распоряжению Кучум хан был сменен Ахмад Гирей ханом), однако, Сибирские Шейбаниды и не стремились к самостоятельности. Сибирское ханство второй половины XVI в. сохраняло особенности прежнего Тайбугидского княжества и включало множество полусамостоятельных владений тюркских и угорских князей и племен. Искер, столица Тайбугидов, осталась центром нового ханства (старая столица Шейбанидов Чимги Тура была к этому времени заброшена).

Особую роль в тюркских государствах Западной Сибири, прежде всего Сибирского ханства, играли представители казахской аристократии. Значительную часть казахов Сибирского ханства составляли джалаиры (жалаиры), создавшие свой улус на Среднем Тоболе. Джалаирское казахское владение появилось в Западной Сибири уже после крушения государства Сибирских Шейбанидов в начале XVI века, скорее всего, в период существования аморфного государственного образования Тайбугидов. Во второй половине XVI века власть в улусе принадлежала уже упомянутому Кадыр Али беку, ставшему карачи Сибирского ханства в период правления Кучум хана. Должность Кадыр Али бека подчеркивала значение джалаириров для Сибирского государства и влияние этого владения на политику государей Западной Сибири. Джалаиры в Сибирском ханстве способствовали сохранению стабильных отношений

с правителями казахских ханств, что имело особое значение в связи с удаленностью северного Шейбанидского владения от основных территорий Шейбанидского государства в Центральной Азии.

Тем не менее, Казахское ханство в середине XVI века было настроено враждебно к Шейбанидам. Хакк Назар хан казахский фактически попытался отрезать Сибирское ханство от Средней Азии. Успех этого предприятия привел бы к падению шейбанидской власти в Западной Сибири, поскольку, как уже указывалось, сохранение этой власти было возможно только при условии постоянной поддержки с юга. Гибель Хакк Назар хана в 1580 г. в войне с Абдаллахом II привела к установлению мира: сменивший Хакк Назар хана Шигаи хан б. Джадик султан был давним союзником Абдаллаха II; одной из жен Кучум хана была дочь Шигаи хана. Казахи-джалаиры во главе с Кадыр Али беком карачи были одним из сильнейших племен Сибирского ханства, — тем большую важность для Кучум хана имел союз с Шигаи ханом, покровительствовавшим джалаирирам. Шигаи хан, признал себя вассалом Абдаллаха II и в 1581 г. Абдаллах II выделил Шигаи хану в удел г. Ходжент. Казахское ханство, как и Сибирское, стало составной частью имперского Шейбанидского государства Центральной Азии.

Период 1580-1582 гг. — время наибольшего территориального расширения Шейбанидской державы, охватывавшей в эти годы территории Средней Азии, Казахстана, Западной Сибири, Восточного Ирана и Северного Афганистана. Однако это могущество оказалось непрочным. Началом краха стали казались бы незначительные события 1581-1582 г.: начало движения малочисленного

казахского отряда Ермака на западной границе Сибирского юрта и переход власти в Казахском ханстве к Таваккул хану б. Шигаю хану (в 1581-1582 гг. был правителем Афаринкентского вилайета Шейбанидского государства). Таваккул хан вскоре выступил против Абдаллаха II: заподозрив последнего в недоброжелательности по отношению к себе и восприняв как угрозу представлению Кучум ханом убежища в Искере Ураз Мухаммад султану б. Ундан султану б. Шигаю хану, обладавшему по династическому старшинству правами на высшую власть в Казахском ханстве.

Внешнеполитическая обстановка в 1582 г. складывалась для Кучум хана исключительно неблагоприятно. Казахское ханство Таваккул хана стало противником Шейбанидов. Абдаллах II увяз в продолжительной войне против Баба султана, затем вступил в длительные войны в Хорасане и Восточном Туркестане. Фактически Кучум хан мог рассчитывать исключительно на силы Сибирского ханства: ополчения отдельных сибирско-татарских владений, угорских племенных объединений и немногочисленную гвардию среднеазиатского происхождения. Положение еще больше обострилось после бегства из Сыгнака, где он проживал в почетном плену Саййид Ахмад бека Тайбугида — законного наследника династии Тайбугидов, которая для местной аристократии была олицетворением независимого Сибирского государства. Вскоре Саййид Ахмад бек с небольшим отрядом вторгся на территорию владений Кучум хана и начал военные действия против Шейбанидов.

Вторжение русского отряда, поражения войска Кучум хана и пленение в 1583 г. основного полководца Сибирского ханства Мухаммада Кули султана (племян-

ника Кучум хана) привело к тому, что казахская аристократия Сибири вышла из подчинения Шейбанидам. От подчинения хану отказался Кадыр Али бек джалаир, заключивший союз с тайбугидом Саййид Ахмад беком (в период правления Кучум хана жил в Ургенче, а в период войны с Ермаком покинул Центральную Азию и перебрался в Западную Сибирь, рассчитывая отвоевать наследие предков) и Ураз Мухаммад султаном б. Ундан султаном б. Шигаю ханом — казахским султаном, нашедшим убежище при дворе Кучум хана. Этот союз оформился окончательно к 1584 г., когда его члены начали активную борьбу против казаков Ермака.

Появление Ураз Мухаммад султана в Западной Сибири в различных источниках объясняется по-разному. Кадыр Али бек джалаир в своем сочинении «Сборник летописей» (посвященном «Борису Федоровичу хану», то есть царю Борису Годунову), стремясь устранить саму идею возможного сотрудничества Ураз Мухаммада с врагом Российского государства Кучум ханом, утверждает, что Ураз Мухаммад султан был захвачен Кучум ханом и пребывал в Сибири «в тяжелой неволе» вплоть до времени «Сейдяк бия», то есть Саййид Ахмад бека: «Ураз Мухаммад хан 8 лет от роду разлучился с дедом своим Шигаю ханом, с которым он и расстался навсегда. 13 лет от роду лишился он и отца своего Ондан султана, убитого об эту пору. Несколько времени жил он в тяжелом плену у Сейдяк бия. 16 же лет от роду поступил на службу государю всего христианского мира Борису Федоровичу. С тех пор и по сие время находился он постоянно на службе у государя и царя Бориса. Государь был к нему весьма благосклонен». При этом очевидно, что Кадыр Али бек намеренно

искажает историю, поскольку Ураз Мухаммад попал в русский плен и прибыл в Москву в 1588 г. за десять лет до воцарения Бориса Годунова.

Гибель Ермака (1585) и изгнание из Искера Али хана б. Кучум хана (1586) привело к восстановлению Тайбугидского Сибирского княжества. Правителем Западной Сибири был провозглашен Саййид Ахмад бек, но фактически власть в Западной Сибири перешла к триумvirату, куда, наряду с Саййид Ахмад беком входили Кадыр Али бек джалаир и Ураз Мухаммад султан. Можно предполагать, что Саййид Ахмад бек, который не принадлежал к роду Чингисидов и тем самым не мог получить ханский титул, провозгласил формально ханом Сибири Ураз Мухаммад султана. Сибирские летописи свидетельствуют, что в восстановленном государстве Тайбугидов Ураз Мухаммад султан отнюдь не жил в тяжелой неволе, а, например, вместе с Саййид Ахмад беком участвовал в соколиной охоте («По неколицех же днех изыде князь Сейдак из града Сибири, с ним же вышел царевич Казачей орды Салтан да царя Кучюма думной Карача, с ними же вышли из горада воинских людей пятьсот человек. И дойдоша до место, иже имянуется Княжей Луг, и начата пускати ястрепов за птицами»).

Никогда до 1586 г. казахская аристократия не играла такой роли в Сибирском юрте. Фактическая власть в Западной Сибири в 1586-1588 гг. принадлежала именно казахской аристократии, перебравшейся в данный регион. Однако устойчивой эта власть не была: между членами правящего триумvirата существовали противоречия, кроме того, русское правительство не желало терпеть сохранение самостоятельности Сибирского государства, которое

Россия уже считала присоединенным к собственным владениям. Русское правительство не было склонно ожидать окончательной реставрации Искерского бекства или нового возвращения Шейбанидов в Искер: его программа предусматривала окончательное присоединение территории Сибирского юрта к русскому государству. Реализации этих планов способствовали возникшие в 1585-1587 гг. остроги в центральной части юрта на стратегически выгодных местах, прежде всего Тобольск. Уже в начале 1588 г. тобольский воевода Д. Чулков сумел хитростью пленить Саййид Ахмад бека, Кадыр Али бека и Ураз Мухаммад султана — всю верхушку реставрированного Тайбугидского государства. Захваченные в плен сибирские аристократы были высланы в Москву, а Искерское бекство (формально — Сибирское ханство) было ликвидировано.

Судьба казахско-сибирских аристократов в Москве была достаточно спокойной. Ураз Мухаммад султан вскоре стал ханом Касимовского ханства (он погиб в период Смуты в 1610 г.), а Кадыр Али бек стал карачи Касимовского ханства и в начале XVII века написал «Сборник летописей», Труд Кадыр Али бека, несмотря на массу искажений и замалчиваний, связанных с особенностями политической обстановки, до настоящего времени является одним из основных источников по истории Сибирского юрта и содержит уникальные сведения о существовании восстановленного Тайбугидского государства.

Подводя итоги, можно отметить, что положение Сибирского ханства на протяжении всего его существования оставалось относительно неустойчивым. Враждебность к Шейбанидам местного населения, в том числе тюркского, которое не забыло времени не-

зависимого Тайбугидского государства, напряженность на западной границе с Российским государством, отдаленность государственного центра Шейбанидов от северных владений создавали многочисленные проблемы для Кучум хана. В связи с этим перебравшаяся в Западную Сибирь казахская аристократия стала основной опорой для поддержания власти Шейбанидов Сибири.

Особенно осложнилось положение после похода Ермака и последовавшей за ним русско-сибирской войны, совпавшей со сменой династии в Центральной Азии. Государство распалось, сибирско-татарская и сибирско-казахская аристократия отказались от подчинения Шейбанидам и довольно быстро перешла на сторону России. Хотя наследники Кучум хана вели борьбу за независимость Сибирского ханства вплоть до середины XVII в., фактически Сибирское ханство Шейбанидов прекратило существование в конце XVI в. — вместе с Шейбанидской державой Центральной Азии.

Роль Ураз Мухаммад султана на завершающем этапе существования Сибирского ханства до настоящего времени не была предметом специального рассмотрения. Обращение к источникам позволяет сделать вывод, что Ураз Мухаммад султан играл роль формального хана, существование которого позволяло государству сохранить суверенный статус ханства, возглавляемого представителем Джучидской династии. Юный возраст нового хана Сибири не был для этого препятствием — наоборот, он позволил Саййид Ахмад беку сохранять полноту власти, на которую хан не претендовал. Однако необходимо признать, что в 1586 — 1588 гг. Сибирский юрт формально возглавлял казахский султан Ураз Мухаммад, ставший одним из последних ханов Сибири.

THE LAST KHAN OF THE SIBERIAN LAND

Alexander NESTEROV,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of Foreign regional studies department.
 Professor of Oriental studies Department. The Ural Federal University, Yekaterinburg, Russia

The history of downfall of the Khanate of Sibir is one of the most little-studied pages in this state's history. The

Khanate of Sibir emerged over the course of the Juchid state collapse; in different forms it existed over XV-XVI centuries.

The history of Western Siberia (Siberian jurt) has passed several stages, related to the given region peculiarities.

In 1220es Western Siberia was conquered by Juchi khan and consequently it entered his state. These lands had been divided between different branches of Juchi descendants. At the period of final disintegration of Juchid Empire in the end of the XIVth - beginning of the XVth century, the lands of Western Siberia were mostly under power of several semi-independent Shaybanid rulers. In 1428-1432 one of

those rulers Abu'l-Khayr Khan managed to unite all these territories under his power and established an independent state with its centre in Chinggi-Tura (in history this state became known as Uzbek khanate or the state of nomadic Uzbeks). In 1446-1448 the centre of this state formation moved to the south, to the area of Sygnak on Syr Darya, and the first independent state formation, Syberian Shaybanid state, got founded on lands of Western Siberia. Siberian Shaybanid khanate reached its zenith under Saeid Ibrakhim Khan (second half of the XVth century). His death (around 1494) led to the state's rapid decay. Eventually, the state of Siberian Shaybanids ceased to exist in the end of the first decade of the XVIth century.

Unstable state formation, Taibugid principality, came in the Shaybanid stead; it was a peculiar confederation of

Turkic and Ugrian princedoms and tribal domains, which had existed until the middle of the XVIth century.

A new stage in the history of Western Siberia was a period of existence of Shaybanid Khanate of Sibir – a state formation within the state of Abdullah II.

Internal structure of Shaybanid Empire permitted existence of state formations with different levels of independence, up to semi-independent khanates, within its borders. Balkh and Siberian Khanates were the most significant among those states. Power in Siberian Khanate belonged to Siberian Shaybanid descendants – Kuchum khan and Akhmad Giray khan.

Representatives of Kazakh aristocracy played an important role in Turkic states of the Western Siberia, first of all in whole Khanate of Sibir. A considerable part of Kazakhs in the khanate was

represented by Jalairs, who founded their ulus in the Middle reaches of Tobol. Jalair Kazakh domain appeared in Siberia after downfall of Siberian Shaybanids' state in the beginning of the XVIth century. In the second half of the XVIth century the power in ulus belonged to Kadyr Ali bek. His position emphasized Jalairs' importance for Siberian state and this state's influence on policy of Western Siberia rulers. Jalairs in the Khanate of Sibir favoured preservation of stable relations with Kazakh khanates' rulers.

A period of 1580-1582 was the time of maximal territorial expansion of the Shaybanid state, which encompassed territories of Middle Asia, Western Siberia, Kazakhstan, Eastern Iran and Northern Afghanistan. Nevertheless that power turned out to be fragile. Seemingly insignificant events of 1581-1582 such as advance of Yermak and a small group of Cossacks on the Western border of the Siberian jurt, and transition of power to Tavakkul khan, triggered downfall of the khanate.

Urged by suspicions in Abdullah's malevolent intentions and considering Uraz Mukhammad khan to be a threat, Tavakkul khan set out against Abdullah II.

International political environment in 1582 was exceptionally unfavorable to Kuchum khan. Kazakh khanate of Tavakkul khan became the Shaybanids' enemy. Abdullah II got stuck in a continuous war against Baba sultan, later he entered lasting wars in Khorassan and Eastern Turkestan. In fact, Kuchum khan could rely only on forces of the khanate of Sibir, i.e. voluntary forces of separate Siberian-Tartar domains, Ugrian tribal confederations and sparse Guards of Middle Asian origin.

The situation got worse after escape from Sygnak, where he had been held in captivity by Saeid Akhmad bek Taibugid – the rightful heir to Taibugids dynasty; for local aristocracy the dynasty was embodiment of the independent Siberian state. Soon, together with a small group Saeid Akhmad bek intruded into Kuchum khan's territory and opened hostilities against Shaybanids.

As a result of invasion of Russian forces, defeat of Kuchum khan's army and capture of the main commander Mukhammad Kuli sultan (the nephew of Kuchum khan) in 1583, Kazakh

aristocracy of Siberia got out of Shaybanids' control. Having entered into alliance with Taibugid Saeid Akhmad bek and Uraz Mukhammad sultan, Kadyr Ali bek Jalair renounced his subordination to the khan. At the period of Kuchum's rule, Saeid Akhmad bek lived in Urgench, at the time of war with Yermak he left Central Asia and moved to Western Siberia, expecting to win back his heritage. Uraz Mukhammad was a Kazakh sultan who took refuge at Kuchum khan court. Formation of the alliance had been completed by 1584, when its members started a fight against Yermak's Cossacks.

In different sources appearance of Uraz Mukhammad sultan in Western Siberia has been explained in different ways. Kadyr Ali bek Jalair in his work "A collection of chronicles" asserts that "Uraz Mukhammad sultan was captured by Kuchum khan and stayed in captivity until the period of Saeid Akhmad bek rule. At the age of 16 he entered into service under the sovereign of entire Christian world Boris Fedorovich. Since then he served the tzar, who was quite favourable to him." It is obvious that Kadyr Ali bek intentionally misrepresents history as it is a well known fact that Uraz Mukhammad got into Russian captivity and arrived to Moscow in 1588, ten years before Boris Godunov's reign.

Death of Yermak in 1585 and expulsion of Ali khan from Qashliq in 1586 led to restoration of Taibugid Siberian khanate. Saeid Akhmad bek was enunciated the ruler of Western Siberia, but virtually the power in Western Siberia passed to triumvirate which included Kadyr Ali bek Jalair and Uraz Mukhammad sultan alongside with Saeid Akhmad bek. We can assume that Saeid Akhmad bek who was not a Genghis khan descendant and thus could not acquire the title of khan, enunciated Uraz Mukhammad sultan the nominal khan of Siberia. Siberian chronicles indicate that in the restored Taibugids state Uraz Mukhammad sultan was not living in excruciating captivity, but together with Saeid Akhmad bek he even took part in falconry.

Before 1586 Kazakh aristocracy had never played such important role in Siberian jurt. Actual power in Western Siberia in 1586-1588 belonged to Kazakh aristocracy, which had moved

to this region before. Nevertheless, that power was not stable as there were some contradictions between members of the ruling triumvirate; besides, Russian government was not going to put up with preservation of the Siberian state independence. Its program suggested final accession of the Siberian jurt territory to Russian Empire. In the beginning of 1588 Tobolian military governor D.Chulkov managed to capture Saeid Akhmad bek, Kadyr Ali bek, and Uraz Mukhammad sultan by ruse. Captives were sent to Moscow and formal Khanate of Sibir got terminated.

Fate of Kazakh-Siberian aristocrats in Moscow turned out to be quite pacific. Uraz Mukhammad sultan soon became the khan of Qasim Khanate (perished at the Time of Troubles in 1610), while Kadyr Ali bek became a councilor of the Qasim Khanate and in the beginning of the XVIIth century he wrote "A collection of chronicles". Until our days, in spite of multiple misinterpretations and suppressions caused by political situation peculiarities, his work has been one of the main sources on Siberian jurt history; it contains unique data on existence of the restored Taibugid khanate.

Summing information up, we should note that status of the Khanate of Sibir had remained relatively unstable over the whole period of its existence. Local population's enmity towards Shaybanids, who did not forget the period of independent Taibugid state, as well as tension on western border with Russian Empire and remoteness of Shaybanids' state centre from northern domains had caused multiple problems for Kuchum khan. Thus, Kazakh aristocracy, which moved to Western Siberia, offered support in the process of preserving Shaybanids' power in Siberia.

The role of Uraz Mukhammad sultan on the final stage of the Khanate of Sibir existence has not been an object of a special study up to present days. Access to sources let us make a conclusion that Uraz Mukhammad sultan played the role of a formal khan, whose presence made it possible for the state to preserve a sovereign status of a khanate, headed by the representative of Juchid dynasty. His early age did not present an obstacle as it let Saeid Akhmad bek preserve full authority which the khan did not contend for.

Шындығын айтқанда, тарих бізге емес, біз тарихқа тиесіліміз

Ханс ГАДАМЕР

В действительности не история принадлежит нам, а мы принадлежим истории

Ханс ГАДАМЕР

In fact history does not belong to us; but we belong to it

Hans GADAMER

**ТАРИХ ТОЛҚЫНЫҢДА
В ПОТОКЕ ИСТОРИИ
IN THE STREAM OF HISTORY**

Республика Беларусь. Восточная часть Европы.

Граничит с Польшей, Литвой, Латвией, Россией, Украиной.

Территория - 207,6 тыс.кв.км.

Общая протяженность границ - 2969 километров

Столица - г. Минск.

Население -10,1 млн. чел.

Беларусь - страна многоконфессиональная, как и Казахстан. Всего - более 123 национальностей.

В основе - христианское, католическое вероисповедание.

Государственный язык - белорусский и русский.

Национальный праздник - День Независимости (день Освобождения Минска от фашистской оккупации) - 3 июля.

«МгЕ» представляет интервью с Чрезвычайным и Полномочным Послом Республики Беларусь в Республике Казахстан Анатолием Ивановичем Ничкасовым.

КАЗАХСТАН - БЕЛАРУСЬ: ОТ ПАМЯТИ В ИСТОРИИ ДО СОДРУЖЕСТВА

- Уважаемый Анатолий Иванович, срок Ваших Полномочий на посту Чрезвычайного и Полномочного Посла Республики Беларусь в Республике Казахстан - немалый. Как вы оцениваете нынешнее состояние Казахстана?

- Казахстан сегодня - это динамично развивающееся современное государство с устойчивой политической системой, межнациональным и межрелигиозным миром.

Поставленные Президентом Республики Казахстан Нурсултаном Абишевичем Назарбаевым задачи, проведенные реформы и принятые программы призваны укрепить социально-экономический потенциал Казахстана и совершить качественный рывок в развитии страны. Для этого созданы все необходимые условия. Уверен, дальнейшая диверсификация экономики и переход от сырьевой структуры к инновационной позволят Казахстану в ближайшей перспективе войти в группу наиболее конкурентных стран мира.

- В этом году Казахстан вступил в новый

союз с Беларусью, государством, с которым нас связывают не просто теплые дружеские отношения....

Важным элементом сотрудничества двух дружественных стран является Межправительственная казахстанско-белорусская комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству. В числе основополагающих - Договор о дружбе и сотрудничестве, долгосрочном экономическом сотрудничестве, Соглашение о свободной торговле и др.

16 сентября 1992 года установлены дипломатические отношения между Республикой Казахстан и Республикой Беларусь. В общей сложности - на данный момент действуют более 70 договоров.

С этого года действует Договор по ЕАЭС. Насколько действенны и актуальны подписанные договора в сегодняшнем экономическом русле?

- Тысячи километров отделяют Беларусь от Казахстана. Но наши народы соединены миллионами нитей, в кото-

Анатолий НИЧКАСОВ,
Чрезвычайный и Полномочный Посол Республики Беларусь в Республике Казахстан

рых переплетены истории с судьбами огромного числа наших людей. Поэтому у наших стран существует серьезная основа для дальнейшего развития сотрудничества во всех сферах жизни, включая политику, экономику, культуру, образование и науку. Этой деятельности, несомненно, способствует существующая между нашими странами договорно-правовая база. Она составляет основу нашего сотрудничества. Успешно функционирует Межправительственная казахстанско-белорусская комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству. Реализуются крупные совместные проекты в области машиностроения. Имеется ряд перспективных направлений взаимодействия в области промышленности, строительства, медицины, науки и образования.

Республика Беларусь как суверенное государство всегда выступало сторонником развития интеграционных процессов на Евразийском пространстве, формирования идеологии устойчивого многополярного мира и на различных уровнях заявляла, что евразийская интеграция является приоритетом ее внешней политики.

В течение последних двух десятилетий наши страны находились в поиске форм и механизмов взаимодействия, которые бы удовлетворяли интересам всех заинтересованных участников, и главное - работали бы в интересах наших народов. Первыми шагами в наших усилиях по созданию механизмов взаимодействия стало создание Таможенного союза и Единого экономического пространства. История продемонстрировала преимущества интеграционной деятельности Беларуси, Казахстана и Российской Федерации. С момента запуска Таможенного союза товароборот между Беларусью и Казахстаном увеличился в 2,5 раза, достигнув отметки в 1 миллиард долларов США. Поэтому для Беларуси глубокая экономическая интеграция с братским Казахстаном уже становится важным фактором динамичного социально-экономического развития наших государств, повышения благосостояния наших народов. И потенциал этого сотрудничества огромен.

Запуск с 1 января 2015 года Евразийского экономического союза ознаменовал собой выход евразийской интеграции на качественно новый уровень. Наши президенты продемонстрировали всему миру способность проводить консолидированную и взаимосогласованную внешнеэкономическую политику, направленную на решение общих для ее стран-участниц задач. Принципиальным моментом дальнейшего развития этого процесса является уважение суверенитета, соблюдение равноправия и учет интересов договаривающихся сторон.

На данном этапе важно не потерять динамику развития интеграционных процессов, максимально быстро перейти к согласованной промышленной и аграрной политике, реализовать проекты инновационного и технологического развития, которые повысят конкурентоспособность наших экономик и позволят объединить усилия на внешних рынках. Одним из элементов этой работы может стать создание так называемых евразийских транснациональных корпораций, которые объединят активы участников интеграционного сообщества для реализации инфраструктурных проектов внутри пространства ЕАЭС.

- В этом году наше государство празднует

несколько знаменательных дат. Одной из важнейших является 550-летие Казахского ханства. Становление казахской государственности вызвало много спорных вопросов. Хотелось бы знать Ваше мнение на этот счет...

- Республика Беларусь, как и Республика Казахстан, относительно молодые государства новейшей истории. Нам с вами посчастливилось стать свидетелями их образования и становления.

Вместе с тем, говоря о государственности Казахстана в историческом контексте, важно отметить, что она берет свое начало с момента образования первого Казахского ханства.

История того или иного народа не может возникнуть из ниоткуда. Народ Беларуси, как и Казахстана, является наследником всех исторических событий, которые произошли за последние сотни лет на наших землях. В целом, современное содержание любой нации является в некотором роде воплощением всего того, что было накоплено этим народом за тысячелетия своего существования. Его культурой, традициями, самосознанием и исторической идентичностью. Казахстану есть чем гордиться в своей истории и в своем происхождении.

Развитию культурного взаимодействия между нашими странами мы придаем огромное значение. Отрадно, что в год празднования 550-летия образования Казахского ханства в Республике Беларусь запланировано проведение Дней казахской культуры.

- Анатолий Иванович, Вторая мировая война напрямую коснулась территории Беларуси: лагеря смерти, гетто для евреев, уничтожение населенных пунктов, миллионы погибших...

Какие мероприятия по празднованию 70-летия Великой Победы разработаны вашим государством?

Планируется ли участие белорусской стороны в праздновании Великой Победы в Казахстане?

- В 2014 году Республика Беларусь, председательствовавшая в Содружестве Независимых Государств, отметила 70-летие освобождения от немецко-фашистских захватчиков.

В Беларуси и Казахстане бережно хранят память о беспримерных свершениях солдат и офицеров Великой Отечественной войны, самоотверженных тружениках тыла, партизан и подпольщиков, всех тех, кто принес нам Великую Победу и избавил человечество от фашизма.

В торжественных мероприятиях, посвященных 70-летию освобождения Беларуси и Дню Независимости нашей страны среди многочисленных делегаций стран СНГ, ближнего и дальнего зарубежья, в июле 2014 года приняла участие и делегация Республики Казахстан, в числе которой были ветераны-казахстанцы.

В соответствии с Указом Президента Республики Беларусь утверждена юбилейная медаль «70 год вызвания Рэспублікі Беларусь ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў». Посольством во взаимодействии с государственными органами и ветеранскими организациями Республики Казахстан во всех областях и городах организовано вручение наград, а также поздравительных писем («солдатских треугольников») от имени Президента Республики Беларусь Александра Григорьевича

Лукашенко.

Более тысячи казахстанцев получили юбилейные медали, «солдатские треугольники», памятные подарки.

Многие казахстанские семьи, чьи родные и близкие в годы Великой Отечественной войны пали смертью храбрых в боях при обороне Брестской крепости, в боях с врагом в партизанских отрядах и при освобождении Беларуси смогли посетить Мемориалы и Братские могилы, где захоронены их родственники.

В г. Минске Решением Совета Глав государств СНГ от 25 октября 2013 года, 2015 год в СНГ объявлен Годом ветеранов Великой Отечественной войны 1941-1945 годов, утверждена единая юбилейная медаль - «70 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг.». Эти награды получают в соответствии с национальным законодательством ветераны Великой Отечественной войны 1941-1945 годов, лица, приравненные к ним, а также другие лица по решению государств - участников Содружества Независимых Государств.

Решением Совета Глав государств СНГ принят План основных мероприятий по подготовке и празднованию 70-летия Победы в Великой Отечественной войне государств - участников СНГ.

Планом предусмотрена подготовка проекта Обращения Глав государств к народам стран Содружества и мировой общественности, проведение военных парадов в столицах и городах-героях, участие официальных делегаций СНГ, ближнего и дальнего зарубежья, награждение и чествование ветеранов, проведение встреч ветеранов и другие многочисленные мемориальные мероприятия.

Во время празднования юбилея Победы участники войны смогут бесплатно пользоваться международной и междугородной телефонной связью. Также им будет предоставлено право бесплатного проезда во всех видах транспорта (кроме такси) по территории СНГ.

Решением Совета Глав государств СНГ от 10 октября 2014 года председательство в СНГ от Республики Беларусь в 2015 году перешло к Республике Казахстан.

Существенное внимание казахстанским председательством будет уделено реализации Плана основных мероприятий по подготовке и празднованию 70-й годовщины Победы в Великой Отечественной войне 1941-1945 годов, координации действий по празднованию этой незабываемой даты.

Республика Беларусь также готовится к празднованию 70-летия Великой Победы. В белорусской столице - городе-герое Минске запланировано проведение военного парада и праздничного шествия с участием ветеранов войны и тружеников тыла военных лет. Ожидается участие в торжественных и иных мероприятиях, проводимых в Казахстане, представителей Беларуси и представителей Казахстана в составе официальных делегаций в торжественных и иных мероприятиях, проводимых в Беларуси.

Особое место в Беларуси занимает тема увековечения памяти защитников Отечества, в рамках которой организованы поисковые работы и захоронения непогребенных останков воинов, будут проведены реставрационные работы памятников и мемориалов, благоустроены воинские захоронения.

В рамках республиканских мероприятий состоятся международные конференции, слеты молодежи и вахты

памяти, различные конкурсы, документальные и художественные выставки, кинофестивали, концерты, спектакли, творческие встречи, теле- и радиомосты и многие другие мемориальные мероприятия.

В Беларуси также запланировано издание мемуаров и сборников архивных документов, художественных произведений и публицистических материалов на тему Великой Отечественной войны.

Реализуется ряд совместных белорусско-казахстанских проектов. В частности, в архивах Беларуси и Казахстана завершается выявление материалов об участии уроженцев Казахстана в партизанском движении на территории Беларуси, готовится издание совместного сборника документов - «Участие казахстанцев в партизанском движении на территории Беларуси». В рамках Соглашений и Меморандумов о сотрудничестве между музеями Беларуси и Казахстана также предусмотрены обменные выставки. Так, в мае 2015 года в г. Астана в Национальном музее Республики Казахстан планируется проведение выставки «Суровые, военные, простые...» (письма с фронта и письма на фронт, рисунки, фотографии, адресованные родным) из собраний Национального исторического музея Республики Беларусь.

- Анатолий Иванович, с чем ассоциируется для Вас понятие Родины...

- Конечно же, с белорусской землей. Представляя интересы своего государства в дружественной стране, начинаешь понимать, что ты и Родина - одно целое.

Родина, род, родовитый, родня - один корень, ветви разные. Родина - это данность. Однажды одним из известных журналистов было замечено: «Родина не там где родился, а там где пригодился». Как отнесетесь к такому определению Родины?

«Любят Родину не за то, что она велика, а за то, что своя», - изрек Сенека. Этим все и сказано. Земля - гарант независимости любого государства. Из истории известно: Моде, проживавший в IV веке до летоисчисления, был согласен отдать свою жену и коня врагам, провоцировавшим его, но ни пяди казалось бы, никому не нужной земли. «Земля - и есть Родина, вечное наследие народа, и за нее нужно биться до конца», - ответил мудрый правитель...

Можно бесконечно поражаться глубокому патриотизму белорусов: там каждая пядь земли взывает. Республика восстала, первой подвергшись наступлению немецкой группы армии «Центр».

Шло массовое истребление людей на всей территории при полном оккупационном режиме. В общей сложности было уничтожено более 2 миллионов мирных жителей и военнопленных в лагерях смерти, сотни тысяч вывезены на каторжные работы в Германию. Беларусь выдержала. Брест - символ мужества, бесконечной преданности своей Отчизне - выжил, выстоял.

В этом - высший знак патриотизма Родине сыновей, исполнивших свой, сыновний долг. В Отчизне - единство Народа и сила Земли.

- Благодарю Вас, за содержательную беседу, Анатолий Иванович.

*Беседовала
Еркежан САДВАКАСОВА*

The Republic of Belarus is located in the eastern part of Europe.

It shares borders with Poland, Lithuania, Latvia, Russia and Ukraine.

Area of the territory is 207.6 thousand sq. km. The total length of its borders is 2,969 km.

The capital city is Minsk.

Population is 10.1 million people.

Ethnic composition is as follows: Belarus is a multiconfessional country just like Kazakhstan. Altogether, more than 123 nationalities live in Belarus..

Christianity and Catholicism are basic religions.

Official languages are Belarusian and Russian.

National Holiday is Independence Day (the day of liberation of Minsk from Nazi occupation): July 3.

Today Anatoly Ivanovich NICHKASSOV, Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Belarus, is a guest of “MgE” journal

KAZAKHSTAN-BELARUS: FROM THE MEMORY IN HISTORY TO COMMUNITY

- You have been working as an Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Republic of Belarus to the Republic of Kazakhstan for a long time. How would you assess current status of the country?

- Today Kazakhstan is a fast developing, modern state with stable political system, which has preserved interethnic and interreligious peace.

The tasks set by the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Abishevich Nazarbayev, implemented reforms and adopted programs are designed to strengthen socio-economical potential of Kazakhstan and make a major breakthrough in the country's development. All necessary conditions have been provided. I am sure that further economic diversification and transition from resource economy to innovative one, will ensure Kazakhstan's entry into the group of most competitive countries in the world.

- This year Kazakhstan entered into new kind of relations with Belarus; warm and friendly relations are not the only factors, uniting our countries.

The Intergovernmental Kazakhstan-Belarusian commission on trade and economic cooperation which has been functioning since 1996 is a significant element of collaboration among two friendly states. An agreement on friendship and cooperation, agreement on long-term economic cooperation for the period of 2009-2016, agreement on free trade, etc. are among fundamental agreements of the commission.

Diplomatic relations between the Republic of Belarus and the Republic of Kazakhstan were opened on September 16 1992. Altogether, more than 70 agreements are in force today;

An agreement on EAEU is in force from this year as well. How actual the signed agreements are in keeping with modern economy?

Thousands of kilometres separate Belarus from Kazakhstan, but our nations are united by millions of threads, which have intertwined stories with fates of infinite number of people. That is why our countries possess a solid base for further development of collaboration in all spheres of life, including politics, economy, culture, education and science. A contractual legal framework between our countries favours all activities in this direction. It is a basis of our collaboration. Intergovernmental Kazakhstan-Belarusian commission on trade and economic cooperation successfully functions. Large-scale joint projects in the sphere of mechanical engineering are being implemented. There is a number of directions which are promising for cooperation

in such spheres as industry, construction, medicine, science and education.

As a sovereign state, the Republic of Belarus has always been a supporter of integration processes' development in the Eurasian space, of forming ideology of a stable, multipolar world; we have declared at different levels that Eurasian integration is a priority of our external policy.

Over the past two decades our countries have been searching for forms and mechanisms of cooperation, which would satisfy interests of all the parties concerned, and above all they would work for the benefit of our nations. Establishment of the Customs Union and Unified Economic Space were the first steps in our endeavours to create cooperation mechanisms. The history has already demonstrated advantages of Belarus, Kazakhstan and Russia's integration activities

From the start of the Customs Union functioning, trade turnover between Belarus and Kazakhstan increased 2,5 times, having reached the \$1 billionth mark. That is why Belarus considers deep economic integration with brotherly Kazakhstan as an important factor of our states' dynamic socio-economic development and growth in prosperity of our nations. Potential of such collaboration is huge.

Actuation of the Eurasian economic union from January 1, 2015 marked raise of Eurasian integration to a whole new level. Our presidents demonstrated an ability to conduct consolidated and mutually agreed foreign-economic policy intended for solving common problems. A fundamental condition for further development of this process is respect for sovereignty, observance of equality and consideration for the interests of the contracting parties.

At this stage it is important not to lose dynamics of integration processes' development, to shift to concerted industrial and agricultural policy as quick as possible, to implement innovative and technological projects which will raise our economies' competitiveness and let us join efforts in foreign markets. One of possible elements of this work is creation of so called Eurasian transnational corporations which will combine assets of participants of the integration community for implementing industrial and infrastructural projects within the EAEU space.

- This year our state is going to commemorate several remarkable dates. One of the most significant dates is the 550th anniversary of the Kazakh khanate. Formation of Kazakh statehood used to provoke points of controversy. We would like to know your opinion on this matter...

- Both the Republic of Belarus and the Republic of Kazakhstan are

relatively “young” states in contemporary history. We happened to become witnesses of their establishment.

At the same time, speaking of Kazakhstan statehood in a historical context, it should be noted that it is traced back to the moment of first Kazakh khanate’s formation.

History of any nation can not arise out of nowhere. Belarusian nation, just like that of Kazakhstan is an heir to all historical events which took place over the last centuries in our lands. By and large, modern essence of any nation is in a way an embodiment of everything that has been accumulated by the nation over the millennia of its existence, i.e. its culture, traditions, self-conscience and historical identity. Kazakhstan has a lot in its history and origin to be proud of.

We attach great importance to development of cultural interaction between our countries. I am glad that this year Days of Kazakhs culture will be held in Belarus.

- Anatoly Ivanovich, the territory of Belarus was directly affected by the World War II, i.e. 260 death camps and ghetto for Jews were located in your country, more than 5295 inhabited localities were ruined by Germans, the number of deceased citizens amounts to 3 million, more than 500 thousand people were deported to Germany.

What commemorative events have been developed by your state in the light of commemoration of the 70th anniversary of the Great Victory?

Will Belarussian party participate in commemorative events in Kazakhstan?

- In 2014 the Republic of Belarus which had been presiding in the Commonwealth of independent States, commemorated the 70th anniversary of liberation from Nazi-fascist aggressors.

Belarus and Kazakhstan treasure the memory of soldiers and officers’ outstanding feats, selfless home-front workers, partisans and members of underground organizations, all those who forged Great Victory for us and saved the humankind from fascism.

In July 2014 a delegation from the Republic of Kazakhstan, which included Kazakhstani veterans, was among multiple delegations from CIS member-states, neighbouring countries and beyond, who took part in ceremonial events dedicated to the 70th anniversary of Belarus liberation and Independence Day.

By the decree of the President of the Republic of Belarus, a jubilee medal “The 70th anniversary of the Republic of Belarus liberation from German-fascist occupants” was established. The embassy together with public authorities and veterans’ organizations of the Republic of Kazakhstan organized presentation of decorations and letters of congratulation (triangular war letters) in the name of the President of the Republic of Belarus Alexander Grigorievich Lukashenko in all regions and cities.

More than one thousand Kazakhstanis received jubilee medals, war letters and presents.

A great number of Kazakhstani families whose family members and dear ones died like heroes in battles for Brest fortress, battles with enemy in partisan units and in battles for liberation of Belarus during the years of Great Patriotic War. Had a chance to visit Memorials and Common graves where their relatives are buried.

By decision of the Council of CIS leaders dated October 25, 2013, in member-stated of the Commonwealth the 2015th is announced the Year of Great Patriotic war veterans; and a common jubilee medal “The 70th anniversary of Victory in the Great Patriotic war of 1941-1945” was established. This decoration is to be awarded in compliance with national legislation to veterans of the Great Patriotic war of 1941-1945, to persons equated to them as well as to other persons by resolution of member-states of the CIS.

On the resolution of Council of CIS leaders a plan of major events on preparation and commemoration of the 70th anniversary of Victory in Great Patriotic war of the CIS member-states, was adopted.

The plan suggests following memorial events: preparation of project of Heads of states’ message to nations of the Commonwealth and to world public, conduction of military parades in capitals and hero-cities, participation of official delegations from CIS, neighbouring and beyond countries, distribution of awards, celebrations in veterans’ honour, holding meetings of veterans, etc. During commemorative events veterans will be able to use international and inter-city telephone service for free; also they will be granted a right of free ride by all modes of transport (except taxi) in the

CIS territory.

By resolution of the CIS leaders dated October 10, 2014, the CIS chairmanship is to be taken over by Kazakhstan from Belarus starting from 2015.

Kazakhstan’s chairmanship will place a major emphasis on implementation of Plan of main events on preparation and commemoration of the 70th anniversary of Victory in Great Patriotic war and coordination of actions for commemoration of this unforgettable date.

The Republic of Belarus is preparing to commemorate the 70th anniversary of the Great Victory. Conduction of military parade and ceremonial procession with participation of veterans and home-front workers is planned in Belorussian capital, hero-city Minsk. Participation of Belarus representatives in ceremonial and other events in Kazakhstan is expected, while participation of Kazakhstan representatives on the official delegations in ceremonial and other events, which are to be held in Belarus is expected as well.

The programme for immortalization of memory of the Motherland defenders is of special importance to Belarus; works for searching and burying soldiers’ remains were organized within the framework of this programme; later on restoration works will be done on monuments, memorials and soldiers’ burials.

International conferences, youth gatherings, memorial vigils, different contests, documentary and arts exhibitions, film festivals, concerts, performances, art meetings, tele- and radioconference bridges, and many other memorial events will be held within the framework of Republican events.

Publication of memoirs and collections of archival documents, as well as works of fiction and journalistic materials on the subject of Great Patriotic war, is planned in Belarus.

A number of joint Belarussian-Kazakhstan projects are being realized. In particular, detection of materials on participation of native Kazakhstanis in partisan movement in the territory of Belarus, which is being carried out in Kazakhstan and Belarus archives, is near completion; publication of collective digest of documents “Participation of Kazakhstanis in partisan movement in the territory of Belarus” is being prepared. Exchange of exhibitions is stipulated within the framework of agreements and memoranda on cooperation among museums of Belarus and Kazakhstan. Thus, exhibition “Severe, military, simple...” (letters from the front and back, pictures and photographs addressed to family members) from the collection of National historical museum of the Republic of Belarus is planned to be held in May 2015 in National Museum of the Republic of Kazakhstan in Astana.

- Anatoly Ivanovich, what do You associate with the concept of Motherland...

- Belorussian land, but of course. When representing interests of your state in a friendly country, you start comprehending that you and Motherland are a single whole.

Rodina, rod, rodovity, rodnya is one root with different branches. Motherland is a given. Once a famous journalist noted that “Motherland is not a birthplace, but a place where you are of use”. What do you think of this definition of Motherland?

“Men love their country not because it is great, but because it is their own” Seneca uttered and that is pretty much it. Land is the guarantor of any state’s independence. It is known from history that Modu Chanyu, living in IV B.C. would have given his wife and horse to enemies, provoking him, but not an inch of ground, which nobody was even asking for. “Land is Motherland, eternal heritage of the nation, and you should defend it, fighting up to the last-ditch”, - that is what the wise ruler said.

One can be infinitely astonished by deep patriotism of Belorussians: every inch of their ground cries for it. The Republic was the first place subjected to the attack of the German Army Group Centre.

Mass executions were taking place all over the territory under completely occupation regime. In total, more than 2 million civilian residents and war prisoner at death camps were executed; hundreds of thousands were transported to Germany for penal servitude. Belarus withstood. Brest, which became a symbol of courage and infinite loyalty to the Motherland, withstood and survived as well.

It is a supreme demonstration of patriotism by sons, who fulfilled their duty before Motherland. Nation’s unity and land power consist in Motherland.

- Anatoly Ivanovich, thank You for such an informative conversation.

The interview was recorded by Yerkezhan SADVAKASSOVA

НИКОЛАЙ ТРУБЕЦКОЙ
ГЕОРГИЙ ВЕРНАДСКИЙ

УКРАИНСКИЙ ВОПРОС.
ЕВРАЗИЙСКАЯ
ТОЧКА ЗРЕНИЯ

Дарина ГРИГОРОВА,
директор Исторического факультета
Софийского Университета им. Святого Климента Охридского

Евразийская историософия русских эмигрантов 20^{-ых} годов XX века, создавшая собственную мифологию касательно возрождения русской нации и собственную геополитическую концепцию будущего России, не обошла и столь болезненный украинский вопрос.

Основоположники евразийства — языковед Н.С.Трубецкой и историк Г.В. Вернадский уделяли особое внимание украинской нации и ее будущему в свете России — Евразии.

Евразийская концепция Трубецкого исключает славянскую идею — не только как традиционный для идеологии внешней политики России славянский мессианиззм, но и как главный национальнообразующий фактор русских. Признает наличие славянского начала только в русском языке, однако, по его мнению, будущее России — Евразии принадлежит не “русско-славянскому”, а “русско-туранскому” культурно-историческому типу.

Отрицание Трубецким славянской идеи было вызвано его негативным отношением к европеизации, которая, по его мнению, во многих отношениях является синонимом колонизации России.

Это оказало влияние и на его специфический анализ русско-украинских отношений. Н.С. Трубецкой подходил к рассмотрению украинского вопроса с лингвистической точки зрения, такова была и его

аргументация, согласно которой, украинцы через Киево-Могиланскую академию стали представителями “западно-русской” культуры, которая при Петре I вытеснила допетровскую культуру и легла в основу европеизированной/унифицированной “общерусской” культуры Российской империи.

“В Украине царил чистая западнорусская редакция культуры без всякой великорусской примеси, в Великороссии - смесь московской культуры с западнорусской”. Н.С. Трубецкой считает понятие “западнорусское” синонимом “западнического” (правда, само понятие “западник” относится к XIX веку — так называли либеральных приверженцев западно-европейской модели политического развития России, его употребление - свидетельство эмоциональной окраски).

Отсюда вытекает и то, что введенный Н.С.Трубецким термин “украинизация” означает: “украинская редакция русской культуры”, которая началась с изменений в церковно-славянском языке богослужений при реформе, проводимой патриархом Никоном, который отказался от так называемой “московской редакции”. «...старая великоросская, московская культура при Петре умерла; та культура, которая со времен Петра живет и развивается в России, является органическим и непосредственным продолжением не московской, а киевской, украинской культуры.”.

Понятие “Западная Русь” для Н.С. Трубецкого равнозначно понятию “Киевская Русь”, а не понятию “Западная Украина (Галиция)”, которая стала частью СССР только в 1939 году, с претворения в жизнь Сталиным пакта Риббентропа-Молотова. И потому “западно-русская культура” у Н.С. Трубецкого — синоним православной культуры, в то время как в Западной Украине (Галиции) и в Закарпатье украинцы составляли часть населения Польши или Австрии, или Австро-Венгрии и уже в XVI веке под польским влиянием стали униатами — это были русины.

Век XIX стал веком расцвета национализма; годы после Отечественной войны 1812 года против Наполеона ознаменовались рождением русской нации в качестве осознанной государственной политики, сочетавшей религиозный закон (каждый православный считался русским независимо от этнического происхождения) с культурной идентичностью (принадлежностью к русской культуре, которая была европейской, к какому бы народу империи он не принадлежал).

Век XIX — век зарождения и украинской нации, развитие которой шло в двух параллельных направлениях в зависимости от двух империй — России и Австро-Венгрии. По австрийскому проекту в Галиции и на Вольнии из русинов сформировались украинцы, язык которых (изобилующий полонизмами и германизмами) поощрялся как национально идентифицирующий фактор в целях противопоставления полякам и евреям, на этих землях составлявшие большинство населения до Второй мировой войны, когда в 1940 — 1943 гг. стали жертвами этнической чистки. Ее с поощрения немецкого командования проводили западно-украинские националисты Украинской повстанческой армии (УПА) и Организации украинских националистов (ОУН) — сначала в отношении евреев (во Львове, в Киеве), а затем и поляков (Волынская резня).

Униатство как религиозный фактор, способствовавший формированию западно-украинского варианта нации, служило естественным барьером перед Россией и украинцами православной Украины — Малороссии, что стимулировалось как Австрией, так и Польшей. В годы Первой мировой войны австрийский подход унаследовала Германия, в 1915 году захватившая Западную Украину и создавшая там лагеря для военнопленных, где русские и украинцы содержались раздельно. Крестьяне Малороссии и казаки первоначально были против того, чтобы их отправляли в лагеря для украинцев, но там кормили лучше. В них лагерях проводили идеологическую обработку украинцев, прививая украинской нации антирусское сознание.

В то же время австрийцы создали в Галиции концентрационные лагеря (Терезин и Талергоф) для русофильски настроенных русинов, большая часть из них погибла.

В России понятие «украинская нация» явилось порождением проекта украинофилов в конце XIX — начале XX века, а причиной появления националистического варианта были русские власти при Александре II, запрещавшие издание книг, школьное обучение и любую

другую культурную деятельность на украинском/малорусском языке (циркуляр министра внутренних дел Петра Валуева, 1863; Эмский указ, 1876). Из страха Александра II перед распространением влияния Польского восстания 1863 года во всех украинофилах стали видеть проводников польского влияния. Текст циркуляра П. Валуева безапелляционно отрицал существование малорусского языка: «никакого малорусского языка не было и не может быть, это наречие, употребляемое простолудинами, тот же самый русский язык, но испорченный под влиянием Польши». Такое отношение радикализовало украинских националистов и способствовало их перемещению из Киева во Львов (в то время термина “националист” еще не было, применялось понятие “патриот”); самыми известными их идеологами были умеренный Михайло Драгоманов и крайний Михайло Грушевский.

Украинофильские взгляды Драгоманова, отличавшиеся умеренностью, в конце XIX века были типичны для большинства украинцев. Он писал: «Пойдите в малорусские семьи и посмотрите, могут ли там родители, даже украинофилы, дать своим детям литературное образование на одном Шевченко, без Пушкина и Лермонтова?».

М.С. Грушевским введено понятие “Украина-Русь”, поскольку в Галиции название “Украина” было непопулярно вообще. Его главной мыслью было слияние Галиции и Малороссии в “Соборную Украину”, в поддержку этой идеи он проводит в своем историческом очерке тезис польских хронистов XVI века о том, что наследницей Киевской Руси была не Владимиро-Московская Русь, а Галицко-Волынская (XIII), а затем Литовско-Польская Русь (XIV — XVI). Грушевский ставил целью создание единого “украино-русского языка” из-за большой разницы между диалектами Галиции и Малороссии.

Евразийство Н.С. Трубецкого и Г.В. Вернадского не мешало им признавать существование украинской нации и украинского языка наперекор позиции имперских властей, которые запрещали даже чествование Тараса Шевченко, но оба они считали украинскую культуру XX века без культуры русской провинциальной («не культура, а карикатура»), столь же провинциальным считали они и украинский национализм в тех случаях, когда он имел антирусскую окраску и эгоцентризм.

Н.С. Трубецкой видел в “украинизации” в конце XVII и в XVIII веке не только “мост к европеизации”, но и начало общерусской культуры. Как лингвист он придерживался мнения, что национальная русская культура — плод великорусской и малорусской (украинской) культур, спаянных православной верой. Н.С. Трубецкой писал о малороссах — православных украинцах, а не о русинах Галиции. По мнению Н.С. Трубецкого, приверженцы галицийской модели украинской нации периода существования послереволюционных республик 1918 — 1920 гг. (Западно-Украинской, существовавшей параллельно с Украинской Народной Республикой, которые кратковременно были объединены в Большую Украину)

были «украинотаманамі», культурный сепаратизм которых подпитывался «антикоммунистическими» настроениями.

Проблема украинского провинциального национализма состоит в отрицании «малорусской идентичности».

Евразиец Г.В. Вернадский, как и Н.С. Трубецкой, считал антирусские идеи «самостийников» провинциальными, в то время как евразийство, в его понимании, предлагало украинцам возможности неограниченного развития. Русский язык, по мнению Г.В. Вернадского, в историческом смысле — это язык «украино-русский», а русская культура — «украино-русская».

По этой причине Г.В. Вернадский считал себя «украинцем и русским одновременно». и был умереннее Н.С. Трубецкого в критике украинофилов, его главный упрек относился к русским властям, своей реструктивной политикой способствовавшие разъединению украинцев и русских: «для разрешения украинского вопроса не подходит ни программа механического и принудительного «единства», ни механический разрыв между двумя народами и двумя культурами. Вопрос может быть разрешен только на основе добровольного и единодушного «единения», признания ценностей и культуры каждого из двух народов, при взаимном уважении и взаимном интересе».

В декабре 1941 г. в письме к Павлу Игнатьеву (сыну графа Николая Игнатьева) Вернадский обращает особое внимание на термин «единение» (в смысле взаимного обогащения) вместо термина «единство» (который он рассматривает как попытку ассимиляции): «... теперь уже нельзя насильственно восстановить полное единство между двумя народами, но можно еще спасти и восстановить единение между ними, признав полную равноправность украинского и русского языка и культуры. Приходится считаться с фактом, что за время Советской власти возросли новые поколения в Украине, прошедшие через украинскую школу... Этого уже никакая новая власть отменить не может: «всякая будущая власть должна будет в той или иной форме подтвердить государственное бытие Украины в рамках Российской Империи (употребляю этот термин не в смысле восстановления в России монархического правления, а в смысле России как великой державы — пусть это будет федеративная держава».

Если не федерация, то Г.В. Вернадский даже склонен был видеть будущие отношения Украины и России как сложившиеся отношения между Канадой и Великобританией.

Украинский вопрос был решен не идеологами евразийства: после распада СССР в 1991 году Украина впервые стала самостоятельным государством. Однако обе Украины — «Западная» (модель Галиции: униатская, антирусская, антипольская и антиеврейская направленность, с этноцентристским вариантом: украинская нация — превыше всего) и «Восточная» (модель Малороссии: православная, русскоязычная, этнодуалистический вариант украинской нации: русско-украинская, или нация украинцев, не страдающих комплексами по поводу своего русского прошлого) вряд ли скоро встанут на путь «единения».

Darina GRIGOROVA,
Director of the Historical Department
in the “St. Kliment Ohridski”
University of Sofia

NIKOLAY TRUBETSKOY, GEORGY VERNANDSKY: THE UKRAINIAN ISSUE. EURASIAN POINT OF VIEW

Having created its own mythology concerning Russian nation's revival as well as its own geopolitical concept of Russia's future, Eurasian philosophy of history by Russian emigrants in the twenties of the XXth century, has not ignored such a thorny issue as the Ukrainian problem.

A linguist N.S.Trubetskoy and historian G.V.Vernandsky, who were Eurasianism founders, used to concentrate attention on the Ukrainian nation and its future tied to Russia or, rather, to Eurasia.

Trubetskoy's Eurasian concept precludes the Slavic idea not only in the capacity of Slavic messianism which is characteristic of Russian foreign policy but also in the capacity of main nation-forming factor of Russians. N.S.Trubetskoy admits absence of Slavic origin only in Russian language; still, according to his

opinion, the future of Russia-Eurasia belongs not to “Russian-Slavonic”, but to “Russian-Turanian” historical-cultural type.

Denial of the Slavonic ideaby N.S.Trubetskoy has been caused by his negative attitude to Europeanisation, which in his eyes was a synonym of Russia's colonization in many respects. This influenced his specific analysis of Russian-Ukrainian relations as well. N.S.Trubetskoy approached consideration of the Ukrainian issue from the linguistic point of view; thus, according to his reasoning, Ukrainians became representatives of the “West-Russian” culture through Kyiv-Mohyla Academy, which supplanted the pre-Petrine culture during Peter the Great's reign and underlaid the Europeanized/uniform “All-Russia” culture of the Russian Empire.

It follows from this that a term “Ukrainization” introduced by N.S.Trubetskoy implies “Ukrainian modification of

Russian culture”, which started with changes in the Church Slavonic language of public liturgies during a reform which had been implemented by patriarch Nikon, who rejected so called “Moscow redaction”. “...old Great Russian Moscow culture died in Peter’s time; the culture which has been living and developing in Russia since Peter’s time is an organic and immediate continuance of not Moscow, but Kyiv, Ukrainian culture”.

For N.S.Trubetskoy the notion “Western Rus” is equal to the notion “Kievan Rus”, and not to the notion “Western Ukraine (Galicia)”, which entered USSR only in 1939 proceeding from the Molotov-Ribentropp pact implementation. That is why “Western-Russian culture” by N.S.Trubetskoy is a synonym of the Orthodox culture; while in Western Ukraine (Galicia) and Transcarpathia, Ukrainians represented a part of Poland and Austria population, and in XVI as a result of Polish influence those Carpatho-Russians became Uniates.

The XIXth became the century of nationalism flourishing; the years which followed the Patriotic War of 1812 were marked by birth of Russian nation in the capacity of conscious state policy, which combined religious law (any Orthodox Christian was considered to be Russian regardless of ethnic origin) with cultural identity (affiliation to Russian culture, which had been European, regardless of nation).

The XIXth was the century of the Ukrainian nation nascency, whose development took two parallel directions, depending on two empires, i.e. Russia and Austro-Hungary. In accordance with Austrian project, Ukrainians in Galicia and Volhynia had been formed from Carpatho-Russians, whose language (abound in Polonisms and Germanisms) was maintained as a nation-identifying factor for the purpose of opposing Poles and Jews, who, before the World War II, used to represent the biggest portion of population in those areas; in 1940-1943 they became victims of ethnic cleansing, which was carried out by West Ukrainian nationalists from the Ukrainian Insurgent Army and Organization of Ukrainian Nationalists, encouraged by German command authorities. At first they targeted Jews (in Lviv and Kyiv), and later on Poles became targeted as well (Volhynia Massacre).

Uniatism, as a religious factor, promoted formation of West Ukrainian version of nation, it served as a natural barrier between Russians and Ukrainians from orthodox Ukraine – Rus Minor, which was stimulated both by Austria and Poland.

During the period of World War I, Germany carried on with the Austrian approach; in 1915 Germany conquered Western Ukraine and founded internment camps in its territory, where Russians and Ukrainians were kept separately. Initially, Rus Minor peasants and Cossacks had objections to being sent to camps for Ukrainians, but feeding there was better. In those camps Germans brainwashed Ukrainians, fostering anti-Russian conscience in Ukrainian nation.

At the same time, Austrians founded internment camps in Galicia (Terezin and Talerhof) for Russophilic Carpatho-Russians, most of them perished there.

In Russia the notion “Ukrainian nation” became a product of Ukrainophiles project in the end of the XIX-beginning of XXth, while the reason of nationalistic wave’s emergence were Russian authorities under Alexander II, which forbid books publication, school studies and any other cultural activity in Ukrainian/Rus Minor language (a circular by the Minister of Interior Peter Valuyev, 1863; The Ems decree, 1876). For Alexander II’s fear of extension of influence of January Uprising in 1863, all Ukrainophiles started to be viewed as supporters of Polish influence.

The text of Valuyev’s circular peremptorily denied existence of Rus Minor language, “There was not and could not be Malorussian language, as this is a dialect used by commoners; this is the same Russian language, but corrupted under Polish influence”. Such attitude led to radicalization of Ukrainian nationalists and promoted their movement from Kyiv to Lviv (at the time the term “nationalist” did not exist, the notion “patriot” was in use); back then the most famous ideologists were moderate Mykhailo Drahomanov and ultra Mykhailo Hrushevsky.

Ukrainophilic views of M.P.Drahomanov, notable for moderateness, were typical of majority of the Ukrainians in the end of the XIXth.

M.S. Grushevsky introduced the notion “Ukraine-Rus” as the name “Ukraine” was absolutely unpopular in Galicia. His main idea consisted in merging of Galicia and Rus Minor into “Sobornaya Ukraina”; in support of this idea, in his historical essay he alleged to a thesis by Polish chroniclers of the XVth, which stated that a successor to Kievan Rus was not Vladimir-Suzdal, but Galician-Volhynian Rus (XIII), and later Lithuanian-Polish Rus (XIV-XVI). M.S.Grushevsky had a goal of creating unified “Ukrainian-Russian language” as there was a big difference between Galician and Rus Minor dialects.

In spite of their Eurasianism, N.S.Trubetskoy and G.V.Vernadsky admitted existence of the Ukrainian nation and language in defiance of imperial authorities position, which even forbid public celebration in honour of Taras Shevchenko; still, both of them believed that without Russian culture, Ukrainian culture of the XXth century was provincial, also they considered Ukrainian nationalism (when it showed anti-Russian hue and egocentrism) to be as provincial as the culture.

N.S.Trubetskoy viewed “Ukrainization” in the end of the XVIIth and in the XVIIIth not only as a “bridge to Europeanization”, but as origin of All-Russian culture; as a linguist he adhered to an opinion that national Russian culture is a result of Great and Minor (Ukrainian) Russian cultures, welded by Orthodoxy. N.S.Trubetskoy wrote about Malorussians, the Orthodox Christians, not about Carpatho-Russians of Galicia. According to his opinion, followers of Galician model of the Ukrainian nation at the period of post-revolutionary Republics’ existence of 1918-1920 (West Ukrainian Republic existed simultaneously with Ukrainian People’s Republic, for a short time they were united into Big Ukraine), were “Ukrainomans”, whose cultural separatism was being nourished by “anti-communist” moods. The problem of Ukrainian provincial nationalism consists in denial of “Malorussian identity”.

Like N.S.Trubetskoy, eurasianist G.V.Vernadsky considered anti-Russian ideas of “Ukrainian separatists” to be provincial; at the same time he assumed that Eurasianism could have offered unlimited development to the Ukrainians. According to Vernadsky, Russian language, historically, was “Ukraine-Russian” and Russian culture was “Ukraine-Russian” as well.

That is why G.V.Vernadsky viewed himself as an “Ukrainian and Russian at the same time” and his criticism of Ukrainophiles was quite moderate. He reproached Russian authorities for their policy which has furthered separation of Ukrainians and Russians, “neither mechanical, forced “unification” nor mechanical disassociation between two nations and cultures is suitable for solving Ukrainian issue. The matter can be settled only on the basis of voluntary and unanimous unity”, recognition of values and culture of every nation, as well as mutual respect and interest.”

«MgE»

В рамках празднования 550-летия Казахского ханства мы начинаем публикацию цикла работ ученых о великих деятелях, жизнь и деятельность которых самым тесным образом переплеталась с Великой степью.

Сегодняшний номер посвящен Льву Гумилеву: Великая степь определила его научное мировоззрение и вывела аксиому мирного сосуществования на евразийском континенте.

ЛЕВ ГУМИЛЕВ С ПРОШЛЫМ

Ерлан СЫДЫКОВ

Поразительное умение Льва Гумилева соединять прошлое с настоящим, находя в повседневной жизни отголоски древности, удивительно точно коррелирует с казахской традицией сопоставлять все происходящее в жизни с опытом предков. Исследовательская дерзость Гумилева, своеобразный алгоритм научного поиска, фантазия, жизнелюбие, проницательность не могли не завоевать умы и воображение потомков воинственных кочевников-тюрков. Да и сам историк часто демонстрировал глубокое понимание поступков казахов, обязательно соотнося их с историей, обычаями, традициями.

Из общих впечатлений, воскрешая в памяти тексты ученого и, безусловно, помня, сколько было сделано в Казахстане

в годы независимости для увековечения его памяти, можно сказать, что отношения Гумилева и Казахстана складывались комплиментарно — с положительным знаком.

Говорить об этом приходится по той причине, что в советское время выразить почтение Гумилеву удавалось не каждому, поскольку на государственном уровне или просто на уровне научных связей высказывать уважение никто не торопился — репутация опального ученого сдерживала благоразумных функционеров на любом уровне.

Естественно, не было знаков повышенного внимания со стороны представителей правительственных органов республик Советского Союза, несмотря на громкое декларирование Гумилевым предпочтений. Отношение не только к казахам, но ко всем тюркским этносам ученый, как говорит-

ся, навечно выразил в предисловии («От автора») к книге «Древние тюрки» (1967): «Посвящаю эту книгу нашим братьям — тюркским народам Советского Союза».

Возможно, решающую роль сыграл генотип — все то же безоглядное этническое узнавание «своего» на уровне сигнальной наследственности. Ведь писал Гумилев о чувствах, которые роднят его с казахами: «Самое интересное: есть такое явление — ностальгия, когда человек не может жить в чужом месте. Ландшафт действует принудительно, через биополе. Тот, кто привык жить в горах, не будет жить на равнине. Кто привык жить на островах, для того скучна монгольская степь. Должен сказать, что я горы терпеть не могу. Обожаю степь, и великолепно в ней ориентируюсь. А почему, я даже сказать не могу. Ведь мои предки жили здесь в Петербурге, в Царском Селе, привычки никакой не было. Видимо, наши общие предки, предки отца и матери, жили в тех равнинных ландшафтах, которые создали определенный настрой биополя, благодаря которым мы предпочитаем открытые пространства закрытым: горным или даже лесным. Подсчитать, изучить этот феномен можно, но как сам факт он хорошо всем известен» («Юность», 1990, №2).

Разделяя братские чувства ученого, тюркские народы Советского Союза не имели системных возможностей высказать ответную благодарность — по указанной выше причине. Открытое общение осуществлялось только на несистемном, личном уровне.

делегации, говорили теплые искренние слова, дарили халаты, пиалы и тюбетейки, но тем все и ограничивалось. Никакой более значимой поддержки ни со стороны местной творческой интеллигенции, ни тем более от властных структур соответствующих национальных республик Гумилев никогда не получал; только в Азербайджане на русском языке вышла в свет книга «Тысячелетие вокруг Каспия».

Неужели СССР в брежневскую эпоху застоя и, тем более, позже, был настолько «имперской» страной, что лидеры союзных республик (сегодняшние президенты стран СНГ) не могли быть самостоятельными в таких вопросах? Вопрос сугубо риторический, поскольку идеологическая верность «Центру» в основном уже выражалась в ритуальных национальных торжествах во время редких визитов Генерального в ту или иную республику. Значит, могли, но не сочли нужным» (Лавров С.Б. Судьба и идеи. М., 2007).

В.Ю. Ермолаев, аспирант Гумилева и первый председатель фонда его имени вроде бы все подтверждает: «Такого рода не то чтобы равнодушие, а скорее безразличие представителей власти и интеллигенции евразийских народов к возводимой на них клевете не могло не вынуждать Льва Николаевича к некоторым эмоциональным переклестам: в одном из своих интервью он с горечью восклицал: «Я, русский человек, всю жизнь защищаю татар от клеветы...». Думается, в отношении Л.Н. Гумилева к степнякам было что-то от вполне понятной идеализации, ибо восприятие им

КАЗАХСТАН — В БУДУЩЕЕ

В результате сподвижники и ученики Л.Н. Гумилева порой готовы обвинять означенных братьев в бесчувствии, транспонируя ситуацию в советской системе на более поздние времена, что не совсем справедливо. Например, С.Б. Лавров говорил так: «Возникает закономерный вопрос: почему Гумилев, посвятивший всю сознательную жизнь разоблачению «черной легенды», безмерно любивший и уважавший народы Востока, в трудные для него годы не получил конкретной помощи от «сильных мира сего» в мусульманских республиках Союза? Это замечал не только я, но и автор предисловия к «Черной легенде», ученик Льва Николаевича Вячеслав Ермолаев. Он писал, что Гумилеву прислали массу писем и поздравлений из Монголии, Татарии, Казахстана, Средней Азии, его приглашали в гости, к нему приезжали

истории Великой степи, будучи строго научным, оставалось вместе с тем и весьма личностным. И у кого повернется язык поставить подобное восприятие в вину Льву Николаевичу? Оставаясь корректным в своих работах как ученый, он, как человек, сохранял свою систему эмоциональных предпочтений, на что имел бесспорное право».

Столь жесткие оценки требуют комментария, поскольку взаимоотношения тюркских народов и Льва Гумилева оценивались его непосредственными сподвижниками по-разному.

Все мы жили в одном «лагере» — социалистическом. И говорить, что национальные республики должны были первыми протянуть руку помощи Гумилеву в трудную пору академической травли, не совсем корректно. А почему не русские люди, не Россия, РСФСР? Ведь Лев Гумилев —

патриот, и в первую очередь среди соотечественников должен был обрести поддержку. Но не обрел. Потому что политическая система в России ничем не отличалась от системы в Казахстане или других республиках СССР.

Так что вопрос не в том, какая из республик обязана была протянуть руку помощи. А в том, можно ли было вообще помочь в сложившейся политической системе.

Все мы должны были помочь Гумилеву. Но не могли. Просто не имели системной возможности.

А на личностном уровне уважение к Гумилеву только росло. С.Б. Лавров: «Писали ему отовсюду и с разными целями. Хотели чем-то обрадовать: вот в скромной открытке сообщалось, что в Новгороде-Северском открыт музей «Слова о полку Игореве», уйгур из Алма-Аты писал, что хочет быть посредником в распространении научных находок ученого среди своего народа, и в семи газетах на уйгурском уже появились гумилевские статьи (1977 г.). Другие о чем-то просили. Иногда совсем неожиданно и абсолютно незнакомые люди. Есть в архиве письмо от Александра Потапенко из опытного хозяйства Института виноградарства в Новочеркасске. После чтения «Открытие Хазарии» сообщал, что солидарен с автором: именно хазары выступали распространителями пристрастия к виноградарству. Потапенко был не совсем бескорыстен: просил ученого написать отклик на его книгу об истории виноградарства. Отзыв Гумилева вскоре появился в журнале «Природа».

Многие казахстанские интеллектуалы, находясь в Ленинграде, искали встречи с ученым, чтобы выразить почтение. Иным удавалось, остальные склонны были считать даже сами поиски святым для себя делом.

Справедливости ради следует добавить, что в советское время людей в Казахстане, знакомых с трудами Гумилева, было не так много. В основном это был узкий круг интеллектуалов. И если уж в Москве и Ленинграде, где было больше возможности добыть, например, ксерокопию работы «Этногенез и биосферу Земли» из ВИНТИ, научное руководство не могло или не хотело издавать его работы большими тиражами, то что можно говорить о периферийных республиках?

Косвенное подтверждение дает С.Б. Лавров: «В течение 20 лет я не слышал ни одного отзыва на книгу «Древние тюрки», никакого резонанса. Первые, кто отозвались, были якуты. После этого заинтересовались казахи. Но они мне сказали, что впервые, когда вышла эта книга, они не поверили, что где-то в Москве или Ленинграде о казахах или тюрках могут писать добродушно. Гумилев еще до всех коллизий с «обсуждением-осуждением» писал П. Савицкому: «Тюрки» вдвое толще «Хуннов», хотя период, охваченный исследованиями, вдвое меньше. Я «тюрк» люблю больше, потому что в VI–VIII вв. гораздо живее можно представить людей и события. Со многими ханами и полководцами я смог познакомиться, как будто они не истлели в огне погребальных костров 1300 лет назад. Тут я смог применить свое знание тюркского и персидского языков».

Впрочем, ближайшие соратники ученого и Лавров и Ермолаев в непосредственном анализе достаточно объективно характеризовали глубинные истоки столь подозрительного для многих комплиментарного отношения ученого к тюркским народам.

Сергей Борисович Лавров: «Еще в юности, в начале 30-х годов, когда он работал в Таджикистане малярийным разведчиком, произошло знакомство Л.Н. Гумилева с Востоком. Потом лагерная эпопея прервала востоковедческие исследования почти на три десятка лет, и только в 60-х годах родилась его знаменитая «Степная трилогия».

Л.Н. Гумилев первым возвысил свой голос в защиту самобытности тюрко-монгольской истории. Первым выступил против евроцентристской легенды о татаро-монгольском иге, об извечной вражде кочевников Степи с оседлыми земледельцами. И выявил, что не было некоей непрерывной войны не на

жизнь, а на смерть, а была система динамичных и сложных политических отношений при неизменности симпатий и уважения этнического своеобразия друг друга. «Плоды пылкой фантазии, воспринимаемые буквально, — заключал автор, — породили злую, «черную» легенду о монгольских зверствах».

В своей последней книге Гумилев-историк, продолжая борьбу со «злой легендой», дал много нового, нестандартного. Таково, например, разоблачение устоявшейся версии о событиях начала XIII в. в Средней Азии. Версия эта, гласящая: «дикие кочевники разрушили культурные оазисы земледельческих народов в бассейнах Сырдарьи и Амударьи», — создавалась, как отмечал Л.Н. Гумилев, придворными мусульманскими историографами. А действительность была совсем иной. В древнем Хорезме солдаты-тюрки составляли главную военную силу. От них страдало и против них восставало население Самарканды, Бухары, Мерва. При этом хорезмшах Мухаммед сам был инициатором войны с монголами «только из-за того, что степняки не верили в Аллаха». Легендой являются и сведения о Мерве, который восстанавливал численность своих вооруженных отрядов и восставал через год после очередного «тотального разорения».

Лев Николаевич всегда писал правду о евразийских народах, испытывая к ним огромную любовь и симпатию. «Лично мне, — говорил он, — тесные контакты с казахами, татарами, узбеками показали, что дружить с этими народами просто. Надо лишь быть с ними искренне доброжелательными и уважать своеобразие их обычаев. Ведь сами они свой стиль поведения никому не навязывают» («Известия», 13 апреля 1988 г.).

Вячеслав Юрьевич Ермолаев: «Лев Николаевич Гумилев первым возвысил голос в защиту самобытности тюрко-монгольской истории и культуры, которым ранее неизменно откачивалось в праве на равноценность с историей европейской или китайской. Гумилев первым выступил против европоцентристской «черной легенды» о татаро-монгольском иге, об извечной вражде кочевников Степи с земледельцами Леса. Именно Льву Николаевичу принадлежит честь переосмысления на основе строго научной фактологии той роли, которую играли тюркские и монгольские народы в истории России. И оказалось, что не было непрерывной войны не на жизнь, а на смерть, не было ненависти, а была система динамичных, крайне сложных политических отношений при неизменном чувстве симпатии и уважении этнического своеобразия друг друга. Оказалось, что не было у народов Великой степи патологической жестокости и склонности к разрушению достижений культуры. Напротив, представители Великой степи всегда исповедовали убеждение, что «за удачу в бою не судят, а предательства не прощают». Конечно, стереотипы поведения этих народов были отличны от европейских, но это не значит, что они были хуже — они были просто другими. Но мало того, стереотипы Степи русским долгое время казались предпочтительнее европейских или китайских!»

Л.Н. Гумилев сформулировал доказательную концепцию естественного братства русского народа с народами тюркскими и монгольскими. Можно без всяких сомнений утверждать, что это братство стало для него нравственным императивом».

Ермолаев словно опровергает себя: обвинение современных тюркских народов, казахов в том числе, в равнодушии к судьбе ученого несостоятельно. Его братское отношение к тюркам имело не только эмоциональное, но и глубокое мировоззренческое и научное обоснование. Оно складывалось порой причудливым образом, о чем ученый, не без иронии называя пребывание в лагерях исключительно благоприятным времяпровождением, рассказывал в статье «Мифы и реальность этносферы» (Дружба народов, 1989, №11): «Я занимался историей, в частности, историей этносов. Обстоятельства же этих занятий сложились так, что у меня в 1938 году оказалось очень много свободного времени. И я обдумывал

исторические коллизии. Потом я получил возможность проверить эти мысли на межэтнических отношениях в условиях, исключительно для этого благоприятных, когда мы все ходили в одних и тех же одеждах, в телогрейках и ватных штанах, и работали одну и ту же работу. Мы ничем друг от друга внешне не отличались, и тем не менее, этнический момент был господствующим. Не только казахи и узбеки не спали в одном месте и вместе не кушали, но даже казахи Большого жуза, Среднего жуза и Малого жуза выбирали друзей среди «своих». Это меня заинтересовало. Затем у меня была еще более широкая возможность для наблюдений, поскольку к нам привезли и немцев, и эстонцев. У каждого был свой тип, и свой склад. Они держались заодно, все вместе, стояли друг за друга. С китайцами мне было труднее объясняться и общаться, чем с тюрками. С тюрками-то я поладил. С китайцами было труднее, потому что у них совсем другая ментальность. Но, к счастью, нашелся там маньчжур. А маньчжур говорит и думает примерно так же, как представители наших сибирских народов. Поэтому мы очень подружились. Он мне переводил — я китайского не знаю. И в результате у меня сложилась концепция, которую я изложил в «Этногенезе и биосфере Земли» и, кроме того, в ряде статей и интервью, одно из которых (в газете «Известия») называлось так: «Человечество превыше всего» Это название не я придумал, но я с ним не спорю, я, в общем, согласен, с тем уточнением, что это не решение вопроса, а лишь постановка его. А что такое человечество? Почему оно существует так долго? Почему, будучи совершенно неподготовленным к реальной жизни в природных условиях планеты, оно оказалось на ней ведущим, господствующим видом, распространилось по всей суше и большей части мелких морей Земли? Ответ прост: структура человечества мозаична. Она состоит не из особей, двуногих и без перьев, а из этносов, из системных ценностей, которые очень индивидуальны».

Доказывая в другой статье («Юность», 1990, №2), что этнос, как любое природное явление, дан людям в ощущениях, Гумилев приводил пример из того же лагерного опыта: «На «великих стройках коммунизма», где я был, все говорили по-русски с добавлением слов нецензурных. Это не мешало, скорее помогало. Но там же были и казахи, и корейцы, и русские, и немцы, и китайцы, и латыши. Отличались ли они друг от друга? Еще как! И каждый помогал своим И каждый в случае чего держался за своих. Причем большие народы, такие, как казахи, еще делились. Были казахи Большой Орды — Улу-джус, и Малой Орды — Киши-джус, и Средней Орды — Урта-джус. Это деление они сохраняли. Условия в тех местах были довольно тяжелые, так что люди старались помогать друг другу: жить такими маленькими объединениями по два-три человека, которые в просторечии назывались «колхозами».

Возможно, из этих текстов черпал информацию Абрар Гибадуллин Каримуллин, когда писал вступительную статью к библиографии ученого: «В начале 1938 года Л.Н. Гумилев был арестован, будучи студентом ЛГУ, и осужден на пять лет. От звонка до звонка находился в Норильске, Норильлаге, работал в медно-никелевой шахте. Срок окончился в 1943 году, и он был оставлен там же без права выезда. И после окончания срока в Норильске работал техником-геологом. В бараке жил по соседству с татарами и казахами и выучил татарский, казахский — тюркские языки».

К этому периоду относятся сведения о том, что отец Олжаса Омаровича Сулейменова, поэта, общественного и государственного деятеля, в лагере находился рядом с Гумилевым: «Олжас родился в семье Омархана Сулейменулы, прямого потомка великого Олжабай батыра, офицера казахского кавалерийского полка, репрессированного в 1937 г. Позже Лев Гумилев сообщил Олжасу, что сидел с его отцом в норильском лагере, где того расстреляли» (Сапаралы Б.Т. Олжастың балалық шағы. Алматы, 1996).

Все эти примеры свидетельствуют о неслучайном характере добрых чувств ученого к казахам, Казахстану, и настойчиво подводят к мысли об общности судьбы. Гумилев говорил, что с тюрками - казахами, узбеками в лагере он поладил, не вдаваясь в мотивы лагерной комплиментарности. Мы сами должны догадаться, а точнее, припомнить из его произведений, что русских людей и тюрков роднит не только современное территориальное соседство и разносторонняя интеграция, но более глубинная общая евразийская история, уходящая корнями в домонгольскую эпоху, во времена зарождения и консолидации Древней Руси, дополненная последующими союзническими отношениями правителей степи и русских князей.

Поэтому нет ничего удивительного в том, что в первые же годы независимости в Казахстане возник всплеск интереса к сочинениям Гумилева. Книги ученого стали издаваться в Казахстане не меньшими тиражами, чем в России.

«...НЕ БЫЛО У НАРОДОВ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ ПАТОЛОГИЧЕСКОЙ ЖЕСТОКОСТИ И СКЛОННОСТИ К РАЗРУШЕНИЮ ДОСТИЖЕНИЙ КУЛЬТУРЫ. НАПРОТИВ, ПРЕДСТАВИТЕЛИ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ ВСЕГДА ИСПОВЕДОВАЛИ УБЕЖДЕНИЕ, ЧТО «ЗА УДАЛЬ В БОЮ НЕ СУДЯТ, А ПРЕДАТЕЛЬСТВА НЕ ПРОЩАЮТ»

А недоумение С.Б. Лаврова: «Неужели в СССР в брежневскую эпоху застоя лидеры союзных республик не могли быть самостоятельными?» — несколько наивно. Не могли. Шли в общем строю, оставаясь в номенклатурной обойме. Любый шаг в сторону строго карался. Лишь изредка, вероятно, совершенно случайным образом работы Льва Гумилева выходили в казахстанских научных изданиях, как, например, довольно солидная статья «Древняя Русь и Кыпчакская Степь в 945—1225 гг.» (Тезисы докладов и сообщений географической конференции. Алма-Ата, 1980). А вот после распада СССР диктат Центра исчез, и казахстанцы смогли, наконец, в полной мере ответить великому евразийцу взаимностью.

Большую часть жизни Лев Николаевич писал «в стол». В полном объеме труды увидели свет только после ухода из жизни ученого. Многие преграды исчезли только тогда, когда перестал существовать Советский Союз, а новообразованные государства провозгласили демократический путь развития. Популярность его достигла невиданных для ученого мира размеров. Научные конференции, посвященные его жизни и творчеству, проводились одна за другой, обогащая науку новыми сведениями. Евразийская концепция Гумилева из научной доктрины трансформировалась в практическую программу политиков. И, как апофеоз признания, в Астане, столице Казахстана, был учрежден Евразийский национальный университет имени Льва Николаевича Гумилева, основанный Указом Президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева от 23 мая 1996 г.

Это был, говоря словами С.Б. Лаврова, триумф после смерти.

«MgE»

Starting from the first issue of 2015, the journal will commence publishing a cycle of scientists' works about Eurasianist Lev Gumilev, whose life, full of tragic trials, had been closely tied to the Great Steppe.

It granted him acquaintances with people, whose friendship had finally defined his scientific world outlook.

LEV GUMILYOV and KAZAKHSTAN With the past to the future

Yerlan SYDYKOV

Lev Gumilyov's amazing ability to link the past and future, finding echo of ancience in everyday life, surprisingly accurately correlates with Kazakh tradition to collate all ongoing events with ancestral experience. His exploratory audacity, unique algorithm of scientific retrieval, fantasy, love of life and insight have conquered minds and imagination of bellicose nomads-Turks' descendants. The historian himself often demonstrated deep understanding of Kazakhs' deeds, invariably correlating them with history, customs and traditions.

In Soviet time doing obeisance to Gumilyov was not an easy task, as reputation of the disgraced scientist restrained reasonable functionaries of all levels.

Naturally, despite open declaration of his preferences, there had never been any tokens of high regard from representatives of Soviet republics' governmental authorities. The scientist expressed his attitude not only to Kazakhs, but to all Turkic ethnoses in introduction to the book "Ancient Turks" (1967): «I dedicate this book to our brothers – Turkic peoples of the Soviet Union.»

While sharing the scientist's brotherly feelings, nonetheless, Turkic nations of the Soviet Union did not have systemic possibilities to express reciprocal gratitude. Open communication could be conducted only at non-system, personal level.

As a consequence, L.N.Gumilyov's associates and followers are ready to blame aforesaid brothers for callousness,

transposing situation in conditions of the Soviet system onto latter times, which is not quite fair. For instance, S.B.Lavrov said following, "A logical question arises: why Gumilyov, who had devoted all his conscious life to exposing "the black legend", who had immensely loved and respected nations of the East, had not received any real aid from "the high and mighty" of the Union's Muslim republics? I was not the only one who have noticed this, the author of introduction to "The Black legend", L.N. Vyacheslav Yermolayev wrote, that L.N. Gumilyov received a lot of letters and greetings from Mongolia, Tataria, Kazakhstan, Middle Asia; he received multiple invitations and was visited by delegations; warm and sincere words were told to him; robes, tea cups and tyubeteikas were presented to him, but that was it. There had never been any considerable support neither from local clerisy, nor from administrative bodies of respective national republics; even his book "A millennium around the Caspiy" in Russian language was published only in Azerbaijan."

All of us were prisoners of the same socialistic "camp". Saying that national republics should have held out a helping hand to Gumilyov at hard period of academic defamation, is not quite correct. Why not Russians, not Russia, RSFSR? Gumilyov was a patriot and first of all he should have been supported by compatriots, but he was not, because political system in Russia was not different from that in Kazakhstan or any other republic of the USSR. The question is not "which republic should have held out a helping hand", but "was this assistance even possible in political conditions of that time?"

All of us should have helped Gumilev, but none of us could. We just did not have a systemic possibility.

Respect for Gumilyov was growing at personal level

It would be right to say that in Soviet time the number of people in Kazakhstan, knowing about Gumilev's works, was small. Mostly, it was a narrow circle of intellectuals. If even in Moscow and Leningrad, where you had more chances to find a copy of "Earth ethnogenesis and biosphere", leaders of academic society could not or were not willing to publish his works in mass editions, what could we possibly say about peripheral republics?

S.B.Lavrov gives indirect confirmation, "Over 20 years I had not heard even one opinion about the book "Ancient Turks", there had not been any resonance. Yakuts were the first people who gave response, Kazakhs got interested soon after, but they told me that when that book was published, they could not believe that someone somewhere in Moscow or Leningrad was able to write genially about Turks. Before all those collisions with "discussion and denunciation" L.Gumilyov was writing to P.Savitsky, "Turks" are twice thicker than "Huns", although a period which had been covered by researchers is twice less. I love "Turks" more, because one can imagine VI-VIII centuries' people and events much more vividly. I got acquainted with many khans and warlords as if they had not smouldered to ashes in pyres 1300 years ago. This is where I found use for my knowledge of the Turkic and Persian languages".

L.N.Gumilyov was the first to raise his voice in defense of unique identity of Turkic-Mongolian history. He was the first to oppose Eurocentric legend about the Tartar Mongol

Yoke and long-time antagonism between steppe nomads and settled peasants. He revealed that there had never been persistent life-and-death struggle, but rather a system of dynamic and complicated political relations accompanied by immutable sympathies and respect for each other's ethnic peculiarity. The author concluded, "Literally taken fruits of fervid fantasy have spawned evil, "black" legend about Mongolian atrocities".

In his last book Gumilyov-historian persisted in his struggle with "black legend", suggested a lot of new, nonstandard ideas, such as disclosure of accepted version of the events which took place in the beginning of the XIIIth century in Middle Asia. L.N.Gumilyov noted that the version about "wild nomads who had ruined cultural oases of agricultural societies in Syr Darya and Amu Darya basins", was created by the court Muslim historiographers, while the reality was quite different. In ancient Khwarezm Turkic soldiers made up main military power. Population of Samarkand, Bukhara and Merv had been suffering and rising against them. On top of that, Khwarazmshah Muhammed himself was an initiator of the war with Mongols "only because steppe people did not believe in Allah". The data on Merv, which would reestablish strength of its armed forces and revolt a year after another "total devastation", are a legend as well.

Lev Nikolayevich wrote only truth about Eurasian peoples, feeling great love and sympathy for them. "Personally, close contacts with Kazakhs, Tatars and Uzbeks demonstrated that it is easy to be friends with these peoples. You just have to be sincerely benevolent and respect their customs' peculiarity. After all, they do not impose their behavioral style on anyone" ("Izvestiya", 13 April, 1988)".

Vyacheslav Yurjevich Yermolayev wrote, "Lev Nikolayevich Gumilyov was the first to raise his voice in defense of originality of Turkic-Mongolian history and culture, which had been denied the right of equality with European or Chinese history. The honour of new interpretation of the role of Turkic and Mongolian nations in Russian history, based on strictly scientific factual knowledge, belongs to Lev Nikolayevich. It turned out that there had never been neither continuous life-and-death war, not hatred, but a system of complex political relations with invariable sympathy and respect for each other's ethnic peculiarity.

A major part of his life Lev Nikolayevich had been writing "for the desk drawer". Full collection of his works saw light only after his death. Many obstacles vanished with dissolution of the Soviet Union. Gumilyov's books started to get published in mass edition. His popularity seemed unprecedented for scientific community. Scientific conferences, dedicated to his life and works, were being held one after another; they enriched science with new knowledge.

Gumilyov's Eurasian concept has transformed from a scientific doctrine into practical programme used by politicians. Foundation of Eurasian National University in Astana, named after Lev Nikolayevich Gumilyov, became apotheosis of his recognition.

L.N.Gumilyov Eurasian University was founded by the President's of the Republic of Kazakhstan decree, dated 23 May, 1996.

In S.B. Lavrov's words, it was triumph after death.

СТЕПНАЯ ФИЛОСОФИЯ ЕДИНСТВА ЛИНИЙ

АРМАТА БЕКТАСА

Галерея классики и современного искусства «ГулиДина» возобновила свою работу и решила показать астанчанам и гостям столицы выставку «Единство, поиск и любовь» («Бирлик»).

Среди картин, привлекающих не праздное любопытство, картины члена Союза художников г. Астана Армата Бектаса

Гульнур ОРАЗЫМБЕТОВА

Еще лет десять назад, в Пирамиде, где впервые в истории планеты прошел съезд мировых религий и духовного согласия, Армат показал мне свои картины, скульптуры, графику с непонятными тогда для меня символами. Они манили, звали исследовать. В первый раз они были тяжелы для восприятия. На подсознательном уровне чувствовалась большая громоздкость, масштабность информации, заключенная в них. Проходили годы, жизненный опыт и кругозор пополнялись знаниями, почерпнутыми из необъятных источников интернета, телевидения; я побывала в разных галереях и выставках, встречалась с такими направлениями искусства, как кубизм, сюрреализм, модернизм и другими, раскрывающими суть мира на фрагментарном уровне. Линиями работали и Миро, Клинт, Пикассо и другие. Эти авторы ломали формы, искали новый пластический язык. Поиски пластического языка пока остановились на Стерлгове, его чашечно-купольном строении мира. Бектас же продолжал эти поиски, на данный момент логически завершив этот язык, выведя его на новый пластический уровень, дав ему новый духовный контекст. Параллельно я была свидетелем того, как Казахстан вел политику единства и толерантности, постоянно озвучиваемую Президентом страны. В один прекрасный момент, за сравнительно короткий исторический срок, сквозь призму революций и войн, бесконечных разногласий в международном масштабе, я вдруг опять встретилась с художником Бектасом и в процессе общения с ним самим и его творчеством осознала актуальность философии единства линий именно сейчас, потому что она оправдала себя. Через линии Армат дает новую философскую и духовную суть единства, наиболее полно раскрывающая тему единства человека и общества. Этот автор является основателем нового направления в изобразительном искусстве, где его философия работ призывает к целостному восприятию мира, раскрывает степную философию толерантности и единства. Не случайно, что в свое время ушедший уже от нас классик Чингиз Айтматов призывал поддерживать в творческих поисках этого автора концептуально нового направления в искусстве. Эрнст Неизвестный и вовсе объявил Армата Бектаса зачинателем оригинального тренда линейной графики символов и знаков. При этом важно понять, что абстракции Бектаса имеют глубокие исторические корни, беря начало в древних наскальных рисунках, непонятным образом перекликаются с алфавитами бывших до нас цивилизаций и повторяются в ультрасовременных открытиях по исследованию атома.

Живопись Армата раскрывает некую тайную геометрическую суть акта Творения единого мироздания, который распадается на отдельные составляющие, в том числе и на орнаменты номадов. Свет в картинах автора представляется как набор символов и знако-нот, первооснов звуков, сквозящих в

нашем окружающем пространстве, почему-то большинство из которых слышат или видят пустым, в то время как все сущее заполнено духовными символами и формами, которые народы интуитивно уловили и показали в своих культурах и религиях.

Бектасовские линии представляют процесс некоего вечного торжества неосязаемой объективности, платоновской чистоты единого мыслетворца и бесконечные ассоциации, рождающие множественность миров, которые можно осознать только сквозь иррациональное мирозерцание, измененным состоянием сознания.

Бектас считает свое творчество неслучайным, спущенным из источников, откуда исходят знания Каббалы, Библии и Корана, Торы, Вед, буддических учений. Образы композиций к нему приходят во сне, которые наяву он пытается сразу зафиксировать после пробуждения. При таком опыте рисования, как отмечает воодушевленно художник, ему никогда не приходилось использовать ластик или перерисовывать. Сюжеты картин к нему приходят целостно и являют собой гармоничные, кажущиеся только на первый взгляд, хаотичные смыслы и порядки. И потому автор призывает поклонников своего искусства быть предельно честным по отношению к самому себе, не многоликим, как актер, а - единым, как его линии на холсте. Понять философию единства линий это означает понять единство самого себя, ведь снаружи - нет разделения, а когда мы становимся единым по отношению к самому себе, то каждый из нас сразу будет зажигаться как лампа, и все встанет на свои места вокруг, ведь во тьме, в многоликости, без единства внутри, ничего не видно, да и человек путается, не знает, за что зацепиться, часто падает, как бы роняя самого себя. Все это приводит к конфликтам снаружи, революциям и войнам. И когда мы говорим о философии единства, Армат призывает начать ее с самого себя, с внутреннего единства личности, его последовательности души и траектории жизни.

Армат Шакирулы Бектасов окончил Алматинскую среднюю художественную школу, Алматинский Государственный театрально-художественный институт, факультет монументальной живописи.

Участник всесоюзных и международных выставок: симпозиума с участием Фонда Чингиза Айтматова, Кыргызстан, «Portland Art museum» США.

Персональные выставки: «Линии звука с Маратом Бисенгалиевым», в галерее «Dear clough» - Великобритания, Йоханнесбурге - ЮАР, в Осака, Киото - Япония, в Риме - Италия, Штаб-квартире ООН - США, Мексике

Автор научной статьи «Эстетика простых форм кочевников», опубликована Фондом Soros Республики Казахстан

Автор монументальных скульптур «Бата», «Тюркская волчица», «Капал»

Член Союза художников Казахстана с 1992 г.

Gallery of classic and contemporary art “GuliDina” resumed its work after time-out and decided to show an exhibition to people of Astana and visitors “Unity, search and love” (“Birlik”). Among the pictures that not attract by idle curiosity – pictures by Armat Bektas. He is the member of the Union of Artists of Astana city.

ARMAT BEKTAS'S STEPPE PHILOSOPHY OF UNITY LINES

Gulnur ORAZYMBETOVA

Ten years ago, Armat showed me his pictures, sculptures, graphics with incomprehensible symbols for me in the Pyramid where the first time in the history of the world was a congress of world religions and spiritual harmony. They beckoned, called to research. The first time they were hard to understand. At the unconscious level felt massiveness, the scale of information contained in them. The years passed, life experience and outlook supplemented the knowledge from the vast sources of the internet, television; I visited various galleries and exhibitions, met with such directions of art as cubism, surrealism, modernism, and others opening the essence of peace in the fragmentary level. Miro, Clint, Picasso and others also worked with lines. These authors have changed forms, looking for a new visual language. The search for plastic language while stopped at Sterligova its domed structure in the world. Bektas also continued these searches logically completing this language at the moment, moving it to a new plastic level, giving him a new spiritual context. At the same time I was evidence of how Kazakhstan conducted a policy of unity and tolerance, constantly voiced by the President. At one wonderful moment, over a relatively short history period of time through the prism of revolutions and wars, endless disputes on an international scale, I suddenly met again with the painter Bektas and in the process of dialogue with himself and his work has realized the relevance of philosophy of unity lines right now, because it prove its value. Through the lines Armat gives new philosophical and spiritual essence of unity, most fully opening the theme of unity of man and society. This author is the founder of a new direction in the visual arts where his philosophy of work calls for a perceptual unity of the world, opening steppe philosophy of tolerance and unity. It may be no accident that in olden times classic Chingiz Aitmatov called to support a creative search this author conceptually new direction in art. Ernst Unknown announced that Armat Bektas is pioneer of the original trend line graphics of symbols and signs. It is important to understand that abstractions of Bektas have deep historical roots beginning on the ancient cave paintings with alphabets former civilizations before us in an incomprehensible way, and repeated in ultra-modern opening for atom research.

Painting of Armat open some secret geometric essence of the act of creation of a single Peacebloom which splits into separate components, including nomadic ornaments. The light in the pictures of the author is represented as a set of symbols and signs, basic of

musical sound, shining through our surrounding, for some reason, most of which hear or see an empty, while all things in existence are filled with spiritual symbols and forms that peoples intuitively understood and showed in their culture and religion.

Bektas's lines represent the process of an endless triumph of the intangible objectivity, Platonic purity of the single thinker and endless associations given birth to a multiplicity of worlds that can only be realized through an irrational worldview, altered state of consciousness.

Bektas consider his work nonrandom and begin from the knowledge sources of the Kabbalah, the Bible and the Koran, the Torah, the Vedas, the Buddhistic teachings. Images of the compositions come to him in a dream that in reality he is trying to fix them immediately after waking up. With this experience of drawing, as the enthusiastic painter, he never had to use the eraser or redraw. Images of pictures come to him holistically and represent a harmonic existence seemed at first glance as the chaotic meanings and ways. Thus the author calls his art fans to be very honest with themselves, have not many faces as an actor and be a unity as his lines on the canvas. To understand the philosophy of the unity of the lines it means to understand the unity of yourself. When we talk about the philosophy of unity, Armat calls to start with yourself, with the internal unity of the person, with sequence of the soul and trajectory of life.

Armat Shakiruly Bektasov graduated from Almaty Art School, Almaty State Theatre and Art Institut, faculty of monumental painting.

He is a member of All-Soviet Union and international exhibitions: symposium with the Chingiz Aitmatov Fund, Kyrgyzstan, «Portland Art museum» USA.

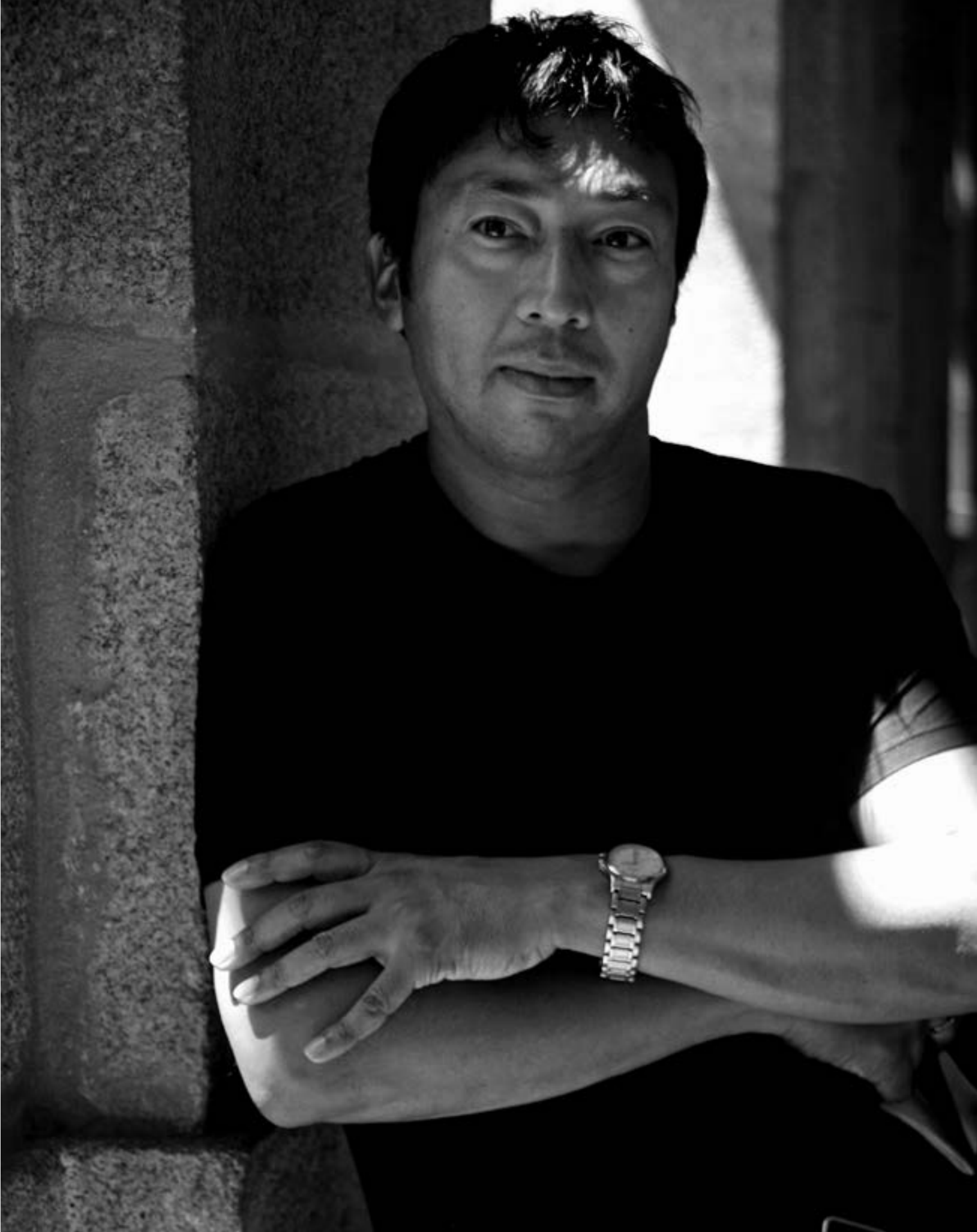
He has a solo exhibition “Lines sound with Marat Bisengaliyev” at the gallery «Dear clough» - United Kingdom, Johannesburg - RSA, in Osaka, Kyoto - Japan, Rome - Italy, the United Nations Headquarters - USA, Mexico

He is the author of scientific article “Aesthetics of the simple nomadic forms”, published by the Soros Foundation of Kazakhstan

He is the author of monumental sculptures “Bata”, “Turkic wolf”, “Kapal”

He is a member of the Union of Artists of Kazakhstan since 1992

His pictures are in the State Museum of Arts of Republic of Kazakhstan named after A. Kasteyev, private collections in the USA, England, Germany, France and Kazakhstan.

*Көшпенділер қоғамында техникалық үрдістің болғанын жоққа шығару шындыққа жанаспайды.
Көшпенділер қазіргі заманғы қоғам қолданысына кірген заттарды ойлап тапты*

Лев ГУМИЛЕВ

*Нереально думать, что в кочевом обществе невозможен технический прогресс.
Кочевники...изобрели такие вещи, которые ныне вошли
в обиход человека как нечто само собой разумеющееся*

Лев ГУМИЛЕВ

*It is unrealistic to think that in a nomadic society, technological progress is not possible.
Nomads ... invented these things,
which are now entered into the everyday life of man as something in itself implies*

Lev GUMILYOV

**КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ ҰЛЫ МҰРАСЫ
ВЕЛИКОЕ НАСЛЕДИЕ НОМАДОВ
THE GREAT HERITAGE OF NOMADS**

ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ ТРАДИЦИЙ

НАРОДА ВОЛЬНОГО

Алтай ОРАЗБАЕВА,
доктор исторических наук, профессор.
г. Астана

Сущность казахской государственности определяется не только реально существующим соотношением сил, но и накопленными в ходе исторического развития представлениями о мире, ценностях, образцах поведения и другим культурным капиталом. Соответственно, характеристики казахской государственности на разных этапах ее развития содержат научную оценку того, что и когда было эффективно и полезно по критериям качества жизни, то есть «человеческого измерения», а что, наоборот, было ошибочным, вредным, вело в тупик и порождало

неразрешимые противоречия. Все это, разумеется, сегодня необходимо рассматривать с учетом конкретных исторических особенностей, знания казахской культуры, традиций, национальной и социальной психологии, религиозного и вообще, духовного развития Казахстана на том или ином этапе.

Таким образом, для осмысления природы казахской государственности необходимо изучение государственной власти в генезисе, начиная с ранних кочевых государств саков, гуннов, уйсуней, тюрков, монголов, казахов, учитывая наиболее значимые государственно-правовые рефор-

Совет биев

мы, начиная с эпохи правления Моде шаньюя, каганов Бумьна, Истеми и заканчивая преобразованиями собственно казахских ханов — Есима, Касыма, Тауке, Абылая, Кенесары. В этом контексте необходимо лишь различать функциональную особенность социополитических институтов в цивилизации кочевников евразийских степей. А заключалась эта особенность в выполнении не столько вопросов политико-правового характера, сколько комплекса социальных, культурно-духовных начал, их целостного разрешения. Так, например, изначально заложенная в тюркскую концепцию государства первая и основная обязанность правителя — это способствовать процветанию народа в благоденствии. Из этой обязанности вытекала следующая — укрепление вооруженных сил, завоевание новых земель, покорение новых стран. Не оправдавшие доверие народа степные правители нередко подвергались со стороны своих подданных обычаю «хан талау». В этом случае назревавший в обществе конфликт обычно разрешался мирной откочевкой населения.

Страницы средневековой истории Казахстана содержат немало тому примеров, в частности, достаточно вспомнить ханов Бурундука и Тахира, вызвавших своим бездействием и игнорированием нужд народа «период смут» в Казахском ханстве. В итоге они были изгнаны собственным народом и бесславно закончили свою жизнь на чужбине.

Таким образом, задача социополитических институтов в цивилизации кочевников евразийских степей состояла не в управлении, а защите интересов кочевого социума и сохранении целостности всего этноса. В традиционном казахском обществе каждый индивид пользовался трехуровневой системой защиты, во-первых, ханов, призванных защищать интересы государства и всего народа; во-вторых, биев, на уровне племен и жузов и, наконец, асакалов на родовом уровне. В этой связи уместно упомянуть еще один примечательный обычай казахов — «хан сарқыты», отсутствующий у других народов. Суть этого интересного обычая заключалась в равном разделе между соплеменниками скота, принадлежавшего вновь избранному хану, поскольку считалось, что хану скот ни к чему. Ведь у него не должно быть иных забот, кроме благополучия своего народа, а если скот будет у его народа, значит, будет и у хана...

Специфика вертикальной социальной стратификации традиционного казахского общества заключалась в том, что она представляла собой не закрытую (более характерную для оседло-земледельческих обществ), а открытую, демократичную, легко приспосабливающуюся к обстоятельствам внешней среды, основанную на социальной справедливости, самобытную потестарно-

политическую систему, базировавшуюся на принципе генеологического родства. Атрибутивными элементами при этом выступали всенародные Курултаи, мажлисы (причем право не только участия в них, но и голос в решении принимаемых государственных вопросов, согласно «Жеты Жаргы», имел «всякий, могущий носить оружие» свободный казах, достигший 15-летнего возраста); советы ханов, биев, институты жырау, батыров. По утверждению исследователей, в тех случаях, когда власть хана не отвечала интересам кочевой знати или ущемляла ее права, степная аристократия зачастую вступала с ним в открытую вооруженную борьбу. Об этом свидетельствуют содержания обращений жырау к степным правителям:

*Я не скажу, ты и не будешь знать,
Скажу, не шевельнешь ресницей.
Враги народ твой продолжают рвать,
А ты с дозором не был на границе...
Напился кумыса. Лежишь, краснея,
От восхищения собой, потея,
Как будто в мире хана нет сильнее,
Слова цедишь или кричишь, зверея.
Асан Қайғы или Маргаска-жырау:
Эй, катаганов хан, Турсын,
Клятвопреступник, подлый сын,
Зачем безвинный бьешь народ?
Взывая к богу, он ревет.
И ты не хан, ты подлый волк,
В кошмарном сне присниться мог.
Сейчас ты возлежишь на троне,
Но вот конец твой недалек!*

(Перевод О. К. Жанайдарова)

Следовательно, закономерным выглядит то, что управленческие структуры кочевых государств, стоявшие над традиционными социальными институтами, складывались у кочевников не в результате классообразования, а на базе военной и родоплеменной организации. И государственная власть здесь исторически возникла через переход военно-демократических форм в военно-потестарные структуры, в вождества. А от вождеств уже в государственную структуру так называемым в государствоведении «аристократическим путем». Такие системы общественных связей лежат как в основе военной организации номадов — народа-воина и являются, прежде всего знаком культурной традиции кочевников, так и в основе политической организации «народа вольного» (КАЗАХ!), независимого, свободного, выступающего также знаком своей культурной самоидентичности.

Даже социополитические структуры улуса Джучи, Ак Орды, Моголистана, Ногайской Орды, ханства Абулхайра, несмотря на унаследование ими типичных для империи Чингисхана автократических государственных форм управления, представляли собой несколько иные, приспособленные к кочевой среде, более демократичные надстроечные институты. В качестве примеров можно привести некоторые термины тюркского происхождения, использованные монголами в военном деле и государственном управлении: орда, оғлан, би, жырау, тархан, түмен, жарлық, тамғашы, бітікші, жасауыл, шығын, түтін и другие.

Итак, особенность организации общества по принципу кровного родства обусловила сложение альтернатив-

ного типа государственности цивилизации кочевников евразийских степей, где народ выступал одним из источников политической власти. По словам современного турецкого исследователя Садри Максуди Арсала, «в тюркских «илях» было три субъекта власти: хан, бей и народ («будун»). Участие во власти этих трех элементов различно. Если власть хана всеобъемлюща, то власть беев относительно ограничена. А власть народа проявляется только в определенное время. Однако согласно воззрениям тюрков, народ являлся постоянным источником власти».

В тюркских государствах население (бодын, жұрт, халық) представляло собой не только подданных, но играло определенную роль в управлении государством и при этом обладало большим влиянием. То есть, подданные не только участвовали в курултаях и его решениях, в избрании ханов, беков, но, прежде всего, служили одним из источников формирования законов «төре» — основных принципов государства, которым одинаково подчинялись и правители, и подданные. Таким образом, фактором, определяющим статус народа в кочевой среде, необходимо считать исполнение им роли носителя традиций, обычаев, веры и воззрений, которые являлись основой и достоянием государства.

Общезвестно также то, что начиная с древности, представления о власти у кочевников евразийских степей ассоциировались с традиционностью и сакральностью, справедливостью и законностью. Такие архетипы восприятия власти существовали и в традиционном казахском обществе XV–XVIII веков. Согласно классификации исследователя Е. Шацкого, такой архетип относится к интегральному типу традиционализма, когда в течение длительного времени остаются неизменными, соблюдаются и достоверно воспроизводятся в этнической среде усвоенные традиции, как ценные для жизни и обеспечивающие ее благосостояние, знания и опыт.

Таким образом, традиционная власть в кочевом обществе была основана на личном характере, преданности и вере в святость легитимно избранного лица, управлявшего своими подданными на основании закона и справедливости. Отсюда вытекает характерность черт консенсуальности, сакральности, демократичности власти в кочевой среде. Так, представление о правителе, как о некоей харизматичной личности, от которой зависит благосостояние всего народа, было широко распространено среди тюрков. Ханам приписывали «обладание» небесной (священной) благодатью — «құт». Такая благодать не только давала право на власть, но считалась принадлежностью всей правящей династии. В современных тюркских диалектах до сих пор сохранилось множество значений слова «құт», пришедших из древнетюркского языка. Это — душа, жизненная сила, достоинство, отвага, удачливость, везение, счастье, благоденствие... Для нас особую значимость обретает еще один смысл этого слова: мощь политической власти, сила и правомочие управление государством, величие власти. Несомненно, слово «құт», входившее в титулы всех тюркских правителей, содержало в себе более глубокий смысл, отличающийся от смысла «счастье».

Согласно тюркской концепции, у государства — «ел» кроме задач водворения мира и порядка существовала более высокая цель обеспечения закона и справедливости. Вот что говорит об этом герой «Благодатного знания» Жусупа Баласагуни хан Кюнтогды:

*Я — знак справедливости, правды закон,
Пойми, чем и славен, и праведен он...
Вот трон, на котором сижу я всевластно,
Взгляни: три ноги его держат согласно.
Незыблемо прочен треногий предмет:
Все ножки недвижны, качания нет.
Но если из трех хоть одна подкосится,
Дано и другим, и сиденью свалиться...
Взгляни на меня: я всегда справедлив,
А правды и кривды ведь тонок извив.
По правде вершу все дела я привычно,
А бек или раб предо мной — безразлично.
Для власти во всем справедливость — основа,*

Решение старейшин: айып или наказание

*И власть лишь во правде жива и здорова...
Крепка только власть справедливости строгой,
Путь бека — идти справедливой дорогой.
Благи для людей моей власти свершенья:
Где прочен закон, там цветут и каменья...*

В этих стихотворных строках невозможно не заметить взаимосвязи запечатленного автором образа «серебряного трона хана на крепком треножии» с тремя классическими субъектами кочевых государств (ханы, бей и будун), с тремя представлениями о власти (закон, справедливость, құт), с тремя казахскими жузами, не говоря уже о трехчастном восприятии кочевниками пространства, времени и космоса. В конечном итоге, все перечисленные феномены обусловлены изначальным поиском гармонии кочевника с самим собой, обществом и окружающей природой. Следовательно, и формула казахской государственности построена на ценностных и нравственных началах, и всякие изыскания в ней признаков классовой природы форм собственности заранее обречены на провал.

STATE SYSTEM'S TRADITIONS OF FREE PEOPLE

Altajy ORAZBAYEVA,

Doctor of Historical sciences, Professor. Astana.

The gist of Kazakh state system can be defined not only by actual power balance, but also by view of the world, values, behavior samples and other cultural assets which have been accumulated over the course of historical development. Thereafter, characteristics of Kazakh statehood on different stages of its development contain scientific assessment of what and when was effective and useful in accordance with life quality criteria ("human dimension"); and vice versa, what things turned out to be erroneous, detrimental, which of them led to a deadlock and caused insoluble contradictions. All of this should be analyzed with regard to definite historical peculiarities, knowledge of Kazakh culture, traditions, national and social psychology, religious and overall spiritual development of Kazakhstan on some stage or another.

Thus, perception of Kazakh statehood's nature requires studying public authority in genesis, starting from early nomadic states of Saka, Huns, Wusuns, Turks, Mongols, and Kazakhs with due regard to the most significant political-legal reforms, starting from the epoch of Modu Chanyu, Bumin Qaghan, and Istami's reign and concluding with reforms by Kazakh khans proper, i.e. Yessim, Kassym, Tauke, Ablay, and Kenessary. In this context it is necessary to differentiate functional peculiarity of sociopolitical institutions in civilization of Eurasian steppes' nomads. This peculiar feature consisted not so much in solving political and legal issues, as in managing a complex of social, cultural and spiritual fundamentals. For example, the first and foremost duty of any ruler, initially embedded in Turkic concept of the state, is to facilitate people's prosperity. Next duty emerged from the first one, it consisted in armed forces strengthening, conquest of new lands and countries. Quite often those steppe rulers who failed to justify people's trust were subjected to "khan talau" custom. In this case, a conflict which had been boiling up was usually solved by moving onto another place.

Pages of Kazakhstan medieval history contain multiple case

when people had to resort to that custom, in particular, it suffices to remind about Burunduk and Takhir khans, who provoked "a period of unrest" in Kazakh khanate by their inactivity and disregard of people's needs. Eventually they were banished by their own people and disgracefully passed away in a strange land.

Thus, the task of sociopolitical institutions in civilization of Eurasian steppes' nomads consisted not in governing, but protecting interests of nomadic society and preserving integrity of the entire ethnos. In traditional Kazakh society every person could use a three-level protection system; firstly, by khans destined to protect state and people's interests; secondly, by biys on the level of clans and juzes, and finally by aksakals on the family level. In this connection it is appropriate to mention another notable Kazakh custom called "khan sarkyty", it has not been mentioned among customs of other nations. The essence of this interesting custom consisted in equal division of cattle, belonging to a newly elected khan between all fellow tribesmen, as it was believed that khan does not need cattle at all. He could not have had any other concerns except people's wellbeing, and if his people had cattle, then consequently the khan would have cattle as well...

Specifics of vertical social stratification of a traditional Kazakh society consisted in its open, democratic, distinctive potestary-political system based on social justice and principle of genealogical kinship. The system was easily adaptable to environmental factors. Nation-wide Kurultays, Majlises (according to "Jety Jargy" any free Kazakh "able to bear arms" aged at least 15 possessed not only the participation right, but also was entitled to vote for resolution of state matters), khans and biys' councils, jyrau and batyrs' institutions. According to researchers' statements, in case when khan's power did not serve the interests of nomadic aristocracy or derogated from their rights, the elite often entered into open struggle.

Therefore, it is only natural that nomadic states' administrative bodies, staying above traditional social institutions, had been formed not as a result of class formation process, but on a basis

of military and tribal organization. Historically, state authority here has been formed through transition from military-democratic form to military-potestary structures, chiefdoms; a transition from chiefdoms to administrative structure had been carried out through so called "aristocracy way". Such systems of public relations underlie both nomads' military organization, in the capacity of a symbol of nomads' cultural tradition, and "free people" (Kazakhs') political organization, a symbol of cultural self-identity of the independent, freedom-loving nation.

In spite of inheriting typical of Genghis Khan's Empire autocratic forms of state management, socio-political structures of Juchi's ulus, of Ak Orda, Mogolistan, Nogay Horde and Abu'l Khayr's khanate represented somewhat different, adapted to nomadic environment, more democratic superstructural institutions. By way of example we can present some terms of Turkic origin, which had been used by Mongols in warfare and public administration: orda, oglan, bi, zhyrau, tarkhan, tumen, zharlyk, tamgashy, bitikshi, zhassauyl, shygyn, tutyn, etc.

Thus, a specific feature of kinship-based social organization caused formation of an alternate type of the state system model where people acted as one of the political power sources. According to modern Turkish researcher Sadri Maksudi Arsal, there were three authority subjects "in Turkic 'ils": khan, beys and people ("budun"). Those elements' involvement in state issues is differentiated; if khan's power is universal, then beys' authority is relatively limited. People's authority is to be manifested only at definite moments. Nevertheless, according to Turks' views, the people are viewed as a constant source of power".

Population in Turkic states (bodyn, zhurt, khalyk) represented not only subjects, but also it used to play definite role in state management and thus population possessed great influence, which means that subjects did not just take part in kurultays and khans and beks' elections, but, first of all, they acted as one the sources of "tore" laws' development. Those laws were main state principles which both rulers and subjects had to follow equally. Thus, performance of the role of traditions, customs, faith and views bearer, which, in their turn, represented basis and heritage of a state, was a factor, defining people's status in nomadic society.

It is generally known that starting from ancient times, Eurasian steppe nomads' ideas on authority had been associated with traditionality and sanctity, justice and lawfulness. Such archetypes of authority perception existed in traditional Kazakh society of XV-XVIII centuries. According to classification by a researcher

Ye. Shatsky, such archetype can be attributed to integral type of traditionalism, where assimilated traditions, considered to be valuable for life and for ensuring wellbeing, knowledge and experience, remain unchangeable over long periods of time, and get observed and repeated in ethnic environment.

Thus, traditional power in nomadic society was based on personal character, devotion and faith in sacredness of a legally elected person, who was ruling his subjects on the grounds of law and justice. From this it follows that sacredness and democratic approach were characteristic of the authorities in nomadic environment. Perception of a ruler as some charismatic personality, responsible for prosperity of all people, was widely spread among Turks. "Possession" of heavenly (sacred) grace called "Kut" was ascribed to khans. Such divine grace did not just give the right of power, but was also considered to be property of the entire ruling dynasty. Until our days multiple meanings of the word "kut", which originated from ancient Turkic language, have been preserved in modern Turkic dialects. "Kut" means spirit, vital force, dignity, bravery, luck, happiness and prosperity... One more meaning of this word is of special significance to us: strength of political power, force and authority, greatness of power. It is doubtless that the word "kut" which used to be a part of all Turkic rulers' titles, possessed deeper sense, distinguished from the meaning "happiness".

According to the Turkic concept, besides peace and order-making tasks, a state (or "el") had a higher purpose, which consisted in ensuring law and justice. Kyuntogdy Khan, the hero of Jussup Balassaguni's "Kutadgu Bilik" said that he believes himself to be a symbol of justice and the law of truth, sitting on his omnipotent three-legged throne, which is stable and firm unless one of three legs gives way. The Khan says that he is fair, in spite of the fact that truth and lies can be easily twisted; he faithfully rules both beks and slaves. Kyuntogdy Khan believes that the only foundation for power is absolute justice.

It is impossible not to notice correlation between image of "khan's three-legged silver throne" and three classical subjects of a nomadic state (khans, beys and buduns), and three ideas about power (law, justice and kut) as well as three Kazakh juzes, not to speak of nomads' triform perception of space, time and cosmos.

Ultimately, all listed phenomena have been stipulated by initial search by a nomad for harmony with himself, society and environment. Therefore, the Kazakh statehood formula is based on moral and axiological fundamentals; that is why in the given case, prospecting for any indications of class ownership patterns will be futile.

Нұрreis БАІГАНІН АҚЫЫҚ АҚЫН ЕЛЕУСІЗ ҚАЛДЫ. (келесі нөмірде)

Қазақстандағы ұлтаралық жарастықтың негізгі ұйытқысы болу міндетін алдымен осы атамекеннің иесі — қазақ халқы өз мойнына алуы керек

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

Почетную и ответственную обязанность служить консолидирующим началом межэтнического согласия в Казахстане должен взять на себя казахский народ

Нурсултан НАЗАРБАЕВ

Honorable and responsible duty to serve consolidating the beginning of inter-ethnic harmony in Kazakhstan should take the Kazakh people

Nursultan NAZARBAYEV

***ШЕКАРА АСҚАН ОТАНДАСТАР
СОТЕЧЕСТВЕННИКИ. РУБЕЖ
COMPATRIOTS. FRONTIER***

ҚАНАДА

СТААР

Абдусаттор НУРАЛИЕВ,

журналист, филология ғылымдарының докторы, профессор.
1968 жылы С.М.Киров атындағы қазақ мемлекеттік университетін бітірген.
Қазір Ресей-Тәжік (славян) университетінде кафедра меңгерушісі болып қызмет істейді

ХVI ғасырдың басынан XIX ғасырдың бірінші жартысына дейінгі заманда Мауереннахр мен Хорасан жерінде өте ірі саяси өзгерістер көп болған. Билік Темір әулеттерінің қолынан көшпелі өзбектер – Шайбаниларға өтті. Мұхаммед Шайбани хан бұл

жердің көп бөлігін жаулап алып, өзіне қаратты. Темір ұрпағы биліктен ысырылды. 1500 жылы Шайбанидың ешқандай соғыссыз-ақ Самарқанды өз иелігіне қаратып алғаны тарихтан мәлім. Сонымен қатар, ол Хисар уәлаятының әміршісі Хусравшахтың жігерсіздігін пайдаланып, ешқандай қиындықсыз-ақ бүгінгі Тәжікстан

мен Өзбекстанның оңтүстік аймағын, Ауғанстанның солтүстік бөлігін жаулап алды. 1505 жылы ол Хорезмде де өз билігін орнатты. Міне, осы Шайбани ханның шерігімен бірге келген түркі халықтар тобының біразы, сондай-ақ қазақтардың сол кезде әлі өзбек-қазақ (М.Х.Дулати) деп аталатын бөлігінің талайы осында қоныс теуіп қалады.

Кейбір ресми емес деректерге қарағанда, қазақтардың бұл аймақтағы саны 60-70 мың адам деп көрсетілген. Мысалы, «Тарихи Гүлшани» (1909) атты қолжазбада қазақтардың Шығыс Бұқара (қазіргі Тәжікстан) жеріндегі саны 15 мың отбасыдан кем болмағандығы айтылады. Ал Кеңес заманында қазақтардың бұл саны азая бастаған. Оған қазақтардың бір тобын өзбек деп жазып көрсетуі себеп болса, екінші жағынан аз санды қазақтардың біразының Тәжікстандағы Лақай, Өзбекке сіңген Қоңыраттар, Құрамалар, тағы басқа туыс тайпаларға біртіндеп сіңісіп кетуі болып табылады. Осы аталған тайпалардың фольклорында, тілі мен әдет-ғұрыптарында қазақтың тілі, салт-дәстүрінің

Тәжіктер иран текті халық болғанымен, олар Орталық Азия түркілеріне барынша жақын ел (ал бүгінгі ирандықтардың Өзірбайжан халқымен етене жақын екендігін ешкім жоққа шығармайды). Көрші елдердің осылайша өзара араласып, қарым-қатынас жасауы баяғы замандардан бері жалғасып келе жатқан дәстүр. Бүгінгі парсы тілінің о баста Мауереннахрда тәжіктер арасында қалыптасып, кейіннен парсы (иран) елінің тіліне айналғанын айта кеткен жөн.

Тарихи деректерде көрсетілгендей, 1500 жылдан кейін Дешті Қыпшақтан біржолата ығысып шыққан Шайбани хан Мауереннахрды жаулап алып, жерін кеңейткені белгілі. Осындай алмағайып соғыс, жорықтар кезінде бүгінгі Тәжікстан жеріне көптеген түркі, соның ішінде қазаққа туыс тайпалар келіп қоныстана бастаған. Шайбани ханға ерген біраз түркі тектес халықтар Мауереннахрға келіп қоныстанып, жергілікті отырықшы тәжіктермен араласып, сіңісіп кеткен. Бұл нулы да сулы, малға жайлы жердің халқының көпшілігі тәжіктер болған еді. «Көшпелі өзбек ұлысының Мұхаммед Шайбаниге ерген біраз тайпалары екі өзенге барды да, жергілікті отырықшы халыққа әбден сіңісіп, өзбек ұлтын қалыптастырды. Тегі бір бола тұра, өзбек тілінің қазақ тілінен алшақтау болатын себебі — олардың ежелгі соғдылармен (тәжіктермен А.Н.), ферғаналықтармен көп араласуынан еді», — деп жазады осындай үрдіс туралы Ғ.Хабсатарұлы. Шығыс Бұқараның бүкіл тарихында осындай араласу, сіңісіп кету тоқтаусыз жүріп жатты.

Сонымен, қорыта айтқанда, Тәжікстанды мекендейтін түркі тайпаларының кейбіреуінің ата-тегінің кестесімен танысқан соң мынадай ойға келдік:

1. Кестеге ендірілген ру аттарының көбісі қазақ руларымен аттас, тектес келіп отырады. Оған жылантамғалы, балғалы, қара қоңырат, қазақ, төлеңгіт, қанжығалы, бесбала, ноғай т.б. көптеген ру аттары мысал бола алады.

2. Қоңырат, лақай руларының әрқайсысында «қазақ» деген атаға бөліну бар, олар да өзінше отбасы, туыстық, ағайындастық жағынан бөлініп жатады.

3. Бұл айтылғандардың осы жерде тіршілік ететін өзбек қоңыраттары деп аталатын үлкен рудың қазақтармен туыстығы, сөйлеу мәнерінің қазақтарға мейлінше жақындығының айғағы сияқты. Ертеректе келген қазақтардың біразы осы руларға сіңіп кеткен болуы да ықтимал. Олардың үлкен бір тобы бүгінгі күні де Қорғантабе облысының аудандарында тұрады.

Ата-бабаларының өткен тарихынан азды-көпті хабары бар Рүстем Әбдиев сияқты қария кісілер «Біздің ата-бабаларымыз бұл жерге шамамен бұдан 300 жылдай бұрын көшіп келген, біздердің әкелеріміз де, шешелеріміз де, өздеріміз де осы Тәжікстан топырағында туылып, өскенбіз» деседі. Бұл сөздің жөні де бар шығар, өйткені олар мұндай әңгімені өз әке-шешелерінен естіген. Солай болса да өздерінің ата-жұртынан ауа көшіп келіп, қоныс тепкен осы шағын бір топ қазақтың жүздеген жылдар бойы көрші түркі тайпаларымен қатар араласып өмір сүре отырып, оларға толық сіңіп кетпей, өздерінің табиғи қазақ қалпын жоғалтпай, тілін, салт-дәстүрлерін сақтап,

ОСЫНДАЙ ТАТУЛЫҚТЫҢ НӘТИЖЕСІНДЕ ТӘЖІКТЕР
МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ МАЛЫ ҚОРАДА ҚОСЫЛЫП,
БІРІН-БІРІ АС-СУЫНА ШАҚЫРЫП, БІР МЕШІТТЕ НАМАЗ ОҚЫП,
ҚЫЗ АЛЫСЫП, ҚЫЗ БЕРІСІП, ЕКІ ЕЛ ЕТЕНЕ АРАЛАСЫП ЖАТТЫ.
ҰЗАҚ ЖЫЛДАР АРАЛАСУ НӘТИЖЕСІНДЕ,
ҚАЗАҚТАРДЫҢ КЕЙБІРЕУІ ТӘЖІКТЕНІП, АЛ ТӘЖІКТЕРДІҢ
КЕЙБІРЕУІ ТҮРІКТЕНІП ЖАТҚАН ЖАҒДАЙЛАР ДА БОЛҒАН.
БҮГІН ТӘЖІКТЕР АРАСЫНДА БІЗДІҢ ТҮБІМІЗ
ТҮРІК ДЕГЕН АДАМДАР ДА БАРШЫЛЫҚ

сақталынып қалуын арнайы зерттеп, талдау, зерделеу талап ететін келелі іс деп ойлаймыз.

Көптеген тарихи шығармаларда 704 жылы өз қағандығын құрған түркештер Арал маңы, Тұрандағы Суяб, Тараз қалаларын өзіне астана еткендігі айтылады. Тарихшылардың жазуына қарағанда, түркештер соғдылармен бірлесіп арабтарға қарсы (766 жылға дейін) соғысқан. Міне сол заманда болған әскери ынтымақтастық бұл екі халықтың арасындағы достық қарым-қатынасына, сауда-саттық жасауына әсерін тигізді. Егер түркеш қағандығының қазақ жеріндегі қазақ хандығына дейін өмір сүрген хандық болғанын есепке алсақ, олардың соғдылармен, тікелей тәжіктермен одақтас болуы бүгінгі қазақ-тәжік қарым-қатынасының өз заманындағы жақсы бір көрінісі деп бағалау керек. Ал олардың ұлттық құрамына сақ-массагет тайпаларының өкілдері енгендігі де рас.

ассимиляцияға ұшырамауының өзі таңқаларлық жай. Бұл өз заманында ұлт болып қалыптасқан қазақтардың бір шоғыры ғана деуге болатындай, қалыптасқан ұлт қана тамырын үскірікке алдырмайды, оның бойындағы қасиеттер даралық сипат беріп, болмыс-бітімін жоғалтпайды. Ал салт-санасы, ұлттық тілі, мәдениеті, психологиясы қалыптаса қоймаған ел басқа түбі бір түркі халықтары немесе тәжіктермен араласу барысында сіңісіп кететін жағдайлар тарихта болып тұратын құбылыс. Күні бүгінге дейін сол «жергілікті» қазақтардың осы елдің тұрмыс-тіршілігіндегі ерекшеліктеріне байланысты тілі мен ділінде, дәстүр-салтында, ата кәсібінде болмашы ғана айырмашылық болғанымен, олар өздерінің қазақ қалпын мықтап сақтап қалған, бірақ олар өткен тарихынан хабардар бола бермейді.

Осы орайда өкінерлік бір жәйтті айта кетейік, Тәжікстанды мекендеген қазақтардың ішінде, сондай-ақ ертеректе, бұдан шамамен екі ғасыр бұрын сонау «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» заманында мұнда ауып келген қазақтар өздерінің ата-бабаларының көші-қон тарихын анық біле бермейді, білетіндерді кездестіре алмадық. Біздегі деректерге қарағанда ұзақ жол жүріп, қиыншылықпен ауа көшіп келген қазақтар талай азапты бастан өткеріп, тар жол, тайғақ кешулерден өтіп, бүгінгі Тәжікстан — байырғы Шығыс Бұқара жеріне жеткен кезде иесіз жатқан кең дала, малға жайлы жайылымды таңдап Хисар, Қорғантөбе, Куляб өңіріне орналаса берген. Нулы да сулы өлкедегі қамысты, батпақты жерлерді игеріп, көп машақатпен диқаншылықты да үйреніп, жергілікті халықтың тіршілігіне бейімделіп кәсіп еткен.

Сондай-ақ 1991-1997 жылдардағы тәжіктердің өзара қақтығысы салдарынан саяси жағдай ұшығып тұрған кезде байырғы қазақтар амалсыз ата жұртына көшуге мәжбүр болды. Оларға ғасырлар бойы өмір сүрген ортаны, ата-бабаларының сүйегі жатқан жерді, кіндік қаны тамған мекенді, туған-туысқанның бейітін тастап, жаңа жер, жаңа ортаға қарай, мал-жанына қарамастан, бас сауғалай жөңкілу, әрине оңайға түспеген де болар. Дегенмен, әрқашанда қандай ұлт болмасын атамекені саналған жер ерекше қастерлі де қасиетті болып қала береді. Ауғанстан жеріне қарай өте алмай, Тәжікстан жерінде кідіріп қалып қоюға мәжбүр болған қазақтардың өздерінің ұлттық рухын, дәстүрін аздырып-тоздырмай, ұлттық ерекшелігін сақтап қалғандығы да сондықтан болса керек.

Әрине, бір елден екінші бір елге қоныс аударудың қиындығы мен мехнаты, әурешілігі көп болатыны белгілі. Бірақ та XX ғасыр басындағы дүрбелеңнен соңғы қысылтаяң шақта амалсыздан басқа елдерге қарай үдере көшкен қазақтардың бүгінгі тәжік жеріне келіп қоныстануы да тегіннен тегін болмаған шығар. Осы Тәжікстанға келген қазақтар ішінен шыққан Абдолла Ярмұхамедов, күйші Әлшекей, Бабай Ишан, ақын Шанайұлы, Сағидолла молда, белгілі мүсінші Көбей Жұмағазин, еңбекқор Рүстем Әбдиев, ғалым Шалбаев, дәрігер ғалым Ғалия Есенғалиева, ет комбинаты директоры болған Алмағамбетов және тағы басқа көптеген еңбек саңлақтарының еңбегі ұмытылмауы керек.

Бүгінде қазақтардың қашан, қай заманнан бастап қазіргі оңтүстік Тәжікстанды өздеріне мекен

ете бастағандығы туралы анық дерек, құжат, жазба мағлұматтардың аздығынан, біз кейбір тарихи оқиғаларға байланысты бағзы бір мәселелерді топшылап айтуымызға тура келеді. Қазақтар және қазаққа туыс түркі халықтары топтарының қазіргі Тәжікстан жеріне көшіп келуінің тарихын бірнеше кезеңге бөліп қарауға болатын сияқты.

Бірінші кезең: Қазақ ел болып қалыптасқаннан кейінгі дәуірдегі XVI ғасырдың басында Шайбани бастаған көшпелі өзбектердің Мауереннахр мен Ауғанстанға жасаған шабуылы кезінде өзбек-қазақ болып аталатын тайпалар құрамында бірге келген қазақтар. Сондай түркі тайпаларымен араласу негізінде олардың кейбіреулері Дүрмен, Қатаған, Найман, Қоңыраттардың бір бөлігін құрап жатса, ал кейбір топтары Лақай халқының құрамындағы тайпаларға сіңіскен, олардың 52 руының ішіндегі Лақай - Қазақ, Қанжығалы, тағы басқа ру аттары осыны меңзейді. Аз топтың көпке сіңуі табиғи нәрсе деп білу керек. Бұған олардың бетпішіні, антропологиялық жағынан жақындығы, тілінің бір-біріне мейлінше түсініктілігі, етене туыстығы куә бола аларлықтай. Бүгінгі күнде де лақайлар қазақша сөйлейді деуге болады. Олардың «Біз өзбек емеспіз, лақай деген дербес түркі тайпасының өкілдеріміз» деп әлі күнге дейін өздерінің ұлттық дербестігін сақтау үшін күресіп жүргендігі осының айғағы деуге болады. Ұзақ ыждаһатты зерделеуді талап ететін мұндай құбылыс арнайы, түбегейлі зерттеуді талап етеді. Сонда да біз осыған орай азын-аулақ пікірімізді айттық. Өйткені мұнда кейбір «даулы» мәселелердің басын ашарлықтай қысқа мағлұматтарды Бабыр мен Мырза Мұхаммед Хайдардың жазбаларынан, осы өңірде ертеректе жазылған бағзы бір қолжазба құжаттардан табуға болады деп ойлаймыз.

Екінші кезең: 1723 жылдан кейінгі жоңғар жаугершілігі кезінде «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұлама» деп аталатын кезеңде бас сауғалап, үдере көшкен қазақтардың бір тобының осы жерге келіп қоныстануы. Мұны да кейбір шежіре білетін қарттар анық айта алмағанымен, жоққа да шығармайды. Оған Куляб өңірінде тұратын қазақтардың «біздің ата-бабаларымыздың мұнда көшіп келгеніне 300-ден астам жыл болған. Бұл әңгімені біз кезінде аталарымыздан естігенбіз» деуі куә. Осы бір қысылтаяң заманда өздерінің байырғы атамекенін тастап, Бохтар, Вахш, Қорғантөбе, Ғиссар жеріне қоныс аударуға мәжбүр болған қазақтар аз болмаған көрінеді.

Үшінші кезең: Қазақ жерінде Кеңес өкіметі орнаған соң 1920 жылдары ауқатты адамдарды, бай-кулақтарды қудалау науқаны бастаған кезде жаны мен малын аман сақтап қалу ниетімен Ауғанстан еліне қарай көшін артқан қазақтар топ-тобымен осы Шығыс Бұқара — қазіргі оңтүстік Тәжікстан жерімен малын алдына салып айдап, тыныш мекенді іздеп ауа көшкен. Талай қиыншылықтармен олар Өзбекстан жеріне өтіп, Қорғантөбе, Вахш алабына келгенде әрі қарай өте алмастан амалсыздан Тәжікстан жерінде қалып қойған. Олардың саны аз болмаған. Қызыл әскерлер Ауғанстан шекарасын жапқан соң қазіргі Хатлон облысының жоғарыда аталған талай аудандарында қазақтар қоныстана бастайды. Олар осы аймақтың сар даласы мен батпақты жерлерін игеріп, өздеріне мекен, малда-

рына жайылым, егіндік жер еткен. Бұлардың бәрін олар жергілікті тәжіктер көмегімен, өз маңдай терімен жасаған. Сол заманда көшіп келген қазақтар жайлы көненің көзі, жүзден асқан (1911 жылы туған) Салихов Мұрадәлі ақсақалдың айтуынша, 1924 жылдан кейін көп қазақтар түйелеріне жүгін артып Қорғантөбе облысының Яван ауданына да көшіп келген дейді. «Олар ауқатты да бай адамдар еді, жоғында екі түйеден болатын», — деп сипаттайды ақсақал бізбен 2012 жылғы болған әңгімесінде.

Төртінші кезең: 1929-1930, 1932 жылғы ашаршылық нәубеті Орталық Азия халықтары ішінде қазақтар үшін аса ауыр жағдайда өткені мәлім. Осы қолдан ұйымдастырылған қырғыннан өздерін, отбасыларын аман сақтап қалу үшін Ауғанстан, Қытай, Иранға қарай көшкен қазақтардың біразы Тәжікстанның Хисар алабына келіп жан сақтаған. Өздері де ашаршылықтан қиналып жатқан ел қазақ ағайындары осындай ауыр халде жеткенде барымен бөліскен. Бұл туралы осы күнге дейін қазақтар мен тәжіктердің ара-

сында малынан ажыраған елдің мұндай мүмкіншілігі болмай, көбісі қырғынға ұшыраған.

Бесінші кезең: 1930 жылдардағы тап күресі науқаны күшейгенде молда, ишан, бай деп қудаланған қазақтардың шағын тобының Тәжікстанға келіп қоныстануы. Бұл қатарға қазақ әулие деп атаған Әлі Мұхаммед төре Түркістани, тариқат жолындағы Ахун Ибраһим, Исмаил керуенбасы, Бабай Ишан, Сағидолла молда, Әлшекей күйші, зиялы Елеусіз Бүйрын, Қожагелді Исмаилов және аты-жөні әлі анықтала қоймаған көптеген адамдарды қосуға болады.

Сонымен, Тәжікстанға келіп, өзінің екінші отаны деп танып, тұрмыс-тіршілігін жалғастыра түскен қазақтардың саны 70 мыңнан астам болған екен. Бұқара әмірінің кеңесшісі Садыққожа Гулшанидің өз тарихнамасында жазуы бойынша (1909) осы Шығыс Бұқара жерінде 15 мың қазақ отбасы өмір сүрген деген дерегін жоғарыда келтірдік.

Сонымен, көп замандардан бері қазіргі Хатлон облысындағы Қорғантөбе, Вахш, Фархар, Куляб, Яван, Жылыкөл және тағы басқа аудандарымен Қызылсу, Гараути сияқты елді мекендер, Хисар өңіріндегі кейбір аудандар көшіп келген қазақтардың жайылым жері мен егіс алаңына айналған. Қазақтар шынында да көптен бері бос жатқан тың жерлерді игеріп, өздерінің кәдесіне жаратқан. Ал Тәжікстан дербес одақтас республика болғаннан (1929) кейін жердің барлығын Кеңес өкіметі иемденген. Егістік жердің аумағы көбейіп, малға жайылымдық жерлер тарлық ете бастайды. Ғалым Б.Кармышева айтқандай, түркі тайпалары диқаншы тәжіктерді тау баурайына қарай ығыстыра бастайды. Өйткені атаған аудандарда түркі тектес халықтардың саны біршама тәжіктерден басымдау болған. Тәжіктер мен қазақтар арасындағы алыс-беріс нәтижесінде мал өнімдерін диқаншылық өнімдеріне айырбастап отырған. Олардың тату-тәтті тіршілік етуінің басты себебі осы болды деген дұрыс пікір. Сондай-ақ бір діндегі халық болғандықтан, мұсылман дінінің адамгершілікке, имандылыққа, бауырмалдыққа үндейтін игі қасиеттерінің де үлкен маңызы болды.

Тәжікстанға тағдыр айдап, ауа көшіп келген қазақтардың арасында сауатты адамдар, сондай-ақ Бұқара мен Самарқанд медреселерінде тәлім алған қожа, молда, зиялылар да көп болды. Арғы-бергі заманда бұл тәжіктер мен қазақтар арасында ешқандай талас-тартыс, қақтығыс болған емес. Тәжіктегі астық, бау-бақша өнімдерін, ет, сүт, т.б. алмастыру екі халық үшін де өте тиімді болған. XX ғасырдың 20-жылдар мен 30-жылдарының басында көптеген басмашылар тобының да ешқайсысы қазақтарға тиіскен емес деседі қарттар өз әңгімесінде. Осындай татулықтың нәтижесінде тәжіктер мен қазақтардың малы қорада қосылып, бірін-бірі ас-суына шақырып, бір мешітте намаз оқып, қыз алысып, қыз берісіп, екі ел етене араласып жатты. Ұзақ жылдар араласу нәтижесінде, қазақтардың кейбіреуі тәжіктеніп, ал тәжіктердің кейбіреуі түріктеніп жатқан жағдайлар да болған. Бүгін тәжіктер арасында біздің түбіміз түрік деген адамдар да баршылық. Мұндай мәліметтерді біз Тәжікстанның осы өңірі халықтарының тұрмыс-

**КЕЙБІР РЕСМИ ЕМЕС ДЕРЕКТЕРГЕ ҚАРАҒАНДА,
ҚАЗАҚТАРДЫҢ БҰЛ АЙМАҚТАҒЫ
САНЫ 60-70 МЫҢ АДАМ ДЕП КӨРСЕТИЛГЕН.
МЫСАЛЫ, «ТАРИХИ ГҮЛШАНИ» (1909) АТТЫ ҚОЛЖАЗБАДА
ҚАЗАҚТАРДЫҢ ШЫҒЫС БҰҚАРА (ҚАЗІРГІ ТӘЖІКСТАН)
ЖЕРІНДЕГІ САНЫ 15 МЫҢ ОТБАСЫДАН
КЕМ БОЛМАҒАНДЫҒЫ АЙТЫЛАДЫ.
АЛ КЕҢЕС ЗАМАНЫНДА ҚАЗАҚТАРДЫҢ БҰЛ САНЫ АЗАЯ
БАСТАҒАН. ОҒАН ҚАЗАҚТАРДЫҢ БІР ТОБЫН ӨЗБЕК ДЕП
ЖАЗЫП КӨРСЕТУІ СЕБЕП БОЛСА, ЕКІНШІ ЖАҒЫНАН АЗ
САНДЫ ҚАЗАҚТАРДЫҢ БІРАЗЫНЫҢ ТӘЖІКСТАНДАҒЫ ЛАҚАЙ,
ӨЗБЕККЕ СІҢГЕН ҚОҢЫРАТТАР, ҚҰРАМАЛАР,
ТАҒЫ БАСҚА ТУЫС ТАЙПАЛАРҒА БІРТІНДЕП
СІҢІСІП КЕТУІ БОЛЫП ТАБЫЛАДЫ**

сында әңгімелер айтылып жүреді. Сол жанын сақтап қалған қазақтардың ұрпақтары осындай адамгершілігі үшін тәжіктерге алғысын айтып отырады. Сол бір қысылтаяң кезеңде тәжіктер мен қазақтардың аштықтан жан сақтап қалуының себебі Тәжікстанның алуан түрлі жемістер өсетін бай таулары болған еді. Тауда жабайы өсіп жатқан тұт, долана, жаңғақ, інжір, тағы басқа миуалар мен жемістерді құрғатып, одан ұн жасап, нан пісіріп өздеріне азық еткен. Сондықтан бұл жердегі адамдар үшін ашаршылықтың салдары жеңілдеу болған. Мұндағы сулы да нұлы жер де малға жайылым болған еді. Ал сол кезде қазақ дала-

тіршілігін, тегін зерттеген орыс ғалымдары Б.Кармышеваның, А.Семеновтың, тағы басқа тарихшы-этнографтардың еңбектерінен таба аламыз. Мұндай араласу, бір-біріне сіңісу Қорғантөбе, Куляб жеріндегі елді мекендерде көбірек орын алған, мұның өзі табиғи құбылыс деуге болады. Бүгінде өздерінің шығу тегінің түріктермен байланысты екендігін, Қожа Ахмет Ясауиді пір тұтатындықтарын жасырмай айтатын тәжіктер де бар. Бұл арнайы зерттеуді талап ететін келелі де қызықты тақырып.

Осындай туыстық, жақындық тәжіктер мен осы елді мекендейтін халықтардың мәдениетіне де, әдебиетіне де өз әсерін тигізген. Мысалы, осы Куляб, Қорғантөбе аумағындағы тәжіктердің ән-күйіндегі қазақы әуеннің барлығы, музыкалық аспаптар ішінде халықтық өлең-жырлардың домбырамен орындалуында екі ел мәдениетінің үндестігінің барлығы сезіліп жатады. Ал Тәжікстанда тұрған қазақтардың киім кию, орамал тарту, шапан кию, түрлі тағамдар пісіру, той-думан, салт-дәстүрлерінде тәжіктік сарындардың болу себебін бүгінде ешкім этнографиялық тұрғыдан зерттеген емес. Өйткені бір елді мекенде, көрші ауылда 100-200 жыл бойы тіршілік еткен екі ел өкілдерінің бір-біріне жан-жақты әсер етуі табиғи нәрсе. Осы халықтардың адамды жақсылыққа, игі істерге баулитын халықтық өнері әрқашан да бір-біріне молынан әсер етпеуі мүмкін емес. Бүгінде елдің бойына сіңіп кеткен осындай қасиеттер — екі ел мәдениетінің бір-бірінен нәр алып отырғандығының айғағы.

Ал енді қазақтардың елдігіне келетін болсақ, бұрыннан ұлт болып қалыптасқан олар өздерінің ұлттық ерекшеліктерін, қасиетті дәстүрлерін әрқандай жағдайда да мейлінше сақтап келген. Тек қана заманына қарай, тіршілік ету ортасына, тұрмыс-тіршіліктеріне байланысты кейбірі өзгерістерге ғана ұшыраған. Біздің байқауымызша, қазақтан басқа өзге түркі халықтарының көпшілігінде жергілікті халықпен араласып-құраласып, сіңісіп кету сияқты құбылыс көбірек байқалады. Тәжіктер қазақтар және басқа түркі халықтарының өкілдеріне жат жұрт азаматтары болғанымен, ешқашанда кемсітіп, шеттетпеген. Олардың молда, қожаларын құрметтеп, «қазақ-әулие» сияқты мазараттарын қастерлеп түнеп, зиярат етіп отырған. Міне, бұл мұсылманшылықтың елді елмен, адамдарды адамдармен, ұлттарды ұлттармен жақындатып, бірлестіретін күш, ұғым екендігінің айғағы. Бір мешітте намаз оқып, айтта бірге құрбандық шалып, бір-бірінің үйіне «айт құтты болсын!» деп барып-келуі олардың бір-біріне деген мейір-ықыласын арттырып, жақындастырып отырған. Шарифат заңының қуаттылығы, баяндылығы соншалықты қазақ пен тәжік жастары арасында отбасын құрып некеге тұру, жаназа оқу сияқты мәселелерді шарифат жолымен молдалар немесе имамдар, лауазымды барлық мұсылмандар үшін біркелкі шешіп отырған. Бұл да Алланың пендесін бөтенсінбеудің бір шарты.

Ал сол тарихи жағдайларға қайта оралсақ, егер XVI ғасырдың басында ұлы ғұлама тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулатидің Хисарда біраз уақыт болғандығын ескерсек, қазақтар үшін де бұл өлкенің бөтен емес екендігіне сенуге болады. Әрине, бұл арнайы сөз етуге тұрарлық дербес те келелі мәселе.

THE BLOOD UNITY

Abdussattor NURALIYEV,

Professor at Russian-Tajik Slavonic University, Tajikistan

In the period from the early XVI century until the first half of the XIXth century, Mawarannahr and Khorasan had undergone major political changes. From Temir dynasty the rule passed into hands of nomadic Uzbeks – Shabany dynasty.

Mukhammed Shaybany had conquered the biggest portion of lands. Temirs; descendants had been stripped of power. As we know from history, he subdued Samarkand in 1500 without fighting. In addition to that, having taken advantage of Hisar Husravshah's weakness of will, he conquered southern territories of modern Uzbekistan and Tajikistan. In 1505 he established his rule in Khwarezm. A part of Kazakhs, who called themselves "Uzbek-Kazakhs" resettled together with Shaybany khan. According to unofficial data, around 60-70 thousand Kazakhs used to dwell in those territories. In the Soviet period the number of Kazakhs decreased, which can be related to the fact that certain groups of Kazakhs had been registered as Uzbeks.

According to historical materials, after 1500 Shaybany

khan conquered Mawarannahr, thus, he enlarged his territories. At the time, Turks and Kazakhs moved to Tajikistan. They started having close relations with settled Tajiks. All fertile lands and pastures belonged to Tajiks. G.Khabsataruly wrote following about this, "Nomadic Uzbeks under leadership of Shaybany khan settled along two rivers, became related with local settled people and created "Uzbek nationality". Uzbek language was quite different from the Kazakh, because Kazakhs used to have close relations with Tajiks and population of Fergana".

Thus, having studied multiple historical documents, we can make following conclusion:

1) Many names of tribes and kins are consonant with Kazakh tribes' names. For example, zhylantalgaly, balgaly, kara konyrat, kazak, tolengyt, kanzhygaly, besbala, nogay, etc.

2) Every tribe konyrat, lakay has divisions into kins, families and blood relationship, which proves direct blood relationship between Uzbek konyrats, living in these areas,

and Kazakhs. They have very similar dialect. Up to this day they have been living in different districts of Korgantubinsk region. "Local Kazakhs have preserved their national identity. Unfortunately, we were unable to find people who would be aware of Kazakhs' resettlement history, living in Tajikistan. During the years of famine Kazakhs massively migrated from their native heath to Eastern Bukhara (present-day Tajikistan). They started developing fertile lands of Hisar, Korgantobe and Kulyab.

In the period of 1991-1997 when intestine clashes were taking place and political in Tajikistan climate became intense, life in the country became not safe, so many Kazakhs returned to their Motherland.

At large, Kazakhs' and other Turkic nations' resettlement to Tajikistan can be divided into several stages:

The first stage. In the early XVI century Kazakhs had been waging war as a part of tribe called "Uzbek-Kazakh" under leadership of Shaybani khan during nomadic Uzbeks' attack on Afghanistan and Mawarannahr. As a result of close relations with Turkic tribes, some of them became part of Durmens, Katagans, Naymans and Konyrats, while other groups fell into tribes of the Lakay peoples. Consequently they developed similar facial characteristics, anthropological features and comprehensible language of communication. Until these days they have been fighting for their independence, saying, "We are not Uzbeks, but representatives of independent Turkic tribe Lakay". We believe that exhaustive proofs of "disputable" issues in this sphere can be found in manuscripts of Babyr and Mirza Muhammad Haydar Dughlat and some other ancient manuscripts.

The second stage. The period, which followed 1723 was notable for Kazakhs people's mass migrations from their native lands, caused by Zhongar raids. Groups of Kazakhs moved to such places as Bokhtar, Vakhsh, Korgantobe, Gissar and Kulyab. Descendants of the settlers who migrated to Kulyab recall, "Our ancestors moved to these lands around 300 years ago. That is what we know from our ancestors' stories".

The third stage. After the Soviet system establishment, confiscations of wealthy people's property and dispossession of the kulaks got started; to preserve their belongings and cattle, Kazakh started to massively migrate to Afghanistan through Eastern Bukhara in pursuit of calm and safe life. Having experienced hardships, they crossed Uzbekistan lands, but in the environs of Korgantobe, Vakhsh they were compelled to stop, as the border was closed by the Red Army, thus, Kazakhs settled in districts of present-day Khatlon region. They had developed steppes and fenlands, settled down, pastured and got engaged in farming. All of it was being done with the help of local Tajiks, with labour and efforts.

The fourth stage. It is widely known that Golodomor of 1929-1930, 1932 was accompanied by exceptionally hard conditions in Central Asian countries. For the sake of saving themselves and their families, a majority of Kazakhs were compelled to migrate from native lands to Afghanistan, China and Iran; not all of them managed to make it to

intended place, some of them stayed in Hisar district of Tajikistan. Local, starving population shared everything they could with refugees. Even today descendants of Kazakh migrants speak with gratitude about Tajiks who had saved many people from starvation. Even wild berries, growing in Tajikistan, turned out salvational both for Kazakhs and Tajiks. Rich pastures let them breed cattle.

The fifth stage. In the period of the 1930s, those who had been banished, i.e. mullahs, imams and wealthy men, found shelter in Tajikistan. Aly Mukhammed tore Turkistani, Akhun Ibrahim, Ismail Keruyenbassy, Babay Ishan, Sagidolla mullah, Alshekey Kyuyshi, intelligentsia representatives Yeleussiz Buyrynm and Kozhageldy Ismailov were among them. More than 70 thousand Kazakhs settled in Tajikistan, having recognized it as their second Motherland and put down roots, they decided to stay in this country. For a long period of time Korgantobe, Vakhsh, Farkhar, Kulyab, Yavan, Zhylykole (now the Khatlon district), Kyzylsu, Garaut, Hisar served as pasture and cultivation area for Kazakhs. Kazakhs have developed a lot of virgin lands. When Tajikistan turned into separate republic (1929) all land became possession of the Soviet power, the number of under crop areas increased, and pastures decreased. According to a scientist B.Karmysheva, Turkic tribes started oppressing Tajiki horticulturists up to mountains' foothills: in those areas Turkic population outnumbered Tajiks. Tajiks and Kazakhs used to exchange livestock products for farming goods. Thus, they had been leading very friendly and neighborly life, besides they had been professing same religion.

Among settlers in Tajikistan there were literate people, intellectuals and mullahs, who had obtained higher education in Bukhara and Samarkand. From time immemorial, Tajiks and Kazakhs have been living in peace and friendship; there have never been any wars or intestine clashes. As a result of centuries-old miscegenation, many Tajiks believe that they are Turks' descendants. Such assertions find confirmation in historico-ethnographic researches of Russian scientists B.Karmysheva and A.Semenova. Such integrations are often found in Korgantobe and Kulyab localities. Many Tajiks do not hide their Turkic origin and honour Khoja Akhmet Yassawi.

Such friendly and brotherly relationship found its reflection in culture and literature of Tajiks and neighbouring nations. For example, songs of Tajiks, living in Korgantobe and Kulyab areas, have distinctive Kazakh motifs, and they have similar musical instruments. Kazakhs, living in Tajikistan, wear clothes, prepare food and maintain traditions which are reminiscent of native Tajiks, because representatives of these two nations have been living side by side in the same or neighboring localities for two centuries. These nations' folk culture, which fosters positive traits in people, have greatly influenced them. Living in a foreign country for a long time, Kazakhs have preserved their national peculiarities and traditions. We can only observe altered, adapted to local customs, divergences in everyday life. Tajiks have never oppressed Kazakhs and have treated Mullahs and Kozhas with respect; Islam is the power, unifying and bringing nations together.

Photo by A. Wienerberger. Peasants leaving famine-stricken regions. 1933.

Ашаршылық адамгершілік қағиданы мойындамайды.
Моррис УЭСТ

Голод не признает моральных устоев
Моррис УЭСТ

Hunger doesn't recognize moral principles
Morris WEST

АШАРШЫЛЫҚ

ТЕРРОР

ГОЛОДОМ

(приводится в сокращенном варианте)

Станислав КУЛЬЧИЦКИЙ,
доктор исторических наук, Украина

30 лет назад североамериканские украинцы приложили большие усилия, чтобы умалчиваемый в СССР голод 1932-1933 гг. стал известным в мире. Весомым результатом этих усилий было создание в Конгрессе США в октябре 1984г. комиссии по расследованию украинского голода. В ноябре 2006 г., когда в украинский Парламент был внесен законопроект «О Голодоморе 1932-1933 годов в Украине», сотрудники Института истории Украины НАН Укра-

ины подготовили для каждого народного депутата папку с материалами о сталинских преступлениях. Эти материалы позволяли квалифицировать голод в принятом законе как геноцид. Вместе с тем, до сих пор в украинском обществе немало людей сомневаются в геноцидной природе Голодомора. Многие ученые Запада, которые специализируются на изучении этой темы, тоже не желают солидаризоваться с такой оценкой.

Нельзя сомневаться в том, что Голодомор был следствием отлично организованной и тщательно замаскированной репрессивной акции органов государственной безопасности. Механизм ее поддается реконструкции. Однако на вопрос «Почему?» ответить труднее, чем на вопрос «Как?» Препятствия на пути исследователей были следующими.

Трудности анализа

Когда исследователи Запада обращаются к изучению истории СССР с привычным инструментарием, им трудно понять, что в сложных случаях такой подход не срабатывает. Они привыкли иметь дело с прошлым, которое развешивалось как естественный исторический процесс. Между тем, советский строй сначала родился в голове человека. Что-то можно было воплотить в жизнь силовыми или пропагандистскими средствами, что-то оставалось неосуществленным, потому что было неосуществимым. Несбывшееся либо замалчивалось, либо попыткам его реализации придавалась другая интерпретация. Примером является коммунистический штурм 1918-1920 гг., который повлек за собой гражданскую войну, несколько межнациональных войн, экономический коллапс и усиленный засухой 1921г. голод. Прекращая штурм с миллионными жертвами, Ленин назвал свою трехлетнюю политику «военным коммунизмом», то есть таким коммунизмом, который навязывался войной, а не вытекал из доктрины. Однако после его штурма остался «сухой остаток»: государственный сектор, в который вошли «командные высоты» экономики. Сталин начал с 1929 г. повторный штурм под лозунгом «развернутого строительства социализма по всему фронту». Этот штурм тоже вызвал общесоюзный голод в начале 1930-х гг. Тогда Сталин прекратил дальнейшие преобразования, предусмотренные программой РКП(б) 1919 г., сделал вид, что все поставленные задачи выполнены и объявил о победе социализма. Прекращая штурм, Ленин вернулся к нормальной, хотя с определенными ограничениями, политике, которую назвал новой. Остановив свой штурм, Сталин заставил функционировать уже созданную искусственную экономику устрашающими средствами. Стоит назвать такие карательные акции, как украинский Голодомор 1932-1933 гг. и Большой террор 1937-1938 гг.

Так выглядит краткая схема советской истории с вписанными в нее общесоюзным голодом 1931-1933 гг. и украинским Голодомором 1933 г., природу которых следует различать.

Политическая диктатура вождей

Вертикаль государственной безопасности, которая формально была подчинена советской, а фактически — партийной вертикали, освободилась от опеки местных партийных комитетов и перешла под контроль генерального секретаря ЦК ВКП(б). Так же, как партийная и советская вертикали, она погружалась в общество сотнями тысяч (в Украине) и миллионами (по СССР в целом) своих «секретных сотрудников». Советское общество получило скелет, в результате чего стало вести себя как иерархизированная структура типа партии или армии. Уже с апреля 1917 этот скелет имел свое название: государство-коммуна. В отличие от традиционных, тоталитарных и демократических государств, которые были отделены от обществ по определению, государство коммунистического типа погружалась в свое общество всеми институтами, что придавало ему колоссальную силу. Только такое государство могло реализовать все то, что подавалось реализации в коммунистической утопии, а именно: экспроприировать общество и дополнить свою политическую диктатуру диктатурой экономической.

Экономическая диктатура вождей

Национализация (обобществление) средств производства формировала государственную собственность. Однако это утверждение никоим образом не определяет характера соб-

ственности, слишком уж различны государства.

Экономическая диктатура вождей проявлялась в таких действиях, как распределение национального дохода между потреблением и накоплением, сферами и отраслями производства, регионами и т.п.

Когда мы изучаем формирование хлебозаготовительных планов, которые имели непосредственную связь с голодом в сельской местности в начале 1930-х гг., то видим, что в общесоюзном итоге хлебозаготовкам задавалась неподъемная величина. Такой подход к директивному планированию Сталин даже не скрывал, называя его «подхлестыванием». Невозможно, однако, определить, какими критериями он руководствовался, когда развешивал план между регионами. Можно только догадываться, что продразверстка использовалась не только по прямому назначению, но и в качестве орудия национальной политики Кремля.

Национальная политика Кремля

Украинцы в Советском Союзе имели три разных статуса: представителей титульной нации в УССР, претендентов на титульную нацию - в случае объединения украинизированных районов Северного Кавказа с УССР, и национального меньшинства - во всех других регионах. Когда изучается вопрос, против кого в УССР и на Северном Кавказе был направлен террор голодом, важно учитывать этот нюанс.

Украинизация усиливала в украинском социуме освободительные (сепаратистские - под углом зрения имперского центра) настроения, хотя в Кремле всегда подчеркивали только принцип «учиться и разговаривать на родном языке». Для руководителей партии имело значение совсем другое: воспроизводство в национальных регионах коммунистического режима из «местных людей» (по выражению Сталина). Официальное признание наличия двух обличий этой кампании с присвоением каждому соответствующего названия (большевистского и «петлюровского») состоялось в ходе прекращения украинизации Северного Кавказа. «Петлюровская» украинизация была нежелательным побочным следствием кампании коренизации власти. Она способствовала национальному возрождению, то есть действовала вопреки намерениям режима вернуть нацию в состояние этноса. Постановление ЦК ВКП (б) «О ходе хлебозаготовок на Украине, Северном Кавказе и в Западной области» от 14 декабря 1932 г. инициировало террор голодом на территории где уже возникал силуэт второй в границах СССР Украины. Оно прекращало «легкомысленную, не вытекающую из культурных интересов населения, не большевистскую «украинизацию» почти половины районов Севкавказ». Украинизация этих районов Северного Кавказа создавала объективные условия для воссоединения их с УССР, а перспектива дальнейшего наращивания ресурсного и человеческого потенциала крупнейшей национальной республики была крайне нежелательной для Кремля.

Третьим компонентом принципа политизации этничности, наряду с концептом титульной нации и кампанией коренизации власти, была официальная фиксация национальной принадлежности человека, то есть пресловутая «пятая графа» в советских анкетах (во внутренних паспортах, которые вводились для населения городов и новостроек с 1933 г., эта графа стояла на четвертом месте). Чтобы держать общество под жестким контролем, государство коммуны должно было знать две основные характеристики каждого человека: его социальное происхождение и национальность.

Кризисный потенциал продразверстки

Определение сути Голодомора возможно только в связи с коммунистическим строительством. Поэтому в первых разделах этой статьи изучались обстоятельства появления государства - коммуны и его внедрения в общество. В этом разделе следует перейти к теме общесоюзного 1931-1933 гг., в том числе и украинского голода 1932 г., на почве которого

стал возможным Голодомор. Внимание нужно сосредоточить на продовольственной разверстке, которая стала причиной общесоюзного голода. Историки связывают продразверстку с аграрной политикой руководства РКП (б) в эпоху «военно-коммунизма». Стоит, однако, особенно при рассмотрении Голодомора, отказаться от поэтапного изучения «военного коммунизма», новой экономической политики и сталинской модернизации в трех ее разновидностях - индустриализации страны, коллективизации сельского хозяйства и культурного строительства. Если посмотреть на советскую историю первых двух десятилетий под углом зрения коммунистического строительства, то увидим, что продразверстка повторялась дважды - в 1919-1920 гг. и в 1929-1932 гг., причем с одинаковым конечным результатом - голодом. Правда, в первом случае трагические последствия аграрной политики Кремля были замаскированы засухой 1921 г., охватившей Южную Украину, Северный Кавказ и Поволжье.

Продразверстка не имела непосредственного отношения к строительству коммунизма, но стала неизбежным следствием попыток государства коммуны ликвидировать частную собственность на средства производства.

Не надо доказывать, что разверстка разрушительно действовала на производство. Это уже доказано многими исследователями проблемы голода, в том числе Р.Дэвисом и С.Виткрофтом или В.Кондрашиным.

На XVI съезде ВКП(б) в июне 1930 г. Сталин с оптимизмом заявил, что благодаря создаваемому колхозному строю в стране успешно решается зерновая проблема.

Подробно характеризуя ежегодные хлебозаготовительные планы, Р.Дэвис и С.Виткрофт при характеристике их размеров ограничивались замечанием о том, что чрезвычайно завышенная общесоюзная цифра разверстывалась по республикам, областям и районам с установлением отдельных заданий для совхозов, колхозов и единоличников. Региональная разверстка была волюнтаристской действием, и здесь им приходилось обходиться без собственных предположений. Однако региональный срез хлебозаготовок, который воспроизводится в их книге без комментариев, наводит на размышления. Действительно, почему Украина в 1930 г. отдала государству 7675 тыс. тонн зерна, тогда как Центральная черноземная область и Средне-Волжский, Нижне-Волжский и Северо-Кавказский края, вместе взятые, дали 7356 тыс. тонн? Ни в годы нэпа, ни до революции Украина не производила столько зерна, сколько четыре другие региона товарного земледелия в Европейской части страны, вместе взятые. Установленный с урожая 1930 г. хлебозаготовительный план республика смогла выполнить только в конце мая 1931 г. Государство получило по 4,7 центнера зерна с каждого гектара посевных площадей - рекордный показатель товарности за все дореволюционные и послереволюционные годы. Но производительные силы украинского села были подорваны. С урожая 1931 г. Украина отдала государству 7253 тыс. тонн зерна, то есть не намного меньше, чем в предыдущем году (другие четыре региона товарного земледелия дали вместе 8336 тыс. тонн). Хлебозаготовки продолжались до поздней весны 1932 г., пока во многих районах не осталось каких-либо запасов продовольствия и фуража. Дело не ограничилось дальнейшим подрывом производительных сил сельского хозяйства. В 44 районах УССР в первой половине 1932 г. начал свирепствовать голод со многими десятками тысяч смертных случаев.

Можно ли догадаться, почему государство с такой силой давило продразверсткой на Украину? Видимо, надо обратить внимание на региональную статистику крестьянских волнений в 1930 г., которую приводит Линн Виола. Как известно, в марте 1930 г. Сталин приостановил на полгода сплошную коллективизацию и опубликовал статью «Головокружение от успехов», в которой назвал «искривлением линии партии» со

стороны местных партийных работников свой собственный курс на коммунизацию крестьянства. Ситуацию весной 1930 г. он характеризовал в закрытом письме низовым партийным организациям от 2 апреля 1930 следующим образом: «Если бы не были тогда немедленно приняты меры против искажений партлинии, мы имели бы теперь широкую волну повстанческих выступлений, добрая половина наших низовых работников была бы перебита крестьянами, был бы сорван сев, было бы подорвано колхозное строительство и было бы поставлено под угрозу наше внутреннее и внешнее состояние». А теперь взглянем на региональную статистику крестьянских волнений в четырех (без Средней Волги) регионах товарного земледелия:

Регионы	Март 1930 г.	За весь 1930 г.
УССР	2945	4098
ЦЧО	737	1373
Северный Кавказ	335	1061
Нижняя Волга	203	1003

Эти данные можно даже не комментировать. Расположенная на границе с Европой, граничащая с Западной Украиной в составе Польши, крупнейшая в СССР национальная республика вызывала особенное беспокойство у руководителей партии. Можно себе представить, с какими чувствами в Кремле читали сводки ОГПУ, где цитировались прокламации украинских повстанцев с призывами к завоеванию независимости и восстановлению Украинской Народной Республики. Десятки таких случаев приводит Л. Гриневич в книге «Голод 1932-1933 годов в Украине: причины и последствия»

Не забывая о возможной связи между хлебозаготовительным планом и крестьянскими волнениями, оценим экономическую ситуацию в Советском Союзе после нескольких лет продразверстки. Если изучать эту ситуацию по газетам, то можно только удивляться тому количеству новостроев промышленности, которые начинали давать продукцию в 1932 г. Тем не менее, страну охватил тяжелый экономический кризис.

Чекисты забросали руководство страны сообщениями об «острых настроениях» в обществе. В ящик для корреспонденции многоотражки 153-го стрелкового полка в Украинском военном округе 6 марта 1932 подбросили письмо следующего содержания: «Горе социализму, если будет война в 1932 г., всего одна искра - и вспыхнет неслыханный пожар». Студент Киевского рыболовного техникума, 20-летний комсомолец из Брусилковского района на Киевщине Г.Ткаченко 18 июня писал генеральному секретарю ЦК КП(б)У С. Косиору: «Мне кажется, насколько партия была авторитетной все же среди широких масс, сейчас все меньше. И только внесется искра в крестьянство, то вспыхнет везде ... Сейчас набирает силу и авторитет теория т.Бухарина». Среди сообщений, которые стекались в Кремль, было и такое: «У крестьян такое впечатление складывается, что страшно даже говорить: если бы только что, так сразу повернули бы винтовки против. Сообщает Вам Тарасюк Иван - ученик школы ФЗО, станция Долинская. Сейчас я работаю в ГПУ по выявлению антисоветских событий».

5 августа секретно-политический отдел ОГПУ подвел итоги крестьянских выступлений за семь предыдущих месяцев: из учтенных чекистами 1630 выступлений в УССР было зарегистрировано 923, на Северном Кавказе - 173, а в Центральной черноземной области - только 43. Неужели двадцатикратно высшая протестная активность украинских крестьян обуславливалась только их свободолобием, склонностью к бунту, в конце концов - ментальностью? Логично вспомнить хлебозаготовительное бремя, наложенное Кремлем на Украину, и признать его провокационный характер.

«Сокрушительный удар»

В начале 30-х гг. И. Сталин подчинил себе верхушки партийной, советской и чекистской вертикалей власти, но не всю партию и не весь народ. Тот Сталин, который находился вне критики, появился только после Большого голода 1932-1933 гг. и Большого террора 1937-1938 гг. с многомиллионными жертвами, после Великой Отечественной Войны, в которой погибло по его вине до 30 млн. советских граждан. Вызванный продрозверсткой экономический кризис 1932 г. с общесоюзным голодом как его составной частью мог стоить ему должности генерального секретаря ЦК. Чтобы сохранить себя на вершине власти, вождь готов был пожертвовать жизнью миллионов людей.

С открытым забралом выступил против кремлевского руководства Мартемьян Рютин, исключенный из ЦК ВКП(б) на XVI партийном съезде в 1930 г. за пропаганду «правопортунистических взглядов». По его инициативе в марте 1932 г. был подготовлен документ «Сталин и кризис пролетарской диктатуры», а также «Обращение ко всем членам ВКП(б)». С документами ознакомились Г. Зиновьев, Л. Каменев, а также некоторые ответственные (в недалеком прошлом) партийно-советские работники Москвы и Харькова, которые пострадали во время разгрома «правого уклона». В «Обращении» говорилось, в частности: «Партия и пролетарская диктатура заведены Сталиным и его кликой в невиданный тупик и переживают смертельно опасный кризис. С помощью обмана, клеветы и одурачивания партийных лиц, невероятных насилий и террора, под флагом борьбы за чистоту принципов большевизма и единства партии, опираясь на централизованный мощный партийный аппарат, Сталин за последние пять лет отсекал и устранил от руководства все самые лучшие, подлинно большевистские кадры партии, установил в ВКП(б) и всей стране свою личную диктатуру, порвал с ленинизмом, стал на путь самого необузданного авантюризма и дикого личного произвола и поставил Советский Союз на край пропасти».

Эта длинная цитата приводится для иллюстрации настроений, которые разделялись определенной частью членов партии и отражали реальное положение в стране. Понятно, что Сталин оставался настолько преданным ленинизму, что не решался (вплоть до января 1933 г.) отказаться от буквального воплощения в жизнь конструкций советского строя, определенной программой РКП (б) 1919 г.

Октябрьский (1932г.) пленум ЦК ВКП(б) привлек к партийной ответственности до 30 человек по делу М. Рютина. Но уже через месяц Сталину пришлось иметь дело с рядом деятелей российской администрации, которые группировались вокруг А.Смирнова. Эта группа под влиянием нараставшего кризиса начала рассматривать генеральную линию ЦК ВКП(б) в ее сталинском исполнении как угрожающую для партии и страны.

27 ноября 1932 г. Сталин созвал объединенное заседание политбюро ЦК и Президиума ЦК ВКП(б), на котором поставил вопрос о группе А.Смирнова. Отрицая свою ответственность за провал хлебозаготовок, на чем заострили внимание члены этой группы, Сталин назвал другие причины неудач: проникновение в колхозы и совхозы антисоветских элементов с целью организации вредительства и саботажа; неправильный подход значительной части сельских коммунистов к колхозам и совхозам.

Он призвал отказаться от идеализации колхозов и совхозов и применить методы принуждения к ним, чтобы искоренить «элементы саботажа и антисоветских явлений». «Было бы глупо, - подчеркивал генсек, - если бы коммунисты, исходя из того, что колхозы являются социалистической формой хозяйства, не ответили бы на удар этих отдельных колхозников и колхозов сокрушительным ударом».

В 2007 году Российский государственный архив социально-политической истории и Гуверовский институт войны, рево-

люции и мира опубликовали откорректированную стенограмму объединенного заседания политбюро ЦК и Президиума ЦК ВКП(б), которая рассылалась компартийно-советскому активу, и неправленую, отражающую сказанное в действительности 27 ноября. Сравнение обоих вариантов дает представление о том, что именно Сталин хотел сказать широкому партийному активу и что он считал целесообразным утаить. Как следует из текста, разосланного центральным комитетам компартий национальных республик и областным комитетам партии, Сталин объявлял только о намерении властей нанести «сокрушительный удар». Суть удара оставалась неопределенной, а его направление минимизировалось: «по отдельным колхозникам и колхозам». Непосредственно на заседании высшего партийного синклита Сталин был более откровенным: назвал регионы, в которых действовали чрезвычайные хлебозаготовительные комиссии, а также конкретных врагов - белогвардейцев и петлюровцев.

Когда Сталин объявлял о намерении нанести «сокрушительный удар», он уже знал, как будет выглядеть этот самый удар. Первая поездка Молотова в Украину была разведывательной и продолжалась до 6 ноября. Вернулся он в Харьков 17 ноября и первые два дня отработывал, согласно полученным от Сталина инструкциям, партийно-правительственные постановления харьковского центра по усилению хлебозаготовок.

Партийное постановление требовало включить в «натуральные штрафы» не только скот в живом весе или мясо (сало), но и «второй хлеб» - картофель. Итак, надо зафиксировать главный результат деятельности хлебозаготовительной комиссии под руководством Молотова в УССР: создание законодательной основы для террора голодом.

Если с людьми, которых требовалось разоблачить как врагов народа, не было проблем (в приказе № 2 по ГПУ УССР от 13 февраля 1933 г. Балицкий рапортовал о разоблачении контрреволюционного подполья в 200 районах), то выполнить поручение вождя по раскрытию ям с хлебом было не просто. На заседании политбюро ЦК КП (б) У 20 декабря Балицкий доложил, что с начала декабря обысками обнаружено 7 тыс. ям и 100 «черных амбаров», в которых находилось 700 тыс. пудов хлеба. По этой информации можно сделать два вывода: а) крестьяне действительно прятали от государства остатки урожая, чтобы не умереть с голоду; б) масса найденного хлеба была мизерной и не позволяла надеяться на выполнение плана хлебозаготовок за счет «черных амбаров».

Мы теперь можем утверждать, что заготовительная кампания в украинской деревне, которая проходила в январе 1933 г., не имела ничего общего с хлебозаготовками. За период с 20 декабря 1932 по 25 января 1933 гг. чекистам, комнезамовцам и активистам из числа городских жителей удалось найти, используя сплошные подворные обыски сельской местности всей Украине, менее 8 тыс. ям, 521 «черный амбар» и до 1400 других тайных хранилищ, из которых изъяли миллион пудов хлеба.

Чтобы довести изъятый хлеб до цифры в миллион пудов, в общий итог включили зерно, полученное от повторного обмола соломы и мякны (так называемых «озадков»), а также хлеб, конфискованный у перекупщиков. Сравним суммарную цифру с хлебозаготовительным планом, который утвердила под давлением гостей из Кремля - Молотова и Кагановича III Всеукраинская партийная конференция в июле 1932 г. - 356 млн. пудов по крестьянскому сектору.

Под предлогом поисков скрытого от государства зерна у «крестьян саботажников» Кремль подготовил карательную акцию, суть которой заключалась в изъятии всей еды в давно охваченной голодом сельской местности Украины. Эта акция была нечеловеческой, но конституционной. Принятая в марте 1919 г. Конституция УССР содержала статью 28, в которой говорилось: «УССР признает труд обязанностью всех гражд-

дан Республики и провозглашает лозунг: «Кто не работает, тот не ест». Статья была скалькирована из ст. 18 Конституции РСФСР, которую принял в июле 1918 г. V Всероссийский съезд советов.

«Сокрушительный удар» начался с телеграммы Сталина руководителям УССР в Харьков 1 января 1933 г. Генсек требовал предупредить через сельсоветы всех колхозников и единоличников, чтобы они добровольно сдавали государству «ранее расхищенный и скрытый хлеб». Второй и последний пункт телеграммы касался тех, кто это требование проигнорировал.

Между первым и вторым пунктами телеграммы существовала логическая связь, побудившая местную власть организовать обыски каждого крестьянского двора на всей территории Украины. Ведь угрозу применить закон «о пяти колосках» против крестьянина, который уклонился от сдачи государству «скрытого хлеба», можно было реализовать только тогда, когда устанавливалось, что он все-таки уклонился. Сталинская телеграмма была не столько угрозой, сколько сигналом к массовым обыскам.

Легенда о «скрытом хлебе» оказалась нужной не только для того, чтобы сигнализировать о необходимости массовых обысков, но и чтобы найти приличную мотивировку действиям сотен тысяч людей, которые должны были участвовать в этих обысках. Не случайно одновременно со сталинской телеграммой в новогоднем номере газеты «Правда» появилась корреспонденция из большой деревни Кринички Днепропетровской области. Как писал журналист, в деревне действовало 50 уполномоченных по хлебозаготовкам из района и области. Они должны были обеспечить поступление в среднем за день тысячи центнеров, но выжимали из крестьян не более 15 центнеров. Корреспонденция заканчивалась так: «Надо искать, ведь есть целый «подземный пшеничный город». Однако только изредка усилиями отдельных передовиков находят одну-две ямы».

Что было объективным следствием сталинской новогодней телеграммы? Есть более или менее точная оценка сверхнормальной смертности в динамике, а потому мы можем отличить общесоюзный голод 1932 г. в Украине от сугубо украинского Голодомора 1933 г. По расчетам бригады специалистов Института демографии и социальных исследований НАН Украины в составе Е.Рудницкого, Н.Левчук, А.Савчук и П.Шевчука под руководством проф. О.Воловины (Университет Северной Каролины), сверхнормальная смертность равнялась в сельской местности УССР в 1933 году 3335 тыс., а в городах - 194 тыс. человек. Соответствующие данные по 1932 г.: по деревне - 207 тыс., по городу - 43 тыс. человек. Благодаря демографам, позволивших использовать еще не опубликованные итоги длительных расчетов).

Смертность от голода в 1932 г. была следствием хлебозаготовок. Взяв продрозверстку из урожая 1931 г., Молотов в целом ряде районов УССР «перестарался», что вызвало массовую смертность в первой половине 1932 г. Чтобы обеспечить весенний сев и спасти голодающих, государство предоставило им продовольственную помощь, в том числе путем сокращения хлебного экспорта. Никто тогда не собирался уничтожать голодающих украинских крестьян. 14-ти кратную разницу между голодом 1932 г. и голодным мором 1933 г. нельзя объяснить хлебозаготовками. В январе 1933 г. в условиях полной информационной блокады была осуществлена в ходе кампании по выявлению несуществующих «подземных пшеничных городов» конфискация в крестьянских дворах всех запасов продовольствия. 22 января информационная блокада была дополнена физической. Сталин собственноручно (автограф сохранился) написал директивное письмо ЦК ВКП(б) и СНК СССР о прекращении массового выезда крестьян с Украины и Кубани в другие регионы.

Конфискация запасов пищи государственными органами ли-

шает почвы противников квалификации Голодомора как геноцида. Поэтому они настойчиво требуют: покажите документ! Между тем документов об изъятии у крестьян всякой еды не найдено, если речь идет о всей территории Украины и Кубани. Подобные намерения нельзя было фиксировать на бумаге, как считали в Кремле. Есть возможность подтвердить это документально. В ноябре 1932 г. Староминский райком ВКП(б) Северо-Кавказского края рекомендовал такие репрессии в станице Новосельской: «Применить наиболее строгие меры воздействия и принуждения, осуществляя изъятие всех продуктов питания».

В создаваемом в Гарвардском университете Атласе Голодомора фигурирует карта местонахождения свидетелей, которые подтверждали факт изъятия всей пищи. Таких свидетельств, собранных из различных источников, хватило на книгу большого формата. Место пребывания свидетелей во время Голодомора переносится на карту, которая показывает, что конфискация пищи не фиксировалась только на местности, прилегающей к границе с Румынией и Польшей, а также в полесских районах. Такая карта является полноценным документом, а не субъективным свидетельством отдельно взятого человека.

Сталинский «сокрушительный удар» состоял из двух взаимосвязанных акций - карательной и спасательной.

Круг лиц, причастных к непосредственной организации «сокрушительного удара» может быть определен с большой долей вероятности. Акция осуществлялась под маскировочным прикрытием хлебозаготовок, и к ней могли быть причастны именно те в компартийно-советском руководстве, кто зимой 1932-1933 гг. твердил о колоссальных запасах хлеба, скрытого крестьянами в «черных амбарах» и ямах. В группу тех, кто руководил акцией, кроме самого Сталина, входили секретари ЦК ВКП(б) Л.Каганович и П.Постышев, председатель Совнаркома СССР В.Молотов, а также В.Балицкий и полпред ОГПУ по Северо-Кавказскому краю Е. Евдокимов. Все другие выполняли свои должностные функции, не осознавая конечной цели тех действий, которые определялись понятием «Сокрушительный удар». Палачи украинского народа, за исключением Кагановича и Молотова, позже были уничтожены самим Сталиным, который не желал оставлять следов.

Голодомор как геноцид

Охарактеризованная в предыдущем подразделе анатомия «сокрушительного удара» должна быть апробирована юристами на предмет ее соответствия Конвенции ООН «О предотвращении преступления геноцида и наказании за него» от 9 декабря 1948 г. А в заключительной части этой статьи речь должна идти о причинах непризнания геноцидной природы украинского Голодомора.

Основная причина является политической. Выступая на международной научной конференции «Голодомор 1932-1933 годов в Украине: причины и последствия», которая состоялась в Киеве в сентябре 1993 г. и была созвана в связи с 60-летием этой трагедии, Леонид Кравчук заметил: «Я вполне согласен с тем, что это была спланированная акция, что это был геноцид против собственного народа. Но я здесь не ставил бы точку. Да, против собственного народа, но по директиве из другого центра. Очевидно, именно так следует трактовать эту ужасающую страницу нашей истории». С тех пор украинско-российские отношения постоянно усложнялись проблемой Голодомора- геноцида.

Разъяренные обвинениями в геноциде, историки и архивисты стали на защиту доброго имени России, но поставили себя в неловкое положение, когда вопреки очевидным фактам стали утверждать, что массовые репрессии советской власти осуществлялись только по социальному признаку. Руководитель Росархива В.Козлов в упоминавшейся выше книге цветных ксерокопий указывал: «Не обнаружен ни один документ, подтверждающий концепцию «голодомор-геноцид» на Украине,

Станислав КУЛЬЧИЦКИЙ, доктор исторических наук, профессор, заслуженный деятель науки и техники Украины, лауреат Государственной премии Украины в области науки и техники. Украина. Работает в Национальной академии наук Украины с 1960 года. Доктор исторических наук, Научная школа — 27 кандидатов и 14 докторов исторических наук. Более 1,5 тыс. публикаций, в том числе 42 книги, более 70 разделов в коллективных монографиях, более 500 статей в газетах. Автор книг, учебников, монографий для высшей и средней школы Украины

или хотя бы намек в документах на этнические мотивы случившегося, в том числе в Украине. Абсолютно весь массив документов свидетельствует о том, что главным врагом советской власти в то время был врагом не по этническому признаку, а по признаку классовому».

Показательно, что в том же январе 1933 г. Сталин осуществил террор голодом в сельской местности УССР и Кубани. Эти действия были вызваны отнюдь не «программой геноцида», а охарактеризованной выше конкретной ситуацией. Такой вывод надо сделать хотя бы потому, что оба решения Сталина были противоположны по своему внутреннему содержанию. Можно было бы вполне обойтись отступлением от программы РКП (б) 1919 г., если бы не конкретная ситуация, которая назрела в главных регионах товарного земледелия, куда были отправлены чрезвычайные хлебозаготовительные комиссии. Эти комиссии были отправлены не только в украинские регионы. Нижне-Волжский край тоже был разорен комиссией П. Постышева. Снижение численности сельского населения по переписи 1937 г. в сравнении с численностью по переписи 1926 г. на территориях, входивших в Нижне-Волжский край, было таким (в процентах): Сталинградская область - 18,4; Республика немцев Поволжья - 26,0; Саратовская область - 40,5. Сравним эти данные с другими территориями: Северо-Кавказский край - 15,3; Украина - 20,4; Казахстан - 31,9. Получается, что масштабы демографической катастрофы в Нижнем Поволжье были сопоставимы с масштабами уменьшения численности сельского населения на территориях, пострадавших от голодомора. Нижне-Волжский край также был заблокирован в феврале 1933 г. Кондрашин свидетельствует, хотя очень осторожно, что в Поволжье, на Дону и Кубани «были проведены специальные рейды по погребам и подвалам колхозников и единоличников». Однако вывод о геноциде для него является табуированным, а потому он уверяет читателей, опираясь уже на собственное мнение, а не на источники: «Конечно, руководство партии не санкционировало изъятие всех продовольственных запасов из кладовых и погребов колхозников и

единоличников, но то, что оно не остановило его вовремя и не приняло должных мер по исправлению беззаконий, не снимает с него ответственности за смерть от голода тысяч крестьян». Вот так: тысяч крестьян ...

Наконец, не последнюю роль в неосознании Голодомора как геноцида играет словосочетание «украинский Холокост». Впервые оно появилось как название книги Василия Гришко о Голодоморе, которая увидела свет в Нью-Йорке и Торонто в 1978 г.

Профессор Киево-Могилянской академии Юрий Мицик издал в Киеве за 2003-2013 гг. замечательную 9-томную коллекцию свидетельств тех, кто выжил, но под названием «Украинский холокост 1932-1933». Холокост признан в мире как геноцид, и некоторые из тех, кто желает такого признания для Голодомора, считают, что образное название способствует этому. Однако те, кто использует такое словосочетание, должны осознать его опасность. Во-первых, мы не имеем морального права использовать это понятие в его переносном смысле. Украинским Холокостом является уничтожение 1,6 млн. евреев на территории Украины во время Второй мировой войны. Во-вторых, отождествление Голодомора с Холокостом равнозначно утверждению о том, что украинцев в Советском Союзе преследовали так, как евреев в нацистской Германии. Иными словами, власть их уничтожала или сажала в тюрьмы там и тогда, где и когда они появлялись. Каждый однако понимает абсурдность такого утверждения. Карательную акцию Сталина против украинского крестьянства надо рассматривать как террор голодом, а не как этническую чистку.

Постановка вопроса об украинском Голодоморе в контексте строительства в Советском Союзе искусственного общества по лекалам «Манифеста Коммунистической партии» является многообещающим направлением исследований. Следует надеяться, что такой ракурс в исследованиях поможет ученым прийти к согласию в главном вопросе: Украинский Голодомор был совершенно не похож на Холокост, но Украинский голодомор и есть - Геноцид.

РЕПЛИКА

Не так давно Станислав Кульчицкий перенес операцию на сердце.

Операцию, стоившую немалых денег, хирурги Национального института сердечно-сосудистой хирургии имени Николая Амосова сделали бесплатно. И те самые 10 тысяч долларов, полученные им в 2011 году от Фонда Емельяна и Татьяны Антонович как премия за 25-летний труд над темами Голодомора, которые ученый хранил на «черный день», перечислил стране, посчитав, «сегодня «черный день пришел к моей Родине...»

TERROR-FAMINE IN UKRAINE

Stanislav KULCHITSKY,
Doctor of Historical Sciences. Ukraine

Thirty years ago the North American Ukrainians made great efforts to make suppressed facts about famine of 1932-1933 known all over the world. Creation of Commission for Ukrainian famine inquiry in the US Congress in October 1984 became a weighty result of those efforts.

In November 2006, when the Ukrainian Parliament introduced a bill "On the Holodomor of 1932-1933 in Ukraine. Gathered

materials made it possible qualify the famine as genocide in the adopted law. However, until now a lot of people in the Ukrainian society doubt the genocidal nature of the Holodomor. Many Western scholars, specializing in the study of this subject, do not want to express their agreement with this assessment as well.

Factors which complicate the analysis

When Western researchers treat the USSR history with their usual methodology, they can not comprehend that in complex cases

this approach does not work. Holodomor requires integrated study of political, social and national aspects of “extensive building of socialism at all fronts.”

Political dictatorship of leaders

As a rule, famine of the early 1930s is being associated with developmental efforts of the Bolshevik government, i.e. allegedly, majority of resources in the country were used as a means to fulfilling purposes of forced industrialization.

Unlike traditional, totalitarian and democratic states, which have been separated from society by definition, the communist state plunged into its society by means of all its institutions, which made the state exceptionally powerful. Only such a state could expropriate society and to complement its political dictatorship with economic one.

Economic dictatorship of leaders

Economic dictatorship of leaders manifested in distribution of national income between consumption and accumulation, spheres and branches of production, regions, etc.

When we study development of grain procurement plans, which was directly connected with famine in rural areas in the early 1930s, it is clearly seen that numbers were overwhelming. Stalin called such approach to directive planning “whipping”. We can only guess that food rationing was used not only for its intended purpose, but also as an instrument of the Kremlin’s national policy.

National policy of Kremlin

Due to the process of Ukrainization, liberation (or separatist, from the point of view of authorities) moods intensified in Ukrainian society, although Kremlin has always emphasized only a principle of “studying and speaking native language”. Propagation of communist regime from “local people” in national regions is what really mattered for party leaders. That campaign resulted in emergence of two movements, i.e. Bolshevik and “Petlura”. “Petlura’s” Ukrainization was an unwanted side effect of the campaign for power’s indigenization.

Crisis potential of food rationing

Historians attribute food rationing to agrarian policy of the government in the “military communism” period; food rationing occurred twice — 1919-1920s, and 1929-1932s, both cases led to famine. Food rationing was not directly related to “communism building”, but it turned into inevitable consequence of the government’s endeavors to eliminate private ownership of the means of production.

Council of Peoples’ Commissars forbid free trade and divided required amounts of food among the peasants in the form of mandatory tasks. Farmers could get only a symbolic payment for their production.

NEP renunciation and transition to a new communist onslaught in 1929 led to resuscitation of food rationing. However, peasantry started behaving “as a social unit with common economic interests and its own personality...”.

Disinclination for work in kolkhoz was regarded by the authorities as sabotage. Italian ambassador to Moscow B. Attolico reported to his government in June 1933: “the initial cause of real famine should be found in a peasant’s loss of interest for cultivation of land which is not his property any more, and reluctance to hand fruits of their labor to the state.”

Harvest grain procurement plans of the Republic could be performed only in the end of May 1931, the productive forces of the Ukrainian village had been undermined. Ukraine gave to the State 7253 tons of grain from the harvest of 1932. Grain collection continued until the late spring of 1932 until many areas got stripped of any stocks of food and fodder. Famine

started to rage in 44 districts of the USSR in the first half of 1932, causing dozens of thousands of deaths.

Is it possible to understand why the country put so much pressure on Ukraine? And now let’s have a look at regional statistics peasants’ unrest in four regions of commodity farming:

Regions	March 1930	All the 1930
USSR	2945	4098
CBER	737	1373
North Caucasus	335	1061
Lower Volga	203	1003

August 5 secret-political department of the OGPU summed up the peasant uprisings of the previous seven months: from recorded performances in 1630 the KGB of the USSR were registered 923, in the North Caucasus - 173, and in the Central Black Earth region - only 43.

“Crushing blow”

Stalin decided to give up the idea of colkhozes and sovkhozes’ idealization and apply enforcement methods on them to eradicate “elements of sabotage and anti-Soviet occurrences”.

Resolution, adopted by the party, required inclusion into “natural fines” not only cattle live weight or meat (fat), but also the “second bread”, i.e. potatoes. Thus, we can state that the main result of grain procurement commission under leadership of Molotov in the USSR was creation of a legislative framework for famine terror.

We can assert that the harvesting campaign in Ukrainian countryside, which took place in January 1933, had nothing to do with grain procurement. Over a period from December 20, 1932 until January 25, 1933 representatives of authorities managed to discover less than 8 thousand pits, 521 “black pits” and up to 1400 other secret vault, which at large contained a million tons of grain.

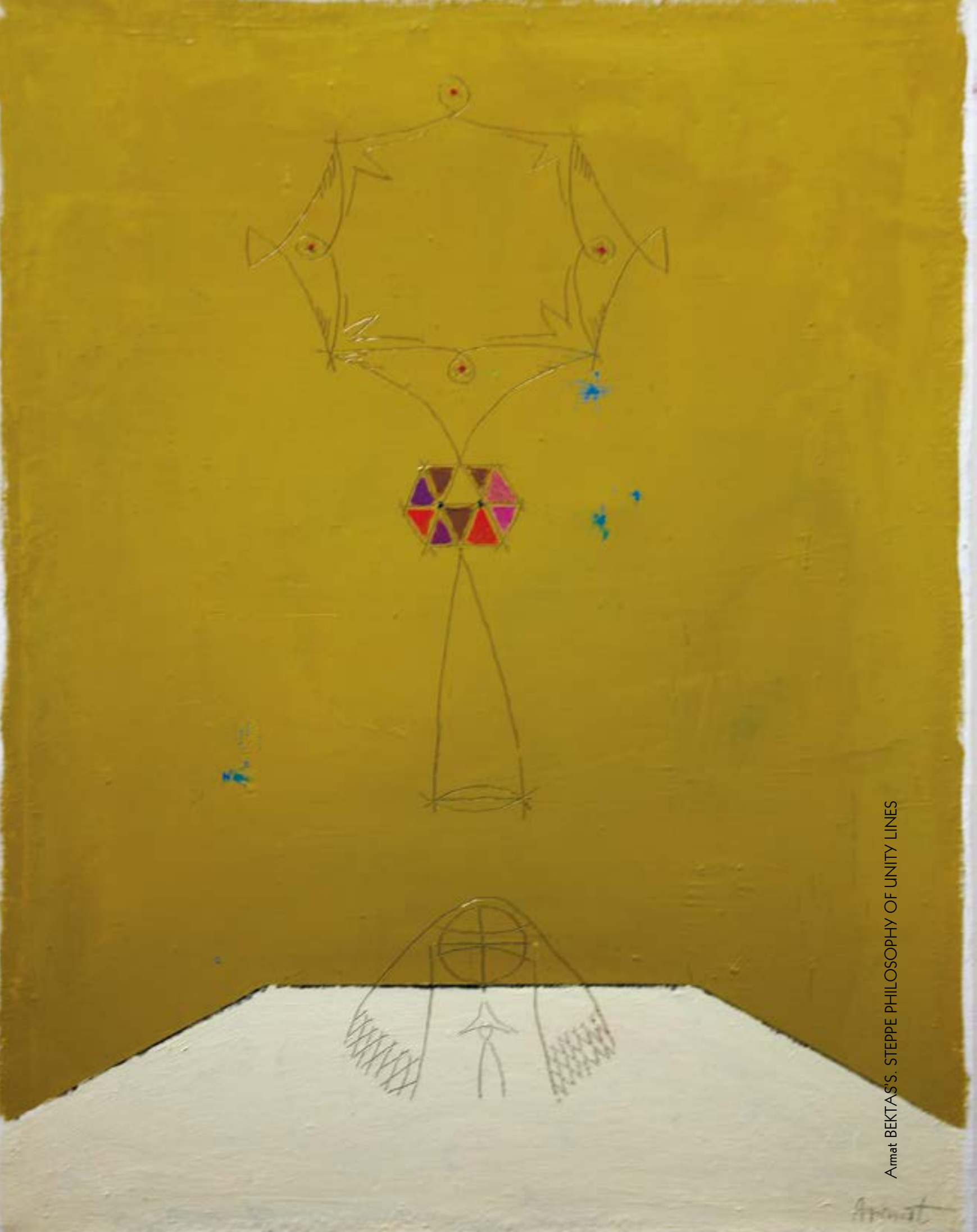
Under the pretext of searches for hidden by “peasant saboteurs” grain, Kremlin prepared a punitive action, the essence of which was lying in confiscation

There is more or less accurate estimation of excess mortality in dynamics, and therefore we can distinguish the all-Union famine in 1932 from purely Ukrainian Holodomor in 1933; excess mortality in USSR rural areas amounted to 3335 thousand people in 1933, in cities the number made 194 thousand people. Corresponding data for 1932 show that the number of deceased in rural areas was 207 thousand people, in cities it equaled 43 thousand people.

Deaths from starvation in 1932 were the immediate result of grain procurement

14-fold difference between famine of 1932 and Holodomor in 1933 can not be accounted for grain procurements. In January 1933, in conditions of full information blockade, confiscation of all peasants’ food supplies was carried out. On January 22 the information blockade got supplemented with physical one. Stalin personally wrote a letter of instruction which terminated mass exodus of peasants from Ukraine and Kuban to other regions.

“Crushing blow” was one of Stalin’s terror varieties. One can agree with the term “famine terror”, proposed by Robert Conquest in 1986. Like all other types of Stalinist terror, it was aimed at destruction of a limited part of the people in order to make the behavior of the peasant community predictable and acceptable to the authorities.

Aimat BEKTASS. STEPPE PHILOSOPHY OF UNITY LINES

Aimat

*Егер біз мемлекет болып тұрғымыз келсе, өзіміздің мемлекеттігімізді ұзақ уақытқа
меңзеп құрғымыз келсе, онда халық руханиятының бастауларын түсінгеніміз жөн*

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

*Если мы хотим быть состоятельным государством и хотим построить свою государственность
в расчете на долгую и достойную перспективу, то нам надлежит осмыслить истоки нашей духовности*

Нурсултан НАЗАРБАЕВ

*If we want to be a wealthy state and want to build statehood based on a long-term and decent,
then it behooves us to understand the origins of our spirituality*

Nursultan NAZARBAEV

***ЖУССАН
ДЖУССАН
ZHUSSAN***

НЕГАСНУЩИЕ ЗВЕЗДЫ ЖАНДАРБЕКА

Жандарбек Малибекұлы – автор государственного герба Республики Казахстан. Заслуженный архитектор Узбекистана, директор Института этноархитектуры. Журналисты не особо балуют его вниманием. Наверное, в силу своей природной скромности, интеллигентности, он не может позиционировать себя вообще, и потому, мало кто знает, что именно он и является автором государственного герба Казахстана. Для кого-то может быть странным, что специалист, долгие годы проживавший в Узбекистане, вдруг становится автором именно казахстанского герба! Не случайность и не спонтанность, а именно огромное желание работать во благо своей Отчизны и сподвигло авторитетного архитектора в далеком 1992 году принять участие в разработке одного из государственных символов страны.

- **Жандарбек, казахстанцы очень мало знают о биографии и ваших жизненных перипетиях...**

- Родился в 1942 году на территории Кызылординской области Жанакорганского района в семье железнодорожника Малибека Андабаева. Мой отец в молодые годы строил Турксиб, позднее жизнь навсегда связал с железной дорогой, проявив себя путейцем на железнодорожном разъезде, именуемым местными жителями «Екпінді». Был представлен к награде — очень значимой: ордену Трудового Красного Знамени. Со слов его сослуживцев, орден Ленина он не успел получить: в 1957 году скоропостижно умер. Мать я потерял, когда мне было всего лишь 4 года, но до сих пор помню ее силуэт и красивый образ. Двое братьев умерли в детстве, и мы остались вчетвером. Выжили, благодаря тому, что обслуживались в небольшой железнодорожной больнице (своевременно получали прививки).

Я до сих пор благодарен отцу, что несмотря на советы и уговоры иных родственников и коллег, не отдал нас в детский дом. Кстати, с начала массового голода казахи начали отдавать своих детей в эти самые детские дома, чего в степи никогда не было. Видимо, эта практика началась от безысходности еще со времен массового Голодомора. Отец воспитывал нас сам. Жили мы по тем меркам небогато: в хозяйстве держали две-три коровы, пару овец и лошадь... До ближайшей школы два года подряд проделывал путь длиной в восемь километров, пока не построили интернат.

- **Вы осознанно решили выехать на учебу в Ташкент?**

- Перед смертью отец сказал: «Сын мой, сложно было нам жить, но когда я уйду в мир иной, будет еще сложнее, крепись». Последующие события подтвердили его слова. В 1959 году я закончил школу и решил поехать на учебу в Ташкент. Со страниц «Пионерской правды» вычитал, что есть Художественное училище имени Бенкова, где предоставляется общежитие, питание и стипендия. И я, любивший рисовать и чертить, решил тайно выехать в другую республику: переживал, а вдруг не поступлю, перед земляками и родственниками будет очень стыдно... Но не оказалось денег на дорогу. И тогда я нанялся на временную работу к одной состоятельной женщине на подряд: обязался изготовить 10 тысяч саманных кирпичей по 1 рублю за штуку. С задачей успешно справился. Сборы были недолгими: купив себе костюм, покинул свой родной край. Меня ждал Ташкент.

- **Чем встретил Ташкент?**

- В поезде познакомился с ребятами-абитуриентами из Арала. Приехав в город, остановился на квартире у их братьев, учившихся в ташкентских вузах. Жили и в сарае у одного местного узбека. Постели не было, но зато ее заменила ... солома, которая буквально «кишела» всякими насекомыми. Тогда Ташкент представлял из себя городок из близко слепленных друг ко другу одноэтажных и неаккуратных домов-мазанок.

К моему огромному горю, набор в училище уже закончился. Возвращаться в аул я уже не мог: не позволяло казахское честолюбие. И здесь один из моих старших по возрасту земляков настоятельно порекомендовал мне Ташкентский политехнический институт, который в то время назывался Среднеазиатским политехническим ин-

ститутом (СазПИ). После консультаций и подготовок, успешно сдав экзамены, поступил в единственную группу-архитекторов, где обучение велось на русском языке! И здесь начались серьезные трудности: я, практически не зная русского языка, мучился основательно. Иногда приходилось зубрить. Вскоре закончились и денежные запасы. Тогда я пошел на базар и стал работать грузчиком, зарабатывая на хлеб насущный...

- **Насколько отличительной была учеба тех времен?**

- В тот год, когда мы поступили, вышло «хрущевское» положение, согласно которому студенты дневных отделений, обучавшиеся на строительных специальностях, должны были днем работать, а вечерами учиться. С одной стороны - это очень правильное решение: человек получает нужную трудовую закалку, которая весьма необходима и для теоретического обучения. Я оказался в бригаде греческих строителей, бывших партизан, высланных в Среднюю Азию. Это были великолепные строители, зодчие, прекрасно знавшие греческую архитектуру, знавшие толк в своей профессии. С тех пор, видимо, я и полюбил греческую историю и культуру, архитектуру и искусство. Бригадиром у нас был бывший полковник Сумилиди - очень ответственный и строгий, в то же время - добрый и человечный.

Был один курьезный случай: однажды я от систематического недоедания свалился со строительных лесов, к тому же потеряв сознание. До этого времени я в течение месяца «питался» одним чаем. Ребята - греки, узнав мою не сладкую историю, скинулись и дали мне денег на первое время. И работа пошла, и жизнь наладилась!

К третьему курсу я уже имел 5-й строительный разряд! На четвертом курсе ездили со студентами в Киев на строительство и ремонт химического факультета местного вуза. Подтянул учебу. Активно занимался разными видами спорта. Был фотокорреспондентом институтской газеты «За индустриальные кадры». Вскоре избрали старостой.

Группа была интернациональной. Многие из моих однокурсников не остались в тени. Так, Арнольд Полянский живет и успешно работает в Москве, Алла Гунько - в Херсоне, Бакрим Галаудинов - в Алматы. Кстати, он одним из первых в Казахстане защитил докторскую диссертацию по архитектуре.

- **А ваши достижения на архитектурном поприще?**

- У нас были не просто хорошие — истинные преподаватели как местные, так и те, которые были высланы в Среднюю Азию в годы политических репрессий: В.В. Бабишевский, И.В. Лысов, А.А. Караш, В.В. Архангельский... Так под руководством последнего за градостроительную концепцию «Алтын тапқан» я уже на 3 курсе занял 1 место в Узбекистане и 1 место на Международном конкурсе, проходившем на Кубе.

- **Трудовой фронт был по-настоящему трудовым?**

- Вскоре после окончания вуза из Казахстана на меня пришел запрос из Госстроя КазССР. Но еще на 4 курсе я устроился на работу в «УзГосстрой», который отказал моим землякам из Казахстана: в то время надо было в этой республике отработать три года. И дальше завертелось и закрутилось.

Оглянулся, и...оказалось, что поработал ровно сорок лет на одном месте, где численность коллектива доходила

до полутора тысяч человек. Курировал градостроительство в Самарканде, Фергане, Ташкентской области и др.. По моим проектам построено более 100 объектов: жилые комплексы, общежития, торговые центры, аэровокзалы. К примеру, одним из первых мы построили в Самарканде высотное здание, способное выдержать 9-ти балльное землетрясение. Здесь же был построен красивейший Музыкально-драматический театр. С коллективом участвовал в многочисленных конкурсах. Подготовленные нами градостроительные концепции городов Коканда, Ферганы, Самарканда, Нукуса, Ангрена занимали в республике стабильно первые места. Так и я получил «Заслуженного архитектора Узбекистана»...

- Как стали участником конкурса на лучший государственный герб РК?

- В конце 1991 года я серьезно занимался подготовкой материалов к Международному конкурсу, который объявил фонд Агахана по разработке цитадели Эмира Тимура в Самарканде. И в это время кто-то передает мне памятный номер газеты «Ленинчил жас», где были размещены условия конкурса по изготовлению государственных символов Казахстана. В течение месяца родилась идея будущего герба. Перед этим я все время думал и читал исторические и археологические книги, к примеру, внимательно изучил книгу Кимала Акишева о раскопках на кургане Иссык. «Двигателем» моей работы был все-таки патриотизм, горячее и неистовое желание принести пользу для своей исторической родины, где я родился и где прошли мои школьные годы.

Я захотел быть полезным независимому Казахстану. Присматривался к существующим в мире гербам других государств. И однажды осенила мысль, что герб должен отражать многотысячелетнюю историю и культуру казахского народа и его далеких предков — саков, гунов, тюрков, кыпчаков. Все это время в голове крутились привычные слова-пожелания, которые мы в обыденной жизни часто произносим: «Шаңырағың биік болсын, керегең кең болсын, босағаң берік болсын». А ведь эти слова являются неотъемлемой частью мирознания и мировоззрения степняков, к тому же связанных с семейным очагом в юрте. А очаг в данном случае - возрожденное казахское государство. Юрта как олицетворение его - существовала почти 3 тысячи лет! По своей функциональности, монументальности и архитектонике юрта является уникальным явлением и изобретением в жизни человечества и используется до сих пор! Более того, существует созвучие красивых слов «от-ошак-отан», также напрямую связанных друг с другом. От семейного очага к любви к своей родине — прямая дорога!

Естественно, размышляя, укрепился в том, что элементы юрты обязательно должны войти в будущий герб как априори: шанырак, уык, кереге, босага, баскур, кульдуреуш, тоган... каждый из них несет особую смысловую, сакральную, если хотите, нагрузку. К примеру, уыки — представители полиэтнического Казахстана, которые также участвовали в создании нового Казахского государства наряду с национальнообразующими казахами и все вместе и дружно крепко держат это государство в виде...шанырака.

Осенила и другая мысль: обязательно должна присутствовать пятиконечная звезда — как путеводная счаст-

ливая дорога нашего народа. Ведь казахи, высказывая благие пожелания, давая бата молодежи часто говорят: «Жұдызың жансын!» (Пусть загорится твоя звезда!). Более того, наши предки при дальних перекочевках всегда ориентировались по звездам.

И, естественно, самый распространенный орнаментальный мотив, узор — «қошқар мүйіз» должен был присутствовать в будущем гербе. Ведь с овцой у казахов всегда олицетворялось богатство, достаток и благополучие. Чем больше мелкого скота, тем больше у степняка возможностей для лучшей жизни. Мелкий рогатый скот давал и дает нам все.

-Еще одним важным элементом герба стала идея возрождения вымершего животного «жылқы киік», ведь когда-то наши предки видели коней с роговыми ответвлениями. А последних - ровно семь с каждой стороны. Цифра «семь» - сакральная для нас, степняков.

-Подмечено точно. В перерывах между основной работой в Ташкенте я сумел изготовить макет будущего герба в соответствии с положением конкурса диаметром в 50 сантиметров. И в конце апреля 1992 года за №173 сдал свой труд в канцелярию Верховного Совета Республики Казахстан. А в мае каждый вторник я ездил из Ташкента в Алматы для участия в работе комиссии. Позднее я узнал, что проектов было подано на конкурс - 293! Вот какой накал страстей был на этом вполне объективном и честном конкурсе! Здесь решалась судьба будущих государственных символов страны. Лицеизрела наши творения компетентная комиссия из числа депутатов XII сессии, известные ученые, политики, общественные деятели, писатели, поэты, члены правительства с обязательным участием Главы государства Нурсултана Абишевича Назарбаева.

Кстати, к концу апреля я изготовил в Ташкенте и перевез в Алматы на автомобиле «КамАЗ» оригинал герба. Машину нанял в Шымкенте. Ведь ни в вагон, ни в самолет, ни в легковой автомобиль трудно было вместить почти двухметровый в диаметре герб. Этот герб принес немало торжественных хлопот, и не так-то легко было найти ему пристанище. Я глубоко благодарен алматинцам супругам Балтабаевым Садыбеку и Асие, за то, что они вместе со мной прилагали немалые усилия по сохранению в целостности и сохранности нашего герба.

- А как прошло само обсуждение? Что творилось в Верховном Совете в день принятия госсимволов?

- Утром 4 июня 1992 года началось бурное обсуждение. Первым практически без серьезной дискуссии был принят первый гимн независимого Казахстана. Затем после очень жаркого спора утвердили флаг. Примерно после пяти часов вечера рассматривали 10 отобранных из 293 гербов. Всеобщее внимание приковал внимание герб, изготовленный мною. И тогда мне стало ясно: я угадал ожидания не только членов комиссии - миллионеров моих соотечественников! По просьбе комиссии установил на экране два варианта герба: первый — без роговых ответвлений «қошқар мүйіз» и звезды, а второй — с ними. Членов комиссии и депутатов пугали рога и звезда: усматривали в первом чуть ли нашу отсталость, а в случае со звездой — связь с ушедшим в небьтие тоталитарным СССР...

На снимке: Год 1992. Жандарбек Малибеков защищает эскиз герба перед Президентом страны Нурсултаном Назарбаевым

- И здесь вмешался наш Президент...

- Да, Нурсултан Абишевич, внимательно следивший за ходом жаркой дискуссии, пользуясь своим непререкаемым авторитетом, твердо заявил, что «звезда никак не связана с советской «звездой», ведь мы ищем свою путеводную и неповторимую звезду, и у независимого государства есть свой путь развития! И наша звезда никак не связана ни с одной религией в мире»...

- Кто еще Вам помогал в изготовлении герба?

- Никто. Я его сделал один и к тому же изготовлял его на территории другого государства, в Узбекистане, в порыве патриотизма и чувства глубокого уважения к нашей независимости, из-за честолюбивых побуждений, что мы - народ, достойны самого лучшего герба в мире!

Но здесь я хочу еще раз особо подчеркнуть, что Глава государства сыграл самую решающую роль в выборе окончательного варианта герба, «склонив» часть членов комиссии выбрать именно нынешний его вариант.

- А как изготовлялся эталонный экземпляр герба?

- Позднее поступило задание изготовить и эталонный образец герба из бронзы в г. Алматы. В Верховном Совете мне в помощь порекомендовали одного из поистине талантливых художников страны - Владимира Кирилловича Иванова, который помог решить кое-какие технические детали. Этот добрейшей души человек, проживая в небольшой двухкомнатной квартире, предложил жить на балконе для удобства совместной работы, так как поездка со снятой в Алматы квартиры до «базы» занимала значительное время, а мы работали допоздна. Работа длилась три месяца. Когда эталон герба был уже готов, Владимир Кириллович искренне и от души воскликнул: «Я за всю свою жизнь никогда не видел такого красивого герба, самого настоящего шедевра архитектурного искусства!». Эти слова навсегда остались в моей памяти. Я считаю, что этот возглас был самой лучшей оценкой.

Были даже несколько анекдотичные случаи: на балконе у Владимира Кирилловича стояла кровать, на которой я отдыхал после многочасовой изнурительной работы. А под ней ютилась дворняжка Санта, и я не догадывался, что она вот — вот должна оцениться. Однажды рано утром я проснулся от неопишемого тепла под мышками и тихого посапывания чего-то теплого и тогда обнаружил... 5-х щенят, которых либо беспокойная мама перетащила в теплую постель, либо они сами взобрались.

Вот так получилось: пятеро щенят тоже признали автора государственного герба! Было здорово!

- После создания герба наверняка вы уже не мыслили себя вне Казахстана...

- У меня был авторитет, уважение, определенное положение в узбекском обществе. Но после создания герба я уже не мыслил себя вне Казахстана. Получалось, что за 40 лет я наработал достаточно для «архитектурного ренессанса» Узбекистана, который, к слову, дал мне качественное образование и помог состояться как специалисту-профессионалу, но теперь у меня был еще сыновний и неоплаченный долг - как можно больше сделать для своей любимой Родины. Поэтому через несколько лет я переехал в Казахстан и сегодня живу в благословенной Астане, главным архитектором

которой является наш Президент...

На сегодняшний день я успел спроектировать более 15 крупных объектов. Разрабатывал технико-экономическое обоснование Института нейрохирургии, принимал участие в формировании эскизного проекта мечети «Нур Астана», участвовал в конкурсе на проектирование театра оперы и балета, а также предложил свой вариант «ЭКСПО - 2017».

Будучи благодарным стране, которая меня взрастила, дала «крылья», я выполнил давнее обещание перед самим собой: изготовил эксклюзивный проект мавзолея знаменитого Толе бия. Раньше узбеки его называли «Қарлығаш би». А мы застолбили немеркнущее в столетиях имя знаменитого бия и бывшего правителя Ташкента казаха Толе бия. Я горд этим, возможно, не последним реализованным проектом в Узбекистане. Этот памятник расположен в самом центре Ташкента в комплексе Шейхавандытахур и Юнус хана и является святыней не только для казахов и узбеков, но и всего тюркоязычного мира, кроме того, я спроектировал и построил здание Посольства Казахстана в Узбекистане.

- Над чем вы сейчас трудитесь. Какие идеи и проекты вынашиваете?

- Я работаю в Евразийском национальном университете имени Льва Николаевича Гумилева. Руководство города предоставило 3-х комнатную квартиру. Руководжу экспериментальной группой студентов, которых хочу воспитать в духе этноархитектуры, верного служения своей стране и народу. Хотим и далее продолжить президентскую идею развития именно казахской этнической архитектуры на основе изучения местной археологии, национальной истории, мифов, легенд и преданий. Пишу также книгу о своих архитектурных изысканиях.

Сегодня со специалистами других отраслей науки разрабатываю уникальную градостроительную концепцию, призванную коренным образом перевернуть традиционные подходы, направленные на укрепление мира и согласия между этносами страны. Особенно это важно в год празднования 20-летия Ассамблеи народа Казахстана... В составе ведущих лекторов выезжаю в регионы страны, прививая молодежи любовь к своему народу, государству, вместе с коллегами — Ерланом Сыдыковым, Гадильбеком Шаламетовым, Гарифоллой Есимом, Сериком Негимовым и др..

- Жандарбек, пожалуйста, какова основная функциональная роль созданного вами герба?

- Однозначно, государственный герб, как и другие гос-символы, служит идее «Мәңгілік ел». Наше успешное и стабильно продвигающееся государство должно стать одним из самых авторитетных в мире. Мы были, есть и будем вечным народом вечной страны. Сегодня нам необходимо консолидировать свои силы, свои намерения вокруг общенационального лидера Нурсултана Абишевича Назарбаева.

PS: Коллектив редакции «MgE» уверен, негаснущие звезды автора государственного герба Жандарбека Малибекұлы освещают путь многим начинающим и состоявшимся архитекторам. Потому что в их свете заложена любовь к своему делу, своей Отчизне. И — Жизнь. Без прикрас. Громких фанфар. Ложной скромности.

Еркежан САДВАКАСОВА

ZHANDARBEK'S UNFADING STARS

Zhandarbek Malibekuly is the author of state emblem of the Republic of Kazakhstan. He is the Honorary Architect of the Republic of Uzbekistan, director of Institute of Ethnic Architecture. It should be noted that he is not used to being in the focus of journalists' attention. Probably due to his innate modesty and good manners he does not seek for attention, so few people are aware of the fact that he is the author of Kazakhstan state emblem. It may seem strange that a specialist, who had lived in Uzbekistan for a long period of time, became the author of Kazakhstani emblem. It was not a coincidence or spontaneity, but great desire to work for his Motherland prosperity, which inspired this reputable man to take part in developing one of the state symbols in the far 1992.

- Zhandarbek, Kazakhstan people know only a few facts from your biography and twist and turns of you life...

- I was born in 1942 in the territory of Zhanakorgan district in Kyzylorda region, to a family of railroad worker Malibek Andabayev. In his young years my father took part in the Turkestan—Siberian railway construction; his later life was infinitely bound to railroad, as he proved his worth in capacity of a railwayman in a passing track called “Yekpindi” by the locals. He was recommended for a very significant decoration, i.e. the order of the Red Banner of labour. From what his colleagues have told me, he did not get the Order of Lenin because of sudden death in 1957. I lost my mother at the age of 4, but even today I remember her silhouette and beautiful image. Two of my brothers died at their early age, so there were four of us left. We survived thanks to a small railroad hospital (we were timely vaccinated).

To this day I am grateful to my father for not giving us up to orphanage despite advice and persuasions of his relatives and colleagues. By the way, from the very beginning of mass famine, Kazakhs started giving their children up to orphanages, which was an unusual practice for steppe life. Apparently, this practice was caused by despair and originated from Golodomor times. The father had been bringing us up by himself. By the standards of that time we were not rich, had two or three cows, a couple of sheep and a horse. Until the construction of boarding school, two years in a row I used to travel a 8 kilometres way, up to the nearest school.

-Have you made a conscious decision to leave for Tashkent to study there?

- Before his death my father told me, “Son, our life was hard, but when I pass away, it is going to become even harder. Stand firm.” Subsequent events just confirmed his words. In 1959 I graduated from school and decided to go to Tashkent to study there. In the “Pionerskaya Pravda” pages I read that there was Benkov Arts School which offered hostel, food and living allowance. I loved to paint and draw, so I decided to secretly leave for another republic. I was very worried, because I was afraid that in case I fail entrance exams, I would be very ashamed before fellow countrymen and relatives.... Then I found out that I had not had enough money to travel, so I applied for a temporary job: fabricated ten thousand sun-dried bricks for a wealthy woman; one rouble for a brick. Having dealt with that work, I bought a suit and left my homeland. Tashkent was waiting for me.

-How did Tashkent meet you?

- In a train I got acquainted with guys-applicants from Aral. Having arrived to the city I stayed with my brothers who were students at Tashkent institutes. We were living in a shed of a local Uzbek. There was straw instead of beds, and it was swarming with insects. Back then Tashkent was a small town of one-storeyed sloppy wattle houses almost sticking to each other.

To my dismay, the period of admission had already been over. My Kazakh ambition would not let me return back to aul; and then one of my older countrymen strongly recommended me to enter Tashkent polytechnic institute, which, at the time, was named Middle Asian polytechnic institute. After undergoing tutorials and preparations, I passed exams successfully and entered the only group of architects with Russian as the language of tuition. I faced real difficulties as I almost did not know Russian

language. Sometimes I had to resort to cramming. Quite soon I ran out of money, and then I started working as a loader, earning money for daily bread...

- What was distinctive about studying at that time?

- The year we entered institute, Khrushchev issued a decree which stated that students who were studying full-time course of constructional specialities, had to work during the day and study in the evenings. On the one part it was the right decision as young men could gain working experience, essential for theoretical studies. I found myself in a crew of Greek builders deported to Middle Asia. They were great builders, architects with perfect knowledge of Greek architecture and masters in their field. Apparently since then I fell in love with Greek history, architecture and arts. Former colonel Sumilidi was our foreman, he was very responsible and strict, but at the same time very kind and humane.

There was some curious accident: once I fell down from scaffold and even lost consciousness because of constant undernourishment. Before that moment, for a month my only “food” was tea. When the crew learned my sad story, they gathered some money and gave them to me. My life returned to normal.

By the third year I had already had the 5th construction rank. During the fourth year together with other students we went to Kyiv for construction and repair of chemical faculty of the local institute. My grades improved. I was engaged in different sports. I was a photojournalist in institute newspaper called “Za industrialnyye kadry”. Soon I was elected a senior student.

Our group was international. Many of my course mates do not live in the shadow. For example Arnold Polyansky lives and works in Moscow, Alla Gunko is in the Chersonese, Nymetzhan Sadykov is in Kokand, Bakir Galaudinov is in Almaty. By the way he was among the first people in Kazakhstan who defended doctoral thesis in architecture.

- What achievements did you have in the archaeological field?

- Our professors were not just good, they were true professionals, both local and those evicted to Middle Asia during the years of political repressions. V.V.Babishevsky, I.V.Lyssov, A.A.Karash, V.V.Arkhangel'sky... For developing town planning concept “Altyn tapkan” under the guidance of V.V.Arkhangel'sky I took the first place in Uzbekistan contest during my third year, and the first place in international contest which took place in Cuba.

- Was your labour front really laborious?

- Soon after graduation from the institute, GosStroy of KazSSR made an inquiry about me, but I had already been working for “UzGosstroy” starting from my fourth year at the institute. At the time you had to work at least for three years in this republic.

Before I knew it, I had worked in the same place for forty years exactly, although personnel size sometimes reached a thousand and five hundred men. I was in charge of constructions in Samarkand, Fergana, Tashkent region, etc. More than 100 objects, i.e. living quarters, hostels, shopping malls, and air terminal, have been built upon my projects. For example, a tower building which could have survived an earthquake measured 9 on the Richter scale was among the first constructions in Samarkand. A magnificent Theatre of music and drama was built

In this photo dated 1992 Zhandarbek Malibekov with emblem - project (2 diametres) from Tashkent to Astana. For its transportation is used to rent auto Kamaz in Shymkent

here as well. Together with the group of colleagues I participated in different contests. Town planning concepts developed for Kokand, Fergana, Samarkand, Nukus, Angren had been winning only first prizes. This is how I got the title of Honorary Architect of the Republic of Uzbekistan.

- How did you become a participant of the contest for best state emblem of the Republic of Kazakhstan?

- In the end of 1991 I was seriously occupied with preparation of materials for an International contest, announced by Aga Khan's fund for designing Emir Timur's citadel in Samarkand. At the moment someone gave me a commemorative edition of the newspaper "Leninshil zhas" with the list of contest requirements for participation in development of state symbols of the Republic of Kazakhstan. In a month, an idea of the future emblem was conceived, but before that I was thinking about it all the time, as well as reading archaeological books; for example I thoroughly studied Kimal Akishev's book about Issyk barrow excavations. The motive power of my work was patriotism, a fervent and violent desire to serve a useful purpose for my historical homeland, a place where I was born and spent my school years.

I wanted to be useful to independent Kazakhstan. I was analyzing existing emblems of other states. Once it dawned upon me that an emblem should reflect multi-millennial history and culture of Kazakh people and their far ancestors — Saka, Huns, Turks and Kypchaks.

All the time usual words-wishes which we utter quite often in our daily life were running around my head, "Shanyragyn biyk bolsyn, keregen ken bolsyn, bosagan berik bolsyn". These words, associated with hearth in yurt, are an integral part of nomads' world outlook. In the given case a hearth symbolizes revived Kazakh state, yurt as its embodiment have existed at least three thousand years. Its functionality, monumentality and architectonics make yurt one of the most unique phenomena and inventions during humankind existence; moreover, yurt is being used nowadays. Besides, there is a consonance of beautiful words "ot-oshak-otan", also directly related to each other. A straight road is lying between hearth and love for motherland.

Thus, in a process of pondering, I became sure that yurt ele-

ments should a priori be present on future emblem, i.e. shanyrak, uyk, kerege, bossaga, baskur, kuldureush, togan... every of them bears sense, or rather sacral load. By way of example, I should remind that uyks are representatives of polyethnic Kazakhstan, who took part in creation of new Kazakh state alongside with nation-forming Kazakhs, and all of them firmly hold this state in a form of... shanyrak.

Later I got another idea about presence of a five-point star as a symbol of guiding, fortunate path of our people. Extending good wishes, Kazakhs often say "Zhuldyzdyn zhansyn" (Let your star shine). Moreover, during long-distance migrations our ancestors used to orientate themselves by the stars.

It is only natural that the most spread ornamental motif, "koshkar muyiz" pattern should have been present in future emblem. Kazakhs always associated sheep with wealth, prosperity and wellbeing. The more light beasts nomad had, the more chances for better life he had. Light beasts gave and give us everything, i.e. clothes, meat, milk, fat, cheese, leather, soap, etc.

-The idea of extinct animal's ("zhylky kiyk") revival became another significant element of the emblem; long time ago our ancestors encountered horned horses; the number of horn rames amounted to seven on both sides. A figure "seven" is sacral for nomads.

-Good point. During pauses in my work in Tashkent, I managed to fabricate a model of future emblem in accordance with contest regulations; it was 50 cm in diameter. In the end of April 1992 I sent my work to the office of Supreme Council of the Republic of Kazakhstan. Every Tuesday in May I had to go from Tashkent to Almaty to take part in commission's work. Later I learned that there in total there were 293 applications for the contest. That was quite a heat! Fate of future state symbols of our country was being decided in here. A competent commission, comprised of deputies of the XIIth session, famous scientists, politicians, public figures, writers, poets, cabinet officers, and, of course the Head of State Nursultan Abishevich Nazarbayev, was examining our works.

By the way, by the end of April I have fabricated an emblems' original in Tashkent and brought it to Almaty in "KamAz". I hired the car in Shymkent, as it was very hard to place almost 2 metres in diameter emblem either in wagon, or an airplane, or a car.

- How did the dispute itself go? What was going on in the Supreme Council on the day of state symbols approval?

- In the morning on June 4th 1992 a heated debate got started. The first hymn of independent Kazakhstan was approved almost without a serious dispute. Later, after a really heated discussion, a flag was chosen. Around 5 p.m. 10 emblems chosen out of 293 were being examined. My version of an emblem compelled general attention, and then I understood that I managed to meet not only commission members' wishes, but of millions of my countrymen as well. At the commission request I demonstrated two versions of the emblem on the screen, the first one was without a star and horn rames "koshkar muyiz", and the second one was with them. Members of the commission and deputies were intimidated by horns and star, some of them saw the first object as our retardation, and a star was considered as a link to

the Soviet totalitarian regime.

- This is when our President stepped in...

- Nursultan Abishevich, who had been closely observing the course of that heated discussion, decided to take advantage of his indisputable authority and firmly declared that “the star does not have any relation to the Soviet “star”, as we are searching for a guiding and unique star and independent state should have its own path of development! Our star is not related to any religion in the world”...

- Who else assisted you in the process of emblem’s creation?

- No one. I made it by myself and besides, I fabricated it in the territory of other state on a patriotic impulse and out of deep respect for our independence, because of ambitious motivations that we — people, are worth of having the best emblem in the world!

Nevertheless, one more time I would like to emphasize that having persuaded some members of the commission to choose the emblem’s current version, the Head of State N.A.Nazarbayev played the most decisive role in the process of approving a final version of the emblem.

- What was the process of making the emblem’s model copy?

- Later I got an order to fabricate a bronze model of the emblem in Almaty. Members of the Supreme Council recommended one of the most talented artists of Kazakhstan Vladimir Kirillovich Ivanov, who could assist in solving some technical matters. This kind man, living in a small two-room apartment, suggested that I should live in his balcony for the convenience of our mutual work, as a trip from rented apartment to the “base” took a lot of time, and we had to work till late evening. Our work lasted three months, and when the model was finally completed, Vladimir Kirillovich sincerely exclaimed, “In my whole life I have never seen such a perfect emblem, a real masterpiece of the architectural art!” His words will remain in my memory forever. I believe that his exclaim was the highest appraisal.

A funny story happened at that period of time, there was a bed in Vladimir Kirillovich balcony, where I used to rest after hours-long, exhausting work. A mongrel dog Santa used that bed as a shelter, but I could not imagine that she was about to pup. One morning I woke up feeling indescribable warmth in the armpits and hearing quiet snuffling noises. And then I found five puppies in my bed, they were either brought to bed by their agitated mother or they crawled there by themselves.

That is how it happened: late at night two creatures, me, Zhandarbek Malibekov and a little mongrel dog Santa went to bed, but when we woke up — there were seven of us. Five puppies have also acknowledged the author of a state emblem. That was great!

- Certainly you could not imagine yourself away from Kazakhstan after developing the state emblem...

- I enjoyed authority, was respected and achieved a certain status in Uzbek society; but after creation of the state emblem I could not imagine myself being away from Kazakhstan. It turned out that for the last forty years I have done enough for development of “architectural renaissance” in Uzbekistan, which, by the way, granted high-quality education to me and

rendered assistance in my becoming as a specialist and professional. Nevertheless, I had filial, unpaid duty to my Fatherland, which urged me to do as much as possible for it. That is why in several years I moved to Kazakhstan; today I live in blessed Astana, whose architect is our President...

To this day I have designed more than 15 major objects. I carried out feasibility study for the Institute of Neurosurgery, took part in developing draft design of the “Nur Astana” mosque, participated in a contest for engineering Opera and Baller theatre, and also suggested my own version of “EXPO-2017”.

Feeling gratitude to the country which brought me up, nurtured and gave me “wings”, I fulfilled a promise given to myself: I worked out a conceptual design for mausoleum to famous Tole biy. In the past Uzbeks used to call him “Karlygash bi”, but we claimed unfading name of the famous biy, former ruler of Tashkent, Kazakh Tole biy. I am proud of that project, which had been realized in Uzbekistan. This monument is situated in the very centre of Tashkent in Sheikhavandytakhur and Junus khana; this place is sacred not only for Kazakhs and Uzbeks, but for entire Turkic speaking world.

- What are you working at? What ideas and projects you are nurturing?

- I work in L.N.Gumilev Eurasian National University. The city administration allotted a three-room apartment to me. I lead an experimental students’ group, whom I want to educate in the spirit of ethnic culture and faithful service to their country and nation. We would like to proceed with the President’s idea of developing Kazakh ethnic culture on the basis of local archaeology study, of national history, myths and legends. Also I am writing a book about my architectural survey.

Today, alongside with specialists from other fields of science, I am working out a unique town planning concept, destined to overthrow traditional approaches aimed at strengthening peace and accord between the country’s ethnoses.

This is especially significant in a year of the 20th anniversary of the Assembly of the Peoples of Kazakhstan. Together with leading lecturers I go out to different regions of our country, fostering love for their nation and state, in youth together with my colleagues — Yerlan Sydykov, Gadilbek Shalakhmetov, Garifolla Yessim, Serik Negimov, and others.

- Zhandarbek, could you please describe main functional role of the emblem you have created?

- By all means, state emblem serves the “Mangilik El” idea. Our successful and gradually developing state is to become one of the most authoritative states in the world. We were, we are and will be the eternal nation of the eternal country. Today we need to consolidate our forces and intensions around national leader Nursultan Abishevich Nazarbayev.

PS.: “MgE” team is sure that unfading stars of the state emblem author Zhandarbek Malibekuly have been illuminating paths of many novice and established architects, because their light bears love for his cause and Motherland, and unvarnished life without loud fanfare and false modesty.

ҚАЗАҚ БАТЫРЛАРЫ ҰРПАҚҚА ӨНЕТЕ

Қайырбек ИСАХАНҰЛЫ,

тарихшы-заңгер

ХІХ ғасырдың аяғы мен ХХ ғасырдың орта тұсына дейінгі тарихи шындықты, қазақ халқының шежіресін білетін Шәкәрім Құдайбердіұлымен замандас Абай елінің Шыңғыстау жеріндегі ақсақалдар әңгімесін естіп және небір қолжазба деректерді оқып өстік. Әсіресе ақсақалдардың қысқы соғым басында, не көктемгі қымыз мұрындықта жиналғанда өзара қауқылдасып, өткеннің өнегесін өзек ететін небір келелі әңгімеге оп-оңай арна тартып әкелетін шеберліктерін айтсаңызшы! Қайран ақсақалдарай, сол өткен ғасырдың 50-60 жылдарындағы ғасыр жасаған қариялар қайда деймін кейде. Бірін-бірі қанаттаса демеп, қапталдаса сілтейтін әңгімесі қандай жарасымды еді!

Осы қариялардан естіген тарихи шындықты қозғау себебім: қазақта үлгі-өнеге болар батырлар жеткілікті. Солардың бірі — Үмбетайұлы Көкенай.

Көкенай Үмбетайұлы Әз Тәуке хан заманында, яғни 1680-1718 жылдары Орта жүз билері мойындаған батыр

әрі би болған. Тарихи деректерде 1648 жылы туып, 1728 жылы «Қара сиыр» шайқасында дүниеден өткендігі айтылады.

Көкенай батыр Жоңғар-қазақ соғысында ауыр жараланып, оның сүйегі Қожа Ахмет Ясауи кесенесіндегі Әзірет Сұлтан қасында жерленген. Оны кесенедегі жазылған тізімнен көруге әбден болады. ХVІІ ғасырдың 1670-1697 жылдары жоңғар шапқыншылығына қарсы Сырдария керуен жолдары үшін жоңғар қонтайшысы Галдан Бұшықты хан заманында бірнеше дүркін соғысқа қатысып, өзін батыр ретінде танытқан тарихи тұлға. Көкенай батыр 1698 жылғы жоңғар шапқыншылығында Тәукенің бас қолбасшысы болып, сол соғыста жоңғар ханы Суан-Рабданның бас қолбасшысы Черен Доржды жекпе-жекте өлтіріп, елу жасында үш жүздің әйгілі батыры атанады. Ол аз десеңіз, Әз Тәуке хан ұйымдастырған 1710 жылғы тарихқа белгілі Қарақұм жиынында Ақжол бидің алдаспан қылышын көтеріп шыққан, жоңғар шапқыншылығына қарсы күш біріктіру жөнінде жалынды сөз сөйлеген, сөйтіп

заманында қазақ еліне үлгі бола білген әрі батыр, әрі би болған бабамыз (Батырдың алдаспан қылышы мен көтеріп шыққан туы әлі күнге дейін сақтаулы тұр Қ.И.).

Көкенай батыр жоңғарларға алғаш 1723 жылы Қаратал, Талас өзендерінің бойында, Қаратауда тұтқиылдан шабуыл жасайды. Жоңғар-қазақ әскері тоғысқан жерде ол алты мыңға жуық атты әскері және әр ру-тайпадан жиналған батыр жауынгерлерімен шеп құра отырып жауға қарсы соғысады. Қалың қазақ елі Қаратаудан асып, қатерден бас сауғалай батыс беткейге ұзағанша және негізгі қазақ батыр жауынгерлері бас біріктіргенше Көкенай батыр басынған жоңғарларды уысында бір ай мөлшерінде ұстап тұрады. Бес арғын, Жеті момын, Кіші Арғын елдерінің ішке қоныстануына ықпал етеді.

Шәкәрім Құдайбердіұлының «Қалқаман—Мамыр», «Жолсыз жаза, не кез болған іс» атты дастандарында Көкенай батырдың ерліктері ілтипатпен айтылады.

КӨКЕНАЙ БАТЫР ЖОҢҒАРЛАРҒА АЛҒАШ 1723 ЖЫЛЫ
ҚАРАТАЛ, ТАЛАС ӨЗЕНДЕРІНІҢ БОЙЫНДА,
ҚАРАТАУДА ТҮТҚИЙЛДАН ШАБУЫЛ ЖАСАЙДЫ.
ЖОҢҒАР-ҚАЗАҚ ӘСКЕРІ ТОҒЫСҚАН ЖЕРДЕ ОЛ АЛТЫ
МЫҢҒА ЖУЫҚ АТТЫ ӘСКЕРІ ЖӘНЕ ӘР РУ-ТАЙПАДАН
ЖИНАЛҒАН БАТЫР ЖАУЫНГЕРЛЕРІМЕН ШЕП ҚҰРА
ОТЫРЫП ЖАУҒА ҚАРСЫ СОҒЫСАДЫ. ҚАЛЫҢ ҚАЗАҚ ЕЛІ
ҚАРАТАУДАН АСЫП, ҚАТЕРДЕН БАС САУҒАЛАЙ
БАТЫС БЕТКЕЙГЕ ҰЗАҒАНША ЖӘНЕ НЕГІЗГІ ҚАЗАҚ
БАТЫР ЖАУЫНГЕРЛЕРІ БАС БІРІКТІРГЕНШЕ КӨКЕНАЙ БАТЫР
БАСЫНҒАН ЖОҢҒАРЛАРДЫ УЫСЫНДА БІР АЙ МӨЛШЕРІНДЕ
ҰСТАП ТҰРАДЫ. БЕС АРҒЫН, ЖЕТІ МОМЫН, КІШІ АРҒЫН
ЕЛДЕРІНІҢ ІШКЕ ҚОНЫСТАНУЫНА ЫҚПАЛ ЕТЕДІ

1728 жылғы «Қара сиыр» шайқасындағы өне бойы тілім-тілім ауыр жаралы Көкенай батырды былайша сипаттайды:
*Емендей иілмейтін ер Көкенай,
Бүгіліп бара жатты-ау жерге қарай.
Қан толып көздеріне соларды ойлап,
Ұмытты өзін-өзі сонда Мамай.*

Үмбетайұлы Көкенай заманында есімі мұқым қазақ еліне әйгілі болған адам. Көнекөз қариялардың сипаттауынша, Көкенай аса тегеурінді, өте әлді, ешнәрседен сескенбейтін, шегір көзді, қобалжуы сезілмейтін, қарсы қараған адам ызғарына шыдап тұра алмайтын, кесек тұлғалы кісі болған

деседі. Марқұм әкем Әнуарбек Исаханұлы «Көкенай батыр әрі би» атты тарихи дастан жазған кісі еді. Ол өз алдына бір бөлек әңгіме...

Ақсақалдар бас қосқан отырыстарда бұрынғы заманда ел ішінде, тіпті анау қазақ хандығынан бастап қазақ елінде болған оқиғаны, ұлы бабалардан қалған «аталы сөзді, жоталы істерді» жаңғырта әңгімелеп отыратын. Бір ғажабы, қаншама есім, қаншама атаудың бәрін тізіп, бірінен де жаңылмайтын. Тіпті, қазір көріп отырғандай, араласып жүргендей мүдірмей сөйлеуші еді. Сол қариялар төл тарихымызға қажетті қаншама материалды өздерімен бірге қара жердің қойнауына әкеткені, әрине өкінішті. Олардың тарихи кейбір қолжазбасын да жоқ қылды — оған тарих куә. Солардың бірі Шәкәрім бабамыз емес пе еді?

Шынайы тарихты дәріптеу кешегі Кеңес үкіметі тұсында үлкен қателік деп есептелінді. Құрын-сүргіннен аман қалғандар біржола үрейге беріліп, үн шығармай бұғып қалды. Осының әсерінен төл тарихымыз негізгі шыңына шыға алмады.

Тарих — күрделі ғылым, онымен байыпты араласқан жөн. «Алладан қорық, әруағыңды сыйла» деген қазақта аталы сөз бар. Бір Жаратушы Алланың көңілі ауған Ұлы бабаларымыздың ісін, өмір жолын білместіктен бұрмалау, не жоққа шығару — ол үлкен қателік! Сол ұлы бабаларымыздың арманына біз жеттік: тәуелсіздігіміз өз қолымызда.

Кейінгі сол көкірегі ояу, санасы сара, тағылымы жаңа ұрпақтарымыз шындықтың ақиқатына, биігіне шықпасына кім кепіл. Азаттық, тәуелсіздік жолында күрескен бабалар халқының жүрегінде сақталып, ұрпақтарымен бірге мәңгі өмір сүруге тиісті. Қазақ елінің қорғаны болған бабаларымыздың жанқиярлық батырлық қимылдарын халқы мақтан тұтуы орынды.

Басқа ел алдында ауыз толтырып айта алатын, тағылымы жаңа ұрпақтың мақтанышы, қазақ халқының портреті емес пе олар? Ұлы батыр бабаларымыз таяқтан тайсалмаған, оқтан бұқпаған, қылыштан сескенбеген, елінің мүддесі, бостандығы, бақыты үшін өз өмірін қымбат санамаған.

Арғын ішіндегі Сарының кіндігінен тараған ұлдар: Мәмбетей, Үмбетай, Мәмбетсопы, Кішік. Үмбетайдың ұлы — Көкенай батыр, Кішіктің ұлы — Әнет баба, Әйтек.

Осы рулар туралы Шәкәрім Құдайбердіұлының «Қалқаман-Мамыр» жиссасында айтылады. «Қалқаман—Мамыр» ағалы-қарындасты жастардың албырттығынан 1722 жылдың жаз айында болған оқиға еді. Қалқаман—Мамырдың үйленуі елдің үлкендеріне мәлімсіз болды. Жеті Жарғы заңына қайшы келді, яғни жеті атаға толмай үйленбеу дәстүрі бұзылды және Мамыр бір елдің қалыңдығы еді. Бұл оқиға тарихтан белгілі. Санынан жеңіл жарақат алған Қалқаман Ұлы жүз нағашы жұртына жүйрік арда күрең атымен қашып, құрбыларына жеткізбей кетеді. Келесі 1723 жылы Қалқаманды елге қайтаруға ағайын-жұрты ат жаратып отырғанда көктемде жойқын жоңғар шапқыншылығы «Ақтабан-шұбырынды» оқиғасы басталып, іздеусіз қалады.

Тарихта Қазақ хандығына ойрат қалмақтарының алғаш соғыс ашқаны жайлы дерек жоқ деп жазылған. Бұл шамамен 1620-1627 жылдардың мөлшері. Демек, осы жылдар Алтай сілемдерінен Шыңғыстауға дейін, орталық Ертістен батысқа қарай ойрат қалмақтарынан болған бірінші шапқыншылық кезі. Сүйірбасұлы Қожаберген батырдың соғыста қаза болуы, Таңсұлу келіншектің қолға түсуі, Кенжесопы ұлдары Канжығалы, Тобықты аталардан

Қайырбек ИСАХАНҰЛЫ

— ҚР Ішкі істер министрлігінің еңбек сіңірген зейнеткері. С.М. Киров атындағы Қазақ мемлекеттік университетінің тарих факультетін бітірген. Тарихшы-заңгер

тараған елдің үдере көшүі — осының бәрі Абай еліндегі ертедегі қариялардың тарих туралы айтқандарынан дәлел...

Жаудан жеңіліп қалған Қанжығалы, Тобықты елінің ауа көшкені, Сыр бойына барғаны, Тобықты ішіндегі Сүйірбасұлы Сары бидің ағасы Қожабергеннің ауылын қалмақтар шауып, жекпе-жекте Қожабергенді өлтіріп, ақылы мен сұлулығы ел аузында жүрген жас келіншегі Таңсұлуды Хорахулай батырдың қолға түсіруі айтылады. Таңсұлуды Хорахулай батыр қалмаққа әйелдікке бермек болады. Таңсұлу келіншек іштегі жаңа өсіп келе жатқан баланы қимай, өле алмай, қалмақ ноянының зорлығына көнбей, оған әйел болмаймын деп өзінің мұрнын кесіп тастаған. Мұрнының тесігі үңірейген Таңсұлуды көрген ұлалы нояны ызаға булығып, бұдан былай босағадағы күң боласың деген екен. Құлдықта, күндікте аяғы ауыр келіншек ауыр азап шегеді.

Таңсұлудың ішіндегі кеткен нәресте ұл болып туып, өскенше көп қиыншылық көреді. Жапал анасы Таңсұлудың өсиетімен өседі, бұл мезгіл шамамен XVII ғасырдың басы болса керек. Осы XVII ғасырдың 1635 жылы Хорахулайдың ұлы Батур-хунтайшы жоңғар хандығын құрып, Ойрат тайпаларын біріктіреді. Жоңғар хандығы дүниеге келеді. Батур-хунтайшы таққа отырады (1635-1653 жылдары). Жапал жоңғардың жылқысын бағып, олардың жігіттерінен соғыс тәсілін үйренеді, өсіп жетіледі.

Анасы Таңсұлу ұлы Жапалға бетін ашып көрсетіп, көзіне іркіп жас алып: «Сен қазақсың, Арғын деген елің бар, сол елде Момын деген жұртың бар, ұраның «Ақжол». Ақжол би ұлы бабаң. Ақжол бидің негізгі аты — Дайырқожа. Әз Жәнібек Керейдің тұсында өмір сүрген. Әкең Жеті Момын елінен, әкеңнің інісі — Сары, Әлі деген ағаң бар. Елің сенің Қаратауда, Сыр бойында» деп, жоңғар елінен жасырын қашырып жібереді.

Жапал 16-17 жасында анасы Таңсұлудың өсиетімен Жоңғар хандығында өткелі жатқан үлкен тойды пайдаланып, хан сарайындағы бәйге атқа мініп, оның жүйрік жорғасын жетелеп қашып кетеді. Жүйріктің жүрісіне шыдай алмай жорға жолда зорығып өледі. Мөлшермен қазіргі Қара Ертістен (Жоңғар елінен) Сыр

бойы Қаратауға, әкесінің інісі Сары бидің еліне жетеді. Бұл тарихи шындық. Сары бидің 12 қанат ақ үйіне рұқсатсыз кіріп, төрінде шалқасынан демалып жатқан ұзын бойлы, шегір көздеу ақ құба, батыр денелі, жоңғарша киінген жігітті көргендер Сары биге хабар береді. Есіктен кірген Сары ағасына орнынан тұрып, анасы Таңсұлудың үйрету тәсілімен сәлем береді. Сөйтіп Сары ағасына қауышқан.

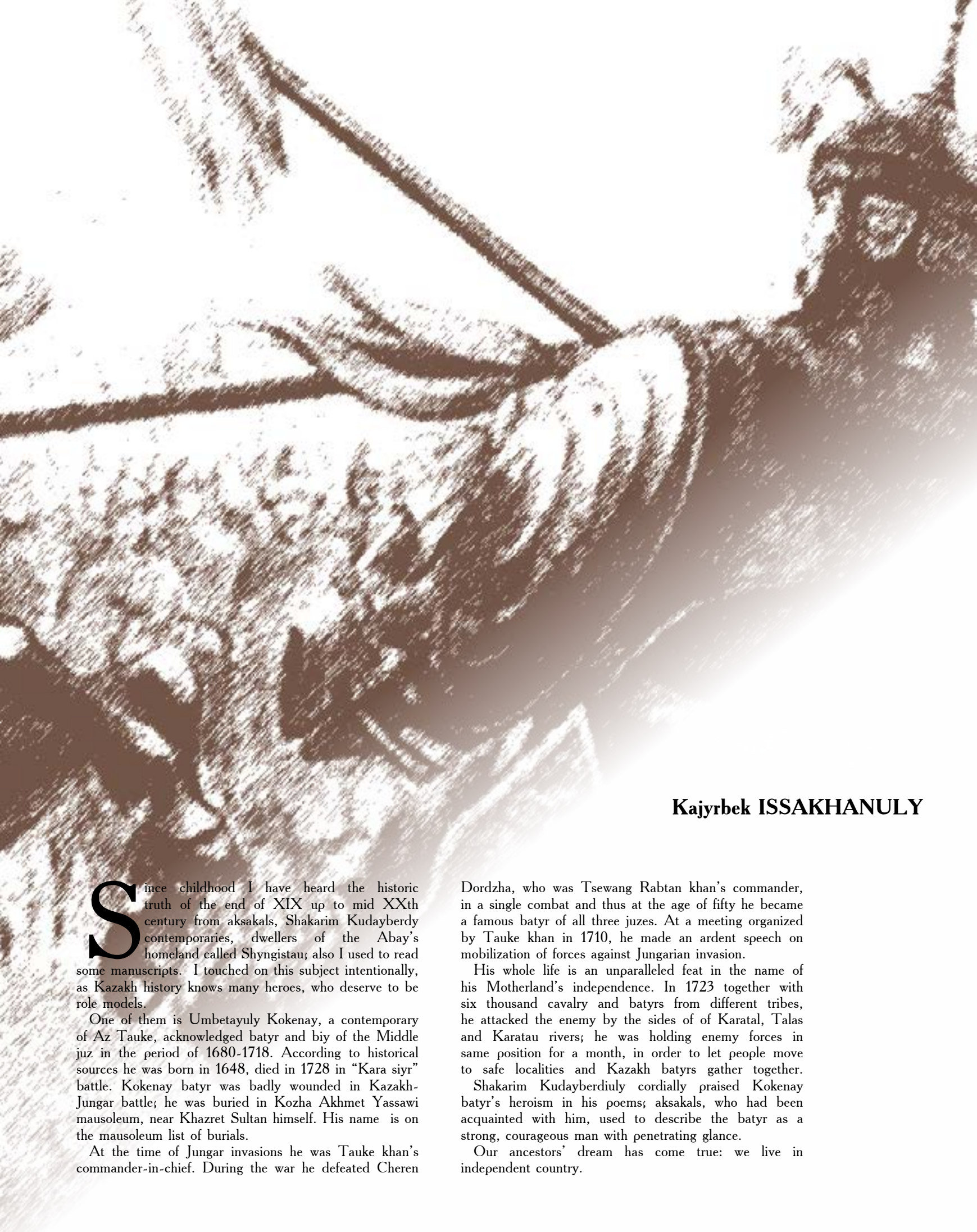
Жапал анасын елге қайтаруға қол жинайды. Анасы Таңсұлу қалған жоңғар елін шауып, елге қайтып оралады. «Жапал батыр» деген атаққа ие болады. Ағасы Сары би жеңгесін бір ауыл қылып бөлек шығарған. Кейін ел сыйлаған анаға айналады деп әңгіме қылушы еді қариялар.

XVII ғасыр басында туып өмір сүрген, қазақ-қалмақ соғысына қатысқан Қожаберген Сүйірбасұлы және оның жұбайы Таңсұлу ана, ұлы Жапал туралы ғасыр жасаған халық ақыны Шәкір Әбенұлының «Таңшебер Жапал» атты тарихи қиссасы XX ғасырдың басында жарық көрген. Осы қиссаның өзі қариялар аузынан қолжазбадан жазылып алынды деуші еді халық ақыны Шәкір Әбенұлы.

Жоңғармен жаугершілік (1652-1653 жж.) жылдары Жапал Қожабергенұлының жаумен ақырғы шайқасы қазіргі «Жапал жайлауында» болған, бейіті де сол арада. Ол жетпіс шақты қолмен жүзге тарта жоңғарлардың барлау қолына кезігіп қалады. Сол жерде қызу шайқас болып, жоңғар қолы жеңіледі. Жеңісті тойлап, жас жігіттер жарақаттарына ем жасап, көтеріңкі көңілмен Жапал батыр көктемнің ағын суына сауытын шешіп жуынып отырғанда қамысты жарда жаралы болып тығылып отырған қалмақ жауынгері садағын алып Жапалдың ту сыртынан атады. Қапылыста қайран ердің денесін оқ тесіп, сол жерде қаза болады. Бұл кезде Жапал жас жігіт еді. Көктемнің ыстығынан әкете алмай, қаза болған жерге бейітін тұрғызады. Жапалдың тас зираты Әуезов атындағы кен орнынан жиырма шақырым жердегі «Жапал» жайлауында, қазіргі Шығыс Қазақстан облысы, Шар-Өскемен темір жолына жақын. «Таңшебер Жапал», «Қалқаман-Мамыр», «Еңлік-Кебек» — осы үш қиссада қазақ халқының шыңғырған шындығы, тарихта болған оқиғалар, тарихи тұлғалар жатыр.

**KAZAKHI BATYRS:
IN THE NAME OF
DESCENDENTS**

Kajyrbek ISSAKHANULY

Since childhood I have heard the historic truth of the end of XIX up to mid XXth century from aksakals, Shakarim Kudayberdy contemporaries, dwellers of the Abay's homeland called Shyngistau; also I used to read some manuscripts. I touched on this subject intentionally, as Kazakh history knows many heroes, who deserve to be role models.

One of them is Umbetayuly Kokenay, a contemporary of Az Tauke, acknowledged batyr and biy of the Middle juz in the period of 1680-1718. According to historical sources he was born in 1648, died in 1728 in "Kara siyr" battle. Kokenay batyr was badly wounded in Kazakh-Jungar battle; he was buried in Kozha Akhmet Yassawi mausoleum, near Khazret Sultan himself. His name is on the mausoleum list of burials.

At the time of Jungar invasions he was Tauke khan's commander-in-chief. During the war he defeated Cheren

Dordzha, who was Tsewang Rabtan khan's commander, in a single combat and thus at the age of fifty he became a famous batyr of all three juzes. At a meeting organized by Tauke khan in 1710, he made an ardent speech on mobilization of forces against Jungarian invasion.

His whole life is an unparalleled feat in the name of his Motherland's independence. In 1723 together with six thousand cavalry and batyrs from different tribes, he attacked the enemy by the sides of of Karatal, Talas and Karatau rivers; he was holding enemy forces in same position for a month, in order to let people move to safe localities and Kazakh batyrs gather together.

Shakarim Kudayberdiuly cordially praised Kokenay batyr's heroism in his poems; aksakals, who had been acquainted with him, used to describe the batyr as a strong, courageous man with penetrating glance.

Our ancestors' dream has come true: we live in independent country.

An aerial photograph of a desert landscape featuring several large, circular earthen structures, possibly ancient dwellings or fortifications. The structures are built from reddish-brown earth and are situated on a sandy, undulating terrain. In the background, there are more similar structures and a small, rectangular building. The overall scene is arid and desolate, with a clear sky and distant hills.

В ПОИСКАХ

ЗАТЕРЯННЫХ

РЕЛИГИЙ

*РЕЗУЛЬТАТЫ ПОЛЕВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ
НА ТЕРРИТОРИИ ЯКУТИИ
И ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА*

Михал ПЕДРАКИ,
PhD, professor
Польская Академия Наук, Варшава, Польша

В рамках проекта СВФУ в 2014 году были выполнены этнографические исследования на территории Якутии и Центрального Казахстана. Проведены беседы с местным населением, ведущим традиционный образ жизни. Большое значение для меня имело сравнение современного мировоззрения людей с тем, что было описано этнографами в конце 19-го и начале 20-го века и поиски присутствия древних общетюркских религиозных идей.

Создалось впечатление, что в мировоззрении казахов и якутов сохранились элементы общей религии древних степных кочевников. У одних и других наблюдаем культ Неба, почитание огня, духов - хозяев природы, тотемных зверей и шаманов, идею сосуществования противоположных духов: темных и светлых, добрых и злых, активных и пассивных, верхних и нижних.

Верования, связанные с этими элементами существовали уже у древних персов, скифов и саков, кочующих по той же территории, по которой потом кочевали предки тюрков.

Анализ пратюркского слоя верований казахов и якутов доказывает, что было время, когда пратюрки и индоарийцы кочевали вместе, в рамках одного пространства, и с тех пор остались следы их культурного взаимовлияния в области религии. Это также доказывает южные корни части предков современного народа саха.

Культ Неба (Небесного Божества) у казахов и якутов ассоциируется с символикой орла и солнца. С такой же символикой ассоциируется и Бог Неба древних персов — Ахура Мазда. У казахов в современности Бог Неба, это мусульманский Аллах, но сохранились остатки древней сакральной символики Небесного Божества — солнце, небо и орел. Они существуют, к примеру, во флаге Казахстана.

Древнетюркский Тенгри и иранский Ахура Мазда считались Богом в почти монотеистическом смысле. Наверное поэтому многим кочевникам Средней Азии монотеизм ислама казался очень близким и понятным. Но Тенгри, так и Ахура Мазда, имеет несколько эманаций или аспектов. Современные буряты и монголы говорят о девяносто девяти таких тенгри, что очень совпадает с девяносто девятью именами Аллаха в исламе. Самый верхний тенгри у монголов - Хормиста. Это имя происходит от среднеперсидской формы имени Ахура Мазды — Хормузд. Все тенгри являются частями Тенгри Хормиста. Тот же древний персидский Ахура Мазда/Хормузд - праобраз монголо-бурятского Тенгри Хормиста имеет семь эманаций — так называемых Амеша Спента, которые являются его частями. Это также совпадает с якутской концепцией Айыы. Айыы - небесные божества, являются частями одного светлого, верхнего Бога - Юрунг Айыы Тойона.

В древней иранской религии мы наблюдаем сильный дуализм - противоположность верхних духов — Асуров, головой которых является Ахура Мазда/Хормузд и нижних духов — Девов, которых главой является Ангра Маиниу/Арыман. Это очень похоже на якутский антагонизм между Айыы и опасными для человека духами Абаасы. Один из самых страшных якутских Абаасы, которого считают богом войны, называется Илбис Хаан. Илбис - имя Сатаны в исламе.

Вышесказанное доказывает взаимовлияние древних культур Степи и Ближнего Востока. Также показывает связи культуры саха с другими более южными тюркскими культурами.

Самым важным праздником в Якутии, связанным с почитанием Айыы, является Ысыах. Люди в Якутии хорошо помнят имена Айыы. Кроме юрунг Айыы Тойона вспоминают имена: Джесегейя, Айысыт, Ийехсит.

Божествам Айыы приносят бескровные жертвы через огонь. Самая главная жертва это кумыс — дар Айыы. Поэтому Ысыах также называют праздником кумыса, окропления. Праздник кумыса сохранился и у современных казахов.

С Айыы, кроме орла, символически ассоциируются другие белые животные: стерх и белая лошадь. Этих животных почитают якуты. Почитание стерхов сохранилось также

в средней Азии в мифологии связанной с пери, девушками — духами, которые иногда превращаются в стерхов. Но саха почитают медведя и ворона, а в древности и волка. В современности почитание волка у саха не сохранилось, а сохранилось у казахов. В Центральном Казахстане рассказывают например историю как волк спас пострадавших зимой в автобусной аварии. Волк каждый день приносил им мясо. Благодаря этому они спаслись и не умерли с голода. Волк, как мы знаем, был для древних тюрков тотемным предком.

Тем не менее, хищные животные (волк, медведь, ворон) больше связаны у якутов с Абаасы, чем с Айыы. В традиционной религии саха они были связаны с верхним божеством Абаасы Западного Неба — Улуу Тойоном. Они считались его детьми, а бывает даже, что его воплощениями.

Улуу Тойон - очень сложная личность. Когда христиане столкнулись с религией саха, начали ассоциировать Абаасы с Сатаной, дьяволом, бесом. Потому как Улуу Тойон - это покровитель шаманов и многие христиане даже сегодня думают, что шаманизм - это и есть поклонение Дьяволу.

Неправильность и бессмысленность такой интерпретации культа Улуу Тойона доказана В. Серошевским. Он пишет, что Улуу Тойон управляет самыми вредными силами, но суть его власти в том, чтобы их сдержать и не позволить им разрушить землю и уничтожить все, что на ней есть. Он любит все, в чем есть жизнь, сочувствует всему, что страдает. Только он один из самых мощных жителей Неба спускается на Землю, чтобы нести помощь. Он дает людям душу сур. Он дал людям шаманов, чтобы спасти их от болезней и несчастий, огонь для защиты от холода. Видим, что он в каком-то смысле больше напоминает буддийских гневных бодхисатв, чем дьявола. Сходство с буддизмом можно тоже заметить в том, что душа сур, особенно связана с волей, а воля (желания и страсти) со страданием.

Все это связывается с вопросом о прародине саха и пути, по которому предки саха появились на территориях современной Якутии. Например, сохранились элементы языков, с которыми саха встречались во время своего путешествия с прародины на новую родину (элементы монгольские и тунгусские в языке) можно предположить, что в религии саха должны сохраниться некоторые идеи, которые они заимствовали по пути.

В этом контексте надо отметить, что В. Троцанский сравнивал Улуу Тойона с Мелек Таусом йазидов. Если вспомним, что йазидизм возник особенно между курдами во времена прибытия на Ближний Восток сельджукских тюрков, отсюда можно предположить, что на идею Мелек Тауса повлиял какой-то тюркский бог, похожий на Улуу Тойона.

С этой точки зрения является интересным, что современные якуты также как и их предки в 19 веке, согласно традиционным мировоззрениям, записанным в Олонхо, считают, что добро и зло (добрые и злые духи) и их вечная борьба необходимы для гармонии Вселенной, и что на самом деле у них одно начало. Это сильно напоминает иранские идеи, связанные с зурванизмом.

Зурванизм, как мы знаем, являлся официальной религией Ирана на короткий период царствования парфидского короля Яздагерда II. Парфы, захватив власть в Средней Азии, принесли в Иран новую сильную волну северных и первоначальных степных идей, которые мог-

ли сохраниться до сих пор в культуре саха, особенно в Олонхо.

Кроме идеи антагонизма нижних и верхних духов в верованиях казахов и якутов сосуществует вера в духов хозяев природы. Духи - хозяева природы, не принадлежат к традициям ислама, и поэтому почитание казахами этих духов, несомненно связано с древнетюркским происхождением их верования. Якуты называют духов — хозяев природы - Иччи. Почитание Иччи у современных саха является одной из самых частых ритуальных действий.

Духам хозяевам (Иччи) часто даются мелкие бескровные жертвы. Особенно духам дорог, рек, озер и лесов. Жертвоприношение для Иччи скорее имеет магический смысл, чем религиозный. Считается, что символическое пожертвование для Иччи устанавливает хорошие отношения с ними, что спасает от разных возможных проблем во время пребывания на природе. И наоборот, отказ от жертвоприношения для Иччи почти гарантирует хлопоты.

Среди разных Иччи одним из самых главных является Дух Огня. В огонь приносят бескровные жертвы и обращаются с просьбами к духу огня или через него обращаются к Айыы. Считается, что огонь имеет мощь изгонять злых духов, очищать человека, дом и хозяйство. Человека и дом очищают, используя уголь, вытащенный из огня или тлеющую ароматическую траву, смешанную с конским навозом (конь символически связан с Айыы).

Схожее отношение к духам природы заметно у казахов. Они тоже почитают духов - хозяев. Обряд почитания духов совершается после молитвы к Аллаху. Казахи также верят, что огонь имеет мощь ритуального очищения и экзорцизма. Практикуется магический обряд очищения дома дымом — хозяин ходит вокруг стен дома, держа в руках тлеющую ароматическую траву, также как у якутов.

Необходимо заметить, что все данные факты сильно напоминают древние персидские и среднеазиатские верования. В зороастризме, кроме Асуров и Девов, существовали еще Язаты. Язаты - духи-хозяева природы и разных элементов человеческой жизни в индивидуальном и общественном плане, созданы Ахура Маздой. Одним из самых важных язатов был Атар - Язата огня. Персы считали Огонь самым совершенным и самым чистым произведением Ахура Мазды. Огонь, по их мнению, имел очищающую силу, через огонь они обращались к Ахура Мазде.

Древнерусское слово «язычество» происходит от слова «Язата» и означает «почитание Язатов».

С реликтами зороастризма может быть связан древний якутский обычай хоронить умерших в арангас, похож на него и охотничий обычай вешать на ветвях деревьев кости убитых животных. В зороастризме хранили кости подобным образом. Это было связано с древнеперсидским мнением, что смерть - дело Ангра Маинно (Аримана). И мертвых считали ритуально нечистыми и опасными, потому что их тела через смерть входили в контакт со злым духом — Ариманом. Они не должны прикасаться земли, которую считали ритуально чистой.

До сих пор саха считают умерших опасными и не очень охотно посещают кладбища. Помнят также мнение о том, что так называемые черные шаманы (абаасы ойун) питались в каком-то смысле плохой энергетикой, связанной со смертью.

При сравнении с древнеперсидскими идеями эти мнения становятся более понятными. Смерть как дело Ангра Маинно, связана с деструктивной и опасной энергетикой

Дэвов. Дэвы аналогичны Абаасы. Если кому-то нужна энергия Абаасы, он будет там, где смерть и мертвые, остальным лучше оттуда бежать.

Шаманизм сохраняет также многие элементы древнетюрко-арийских степных идей. У саха существуют шаманы — ойун и шаманки — удаган. У казахов шаманы и шаманки — баксы. Баксы - есть мусульмане, но они сохраняют все действия шаманов — лечат, предсказывают, изгоняют бесов. У них есть обряд рассекания. Во время обряда баксы бегают по кругу, высоко прыгают и также имитируют звуки животных, как якутский шаман.

Надо отметить что якутские шаманы использовали во время камлания ритуальную одежду со многими железными элементами. Это отличало якутские шаманские кафтаны от тунгусских. В зороастризме существовало мнение, что железо охраняет от Дэвов (злых духов). Это хорошо совпадает с якутскими мнениями, что у шаманов должна быть железная одежда и что духи боятся кузнецов.

Среди древних иранцев были тоже люди, выполнявшие функции, похожие на ойуна и баксы - маги. Они лечили и предсказывали будущее. Греки, не понимая персидской культуры, начали использовать слово «маг» на определение человека, занимающегося чем-то странным, непонятным, иногда эффективным, но не известно почему. Таким образом, искаженное греками значение слова «маг» распространилось во всех европейских языках.

Персидские маги использовали ритуальные золотые кнуты, которыми они должны убивать все существа, созданные Ариманом/Ангра Маиню. Кнуты такой же формы используют еще до сих пор некоторые казахские баксы.

Очень интересно, что китайское слово «ву» означающее шамана в древнекитайском, выговаривали как «муаг». Это похоже на корейское слово «муданг» и якутское слово «удаган». Одно и другое обозначает шаманку. В.Х.Маир считает, что «муаг» происходит от персидского «маг». Иероглиф, который во время династии Чоу обозначал «муаг» выглядел, как равносторонний тенгрианский крест.

Здесь коснемся новой проблемы - взаимовлияния религии степи и религии древнего Китая. Нельзя не заметить, что концепция Тенгри очень напоминает древнюю китайскую идею Тянь.

Идея Тянь была самой важной в официальной государственной политике и религии императорского Китая, основанной на науке Конфуция. Обряд поклонения Небу был самым важным ритуалом, который должен совершать китайский император. Небо считалось источником всего права, моральности и власти. Властелин Неба - Шангди. Он в определенном смысле похож на степных богов Неба — Ахура Мазду и Тенгри (якутского Юрунг Айыы Тойона).

На основе всех этих наблюдений приходишь к выводу, что в верованиях якутов и казахов сохранилось много общих элементов, связанных с пережитками древней степной религии.

Взаимовлияние этой первоначальной и мировых религий ближневосточного и среднеазиатского происхождения, таких как: ислам, христианство, иудаизм, буддизм, индуизм и зороастризм требует дальнейших исследований.

IN SEARCH OF FORGOTTEN RELIGIONS

RESULTS OF FIELD SURVEYS IN THE TERRITORY OF YAKUTIA AND CENTRAL KAZAKHSTAN

Researchers interviewed locals, leading a traditional life. Comparison between modern people's ideology and descriptions made by ethnographers in the end of the XIXth-beginning of the XXth century, as well as search for presence of ancient common Turkic religious ideas, were of the utmost importance.

It seems that elements of common religion of ancient steppe nomads have been preserved in Kazakhs and Yakuts' world view. Both demonstrate cult of the sky, fire worship, spirits – masters of nature, totemic animals and shamans, the ideas of ambivalent spirits' existence, i.e. dark and light, kind and evil, active and passive, upper and lower.

Beliefs, related to these elements existed at the time of ancient Persians, Scythians and Saka, who had been wandering through the same territory where Turks' ancestors would wander later on.

Analysis of Proto-Turkic layer of Kazakhs and Yakuts' beliefs proves that in the past there was a period when Proto-Turks and Indo-Aryan peoples used to wander together within the same space, and since then traces of their mutual cultural influence in religious sphere have been preserved; this is also proved by southern roots of some modern Sakha peoples' ancestors.

Kazakhs and Yakuts associate cult of the Sky (Celestial Deity) with symbols of eagle and the sun; ancient Persian sky deity Ahura Mazda is associated with same symbols. Ancient sacral symbols' remains – the sun, sky and eagle exist even today, for example they are depicted on Kazakhstan flag.

Ancient Turkic Tengri and Iranian Ahura Mazda were regarded as Gods in almost monostheic sense, but Tengri as well as Ahura Mazda had several emanations or aspects. Modern Buryats and Mongols mention ninety-nine Tengris, this number perfectly matches with ninety-nine names of Allah in Islam. According to Mongols' beliefs, the highest Tengri is Hormista, this name originated from Middle Persian form of the name Ahura Mazda, i.e. Hourmazd. All Tengris are the parts of Tengri Hormista. Same ancient Persian Ahura Mazda/Hourmazd, a prototype of Mongol-Buryat Tengri Hormista, has seven emanations, i.e. so called Amesha Spenta, which represent his parts. This also matches with Yakut concept of Aiy. Aiy are celestial deities, which are the parts of one light,

higher God, called Yurung Aiy Toyon.

Dualism was characteristic of ancient Iranian religion, it was expressed by opposition of upper spirits – Assurs, whose head was Ahura Mazda/Hourmazd, and lower spirits called Devas, whose head was Angra Mainyu/Ahriman. Such opposition is similar to Yakut antagonism between Aiy and dangerous Abaasy spirits. One of the most dreadful Yakut Abaasy, who is believed to be the God of War, is called Ilbis Haan. Ilbis is the name of Satan in Islam.

From aforesaid it may be seen that ancient cultures of the Steppe and Near East used to exert influence on each other, as well as that Sakha culture had relations with other Southern Turkic cultures.

The most significant feast in Yakutia, related to Aiy worship, is Yhyakh. People in Yakutia remember Aiy names very well. Besides Yurung Aiy Toyon they recall names Jesegeya, Aisyty, Iyehsit.

Bloodless sacrifices are offered to Aiy deities through fire. The main sacrifice is kumys which is considered as Aiy gift that is why Yhyakh is also called Kumys feast; this feast is celebrated by modern Kazakhs as well.

Besides an eagle, there are other white animals which are symbolically associated with Aiy, i.e. white crane and white horse. These animals are hold sacred by Yakuts. Reverence of white cranes has been preserved in mythology of Middle Asia related to peri, girls-spirits who sometimes turn into white cranes. Today Sakha revere bear and raven, in ancient times they used to revere the wolf. At present, reverence of wolf is not characteristic of Sakha, but it is characteristic of modern Kazakhs. Wolf, as we know, was a totem ancestor of ancient Turks.

Nevertheless, Yakuts associate carnivorous animals (wolf, bear, and raven) with Abaasy rather than with Aiy. In traditional Sakha religion they were connected with upper deity Abaasy of the Western Sky – Uluu Toyon. These animals were believed to be its children, and sometimes even its incarnations.

Uluu Toyon is a very complicated personality. When Christians encountered Sakha religion, they started associating Abaasy with Satan, devil and demon, as Uluu Toyon was a patron of shamans and even today many Christians believe that

Mikhail PEDRAKI, PhD, professor,
the Polish Academy of Sciences, (Warsaw, Poland)
In 2014 ethnographic researches in the territory of Yakutia
and Central Kazakhstan were carried out within the framework
of NEFU project

shamanism is similar to devil worship.

Inaccuracy and fatuousness of such interpretation of Ulu Toyon cult was proved by V.Seroshevsky. He writes that Ulu Toyon commands the most detrimental forces, but the gist of his power is in controlling and restraining those forces in order to prevent them from annihilating the Earth and everything on it. He loves everything that has a sign of life, and feels sympathy for everything that suffers. He is the only one among the most powerful Sky dwellers who descends on Earth to bring help. He gives people soul "sur". He gave shamans to people in order to save them from diseases and miseries, and he gave them fire so that they could be protected from cold. We can see that to some extent he resembles wrathful Buddhist Bodhisattva, not devil. A special connection between soul and will, and connection between will (desires and passions) and suffering can be considered as a similarity to Buddhism.

It is quite interesting that in accordance with traditional world views written in Olonho, modern Yakuts, just like their ancestors back in the XIXth century, believe that existence of good and evil (kind and evil spirits) and their eternal fight are essential for Universe harmony and that actually they are of the same origin. These ideas closely resemble Iranian ones related to Zurvanism.

As we know, Zurvanism had been an official religion of Iran over a short period of Parthian king Yazdagared's reign. Having seized power in Middle Asia, Parthians brought a new strong wave of northern and original steppe ideas into Iran, some of them could have been preserved until our days in Sakha culture, especially so in Olonho.

Besides an idea of upper and lower spirits' antagonism, there is a belief in spirits – masters of nature among Kazakh and Yakut beliefs. Spirits – masters of nature can not be attributed to Islam traditions, so reverence of those spirits by Kazakhs is undoubtedly related to the belief's ancient Turkic origin. Yakuts call these spirits Ichchi. Ichchi worship is one of the most frequent rituals of modern Sacha.

Quite often small bloodless sacrifices are offered to Ichchi, especially to spirits of roads, rivers, lakes and forests. For Ichchi sacrifice is more of magical value rather than of religious one. It is believed that a symbolic sacrifice may help to es-

tablish good relations with them, which will help you to avoid different problems when you are in the wild.

Fire Spirit is one of the most important Ichchi among others. Bloodless sacrifices are offered to fire; people address their request to fire or talk to Aiy through it. It is believed that fire has enough power to banish evil spirits, cleanse a man, house and stuff. A man and house are cleansed by using either coal taken from fire or smouldering aromatic herbs, mixed with horse manure (horse is symbolically connected to Aiy).

Similar attitude to spirits of nature can be observed among Kazakhs. They also worship spirits – masters of nature. The rite of spirits worship is to be carried out after a prayer to Allah. Kazakhs also believe that fire possesses the power of purification and exorcism. A magic rite of house cleansing with smoke is practiced by Kazakhs, i.e. an owner of the house walks around the house walls, holding smouldering aromatic herb, just like Yakuts do.

It is necessary to mention that all listed facts closely resemble ancient Persian and Middle Asian beliefs. In Zoroastrianism religion Yazats existed alongside with Asuras and Devas. Yazats were spirits – masters of nature and of different human life's elements; they were created by Ahura Mazda. One of the most powerful Yazats was Atar, i.e. fire Yazata. Persians considered Fire as the most perfect and purest creation of Ahura Mazda. They thought that fire possessed purifying power; through fire they used to address Ahura Mazda.

The Old Russian word "yazychestvo" originates from the word "Yazata" and means "reverence of Yazats".

An ancient Yakut custom to bury the deceased in arangas may be related to Zoroastrianism relicts. There is a hunting custom to hang bones of killed animals upon tree branches; it is curious that according to Zoroastrianism rules, bones were to be stored exactly this way, as the deceased were considered to be evil and dangerous.

On the basis of all these observations we can make a conclusion that Yakuts and Kazakhs' beliefs have many common elements, related to vestiges of ancient steppe religion.

Reciprocal influence of this original religion and such world religions of Near Eastern and Middle Asian origin as Islam, Christianity, Buddhism, Hinduism, and Zoroastrianism calls for further researches.

*Жоқ! Ел жүрегінде мәңгі орнын тапқан есім
ешқашан ұмытылмайды, ешқашан өлмейді*

Лопе де ВЕГА

*Нет! Никогда не умирает тот, чья жизнь прошла
светло и беспорочно, чья память незабвенная
живет в сердцах людей, укоренившись прочно*

Лопе де ВЕГА

*No! Never dies one whose life was light
and blameless, whose memory is unforgettable
lives in the hearts of people firmly rooted*

Lope de VEGA

***МЕН ЖАНБАСАМ...
ДЛЯ ТОГО, ЧТОБЫ БЫТЬ
IN ORDER TO BE***

ҚАЗАҚСТАН ҚОЛКЕ КЕМЕҢГЕРІ

Қадыр АХМЕТОВ, тарих ғылымдарының докторы, профессор

ХІХ ғасырдағы Қазақстанның Ресей империясының құрамына толық қарауы қазақ қоғамындағы өмірдің барлық салаларының түбегейлі өзгеріске ұшырауына әкеліп соқты. Бұл өзгерістер Ресейдің қазақтардың дәстүрлі өмір салтын бұзуға, өзін орыстандыруға, қазақ даласын орыстың провинциалдық шет аймағына тауар өткізу әрі орыс өндірісінің шикізат өндіру аймағына айналдыруға бағытталған отаршылдық саясатынан туындаған еді. Осындай үрдіс, әсіресе патшалықтың халыққа білім беру саласындағы реакцияшыл саясатынан айқын байқалды.

Қарастырылып отырған мәселенің мазмұнын ашуда Қ.Кемеңгерұлының тарихи зерттеулерінің ерекше маңызы бар.

Ұлттық демократиялық зиялылардың көрнекті өкілдерінің бірі — Қошқе Кемеңгерұлы 1915 жылдан бастап 1930 жылға дейін үздіксіз қазақ әдебиетіне, драматургиясына, журналистикасына, ғылымына айрықша үлес қосқан қайраткер. Осы кезеңде ол Ресей бодандығынан құтылу жолындағы қазақ халқының ұлт-азаттық күресіне қатынасты. Патшалық кезінде құрылған қазақ жастарының тұңғыш ұйымы — «Бірлікке» мүше болып, оның «Балапан» деген атпен шыққан журналына редакторлық етті. 1917 жылы Алаш Орданың Ақмола облыстық комитетін құруға қатысты, 1918-1919 жылдары жас алаштардың газеті «Жас азаматтың» редакторы болды, кеңес өкіметі орнап, нығайғаннан кейін 1924-1930 жылдары әртүрлі газеттерде, оқу орындарында

сабақ берді, әрі ғылыммен де айналысты. Өкінішке орай, Қ.Кемеңгерұлының ғылым, білім, әдебиет салаларындағы қарымды қызметін 30-жылдары басталған кеңес өкіметінің қазақ зиялыларына қарсы бағытталған репрессия науқаны тежеп тастады.

Ендігі жерде жоғарыда айтылған Қ.Кемеңгерұлының еңбектеріне оралайық. Ол өзінің «Қазақ тарихынан» атты зерттеуінде хандық билікпен өмір сүрген қазақ қоғамынан бастап, кеңес өкіметі орнаған кезеңге дейін қазақ елінің тарихи эволюциясын көрсеткен, әсіресе Қазақстанның Ресейге қосылуының проблемаларына көңіл бөлген. Ұлт зиялыларының өкілі ретінде, бұл мәселеде Қазақстанның Ресейге қосылуының отаршылдық сипатын, нәтижесінде қазақ халқының ұлттық тәуелсіздіктен айырылғанын баса айтқан. Зерттеуде қазақтың ұлы перзенттері Шоқан Уәлиханов, Ыбырай Алтынсарин, Абай Құнанбаев және XX ғасырдың басындағы ақын-жазушылар, қоғам қайраткерлері туралы біраз мағлұмат береді. Қазақ халқының осы тұстағы мәдениеті, рухани байлығы туралы тереңнен сөз қозғайды.

Қ.Кемеңгерұлы өткен тарихтың беттерін саралай отырып, патшалықтың халыққа білім беру саласындағы саясатын батыл сынға алады. Бұл ретте, патшалық Ресейдің отарлық саясаты негізінен экономикалық мақсатпен шектеліп қалмай, тәуелділіктің рухани-мәдени жағына ерекше мән берді. Оның басты мақсаты орыс емес халықтарды өз ұлттығынан айырып, күштеп орыстандыру арқылы бір-бірімен араластырып, шет аймақтарды империяның тұтас бір бөлігіне айналдыру еді. Осы мақсатты орындау

үшін, әрі Ресей самодержавиясы өз ықпалын одан әрі нығайту үшін халыққа білім беру саласында орыс тілінде оқытатын әртүрлі мектептер ашу ісін қолға алды.

Орыс үкіметі әртүрлі мектептер ашу арқылы қазақ халқын оқытып, жан-жақты білім беру мақсатын көздеген жоқ, керісінше, аз ғана білім алып, болыстың кеңсесінде аудармашы дәрежесіне жетсе болды деген саясат ұстанды. Ал білім беру саласындағы патшалықтың басты мақсаты оқушы қазақ балаларын Ресей империясына қалтқысыз қызмет ететіндей етіп тәрбиелеп шығару болды. Бастауыш білім беру жүйесінің оқу бағдарламасының мазмұны патша әкімшілігінің талап-тілектеріне сай жасалып, қазақ халқының экономикалық және мәдени даму

дарына балаларын бере бастады». Бірақ та, уақыт өте келе қазақтар орыс школдарынан балаларын оқытудан бас тарта бастаған кезі де болды. Оның себептерін Қ.Кемеңгерұлы былай түсіндіреді: «Жалпақ қазақ елінің білім-өнерге бейіл бермей жиіркенуі, тарихи көзбен қарағанда табиғи. Алғаш оқыған қазақ басшыларының балалары французға еліктеп, күлкіні күйлеген. Князьдардың, генералдардың үйлерінде тұрып, ойын-сауық, билеуді ғана үйреніп, тәрбиелі білім ала алмай біраз оқыған соң сахараның магниті тартып, тұрған жерлеріне қайтатын болды. Бұлар да лада да қаладағы мінездерін істегендіктен, ел көзіне ұнамсыз болды... ақсүйектер, жақсылар «діннен айырылады, өзімізді танымай кетеді» деп бала оқытудан тоқталды».

Дегенмен, Қ.Кемеңгерұлы жазғандай, ақсүйектерден шыққан жастардың арасынан шын білімге ұмтылғандары да болды. Бірақ олардың саны көп болмады. Солардың ішінен орыс білімін алып, ерекшеленіп, дара шыққан ұлт зиялыларының аса көрнекті өкілі Ш.Уәлиханов еді. «Бірлі-жарым ұлтшылдық, демократизм рухымен жүріп ақсүйектікке әуейленбеген Шоқан сияқтылар болды. Бұлардың молдалардың шала шариятына, ақсүйектің менмендігіне ашық қарсы болғандығы бұқараны орыс оқуынан жирендірді», — деп жазады Қ.Кемеңгерұлы. Бұдан біз орыс оқуына қазақтардың неге қарсы болғандығының тағы бір себебін көреміз.

Қ.Кемеңгерұлының пікірінше, патшалықтың халыққа білім беру саласындағы отаршылдықтың саясаты, әсіресе 1867-1868 жылдарындағы әкімшілік реформаларынан кейін, қазақ арасында үкіметке қарсы толқулар бел алған кезеңде күшейе түскен.

Патшалықтың бұл кездегі оқу саласындағы саясаты уездік мектептер (интернаттар) ашу болатын да, қазақтар оған өз балаларын оқуға беруге тиісті еді. Бірақ ашылған орыс мектеп-интернаттарына ең кедейлердің балалары жіберілді. Қошке бұл құбылысты былай түсіндіреді: «1876-1879 жылдардың арасында Сібір қазақтарына 10 ояздық школ (интернат) ашылды. 1867 жылғы жаңа заңнан (штат) кейін қазақтың үкіметке наразылығының толқыны әбден басылмаған кезде Түркістан Ресейге қарап, наразы діншіл молдақожалардың қазақ арасына таралып, орысқа қарсы сөз таратып жүрген кезде интернатқа бала жинау тап келді. Бала жинағандар «баланы орыс қылуға аламыз, не солдатқа беруге аламыз» деп қорқытып, ақша алып, қалдыратын болған. Ел жақсылары «Шоқынса да оқасы жоқ» — деп, қай-қайдағы жетімдерді, сіңірі шыққан кедейдің балаларын 40 тұсаққа шейін сатып алып, интернатқа берген. Елде жүргенде кім болса содан таяқ жейтін, «бір көйлек кисем, бір тоя тамақ ішсем» дейтін нашар балалар шала-бұла уездік школды не бітіріп, не бітірмей тілмаш-переводчик, шолақ адвокат болып, идеальн ақша, мал, жылтыр түйме, ақ жағаға айналдырып жіберетін болды». Міне, осылайша жүргізілген саясаттың нәтижесінде школға

ҚОШКЕ КЕМЕҢГЕРҰЛЫНЫҢ ОРЫС ТІЛІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ
ДӘЙЕКТІ ТҮРДЕ АЙНЫМАҒАН БІР ОЙЫ – ОЛ ТІЛДІ ЕРІКТІ
ТҮРДЕ ОҚЫТУ. ЕГЕР ҰЛТТЫҚ МЕКТЕПТЕРДЕ НЕГІЗГІ ТІЛ АНА
ТІЛІ БОЛАТЫН БОЛСА, ОРЫС ТІЛІ ОНЫ АЛМАСТЫРМАЙ,
ҚАТАРЛАС ҚАНА ОҚЫТЫЛУЫ КЕРЕК.
СОНДА ҒАНА ҰЛТ ҮШІН ПАЙДАСЫ БОЛМАҚ.
БІРАҚ МҰНДАЙ ПРИНЦИП ПАТШАЛЫҚТЫҢ БІЛІМ
САЛАСЫНДАҒЫ САЯСАТЫНА ҚАЙШЫ КЕЛЕДІ.
СЕБЕБІ, ОЛ САЯСАТТЫҢ МАҚСАТЫ
ҚАЗАҚ ХАЛҚЫН ОРЫСТАНДЫРЫП,
ҰЛТТЫҚ БОЛМЫСЫНАН АЙЫРУ ЕКЕНДІГІ АЙҚЫН БОЛАТЫН

үрдістерін, оның мүддесін мүлдем қарастырмады. «Үстірт қарағанда үкіметте де қазақ үшін тырысқан сияқты. Бірақ үкімет ісінің ішін аударсақ, арамдығы аңқып шыға келеді. Үкімет қазақ баласын оқытқанда білім алсын, елін ағартсын деп ойлаған жоқ. Қазақтың жас баласын елінен айырып, орыстың рухын сіңдіріп, қазаққа орыстың идеясын тарататын үндеуші қылу мақсатында болды».

Орыс мектептеріне, негізінен, өз балаларын ру «жақсылары» берді. Қ.Кемеңгерұлының ойынша, олар балаларын оқуға беруде мына мақсаттарды көздеген: «орыс тілін білсін, яки шен алсын» деген мақсұтпен болсын хандар, аға сұлтандар, «жақсылар» орыс школ-

Қадыр Әбілмәжінұлы АХМЕТОВ,*тарих ғылымдарының докторы, профессор, мәдениет,
зиялылық пен білім тарихын зерттеуші ғалым.**Еуразиялық гуманитарлық институтының білім
және ғылым жөніндегі проректоры.**20 монография мен 80 ғылыми еңбектің авторы*

қабылданған балалардан кейін шала сауатты адвокаттар, тілмаштар, мұғалімдер шықты. Бұлардың ойы болашақта тек шен алу, ақша, пайда табу болды. Міне, осындайлар туралы кезінде өзінің «Интернатта оқып жүр талай қазақ баласы» атты өлеңде дәл басып айтқан Абай еді.

Біртіндеп, орыстандыру саясаты ауылда ашылған школдарға да жетті. Мұндағы мектептердің ашылуы қазақ отбасыларына әкімшіліктің 10 сомнан ақша таратуымен байланысты болды. Бұл мектептердегі оқушылар құрамын шала сауатты қазақ мұғалімдері мен шоқынды татарлар құрады. Қ.Кемеңгерұлының пікірінше, мұндай мектептердегі білім сапасы өте төмен, деңгейі адам төзгісіз болған. Ол бұл туралы былай жазады: «Орыстандырудың аяғы ауылнай школға соқты. Қазақтар ауылнай школдарын ашқызғанда, үйге беретін 10 сомына қызығып ашқызды. Онда оқытушылардың көбі 2 класты бітірген, рухани ұлт тәрбиесін, жалпы адамшылық тәрбиесін алмаған қазақ жігіттері және татарша білетін крешіндер болды. Оқытушылар өте идеалсыз болғандықтан, школ пайдалы жеміс бермеді. Мысалы, Омбы оязында 1 жылдай тіршілік еткен бір ауылнай школдан 3-ақ бала ілгері оқып кетті».

XIX ғасырдың екінші жартысында көшпелі қазақ жұртшылығының арасында жер шаруашылығынан мағлұмат беру үшін, әрі отырықшы орыс мұжықтарына да көмек болсын деп интернаттардың негізінде ауылшаруашылық мектептері ашыла бастады. «Бері келе 1889 жылы интернаттар жер шаруасының школдарына айналдырылды... Хүкімет қазақты отырықшы қылып, арқасына аттап міну пікірімен сол үшін екі ортаға дәнекер қылуға, үлгі көрсетуге еркек баланы бақшалыққа, әйел баланы қол ісіне үйретпекші болды», — деп бұл мәселеге де Қ.Кемеңгерұлы өз пікірін білдіреді.

Патшалықтың білім беру саласындағы саясаты туралы ойларын қорытындылай келе, Қ.Кемеңгерұлы оның алға қойған мақсаттарын да былайша атап көрсеткен: «Қазақта бірен-саран білімге қарай сүйрегендік болса, оның негізі: 1) әуелі қазақты жуасыту; 2) одан кейін дінге аудару; 3) ақыры келіп орыстандыру саясатына шықты».

Өз еңбектерінде Қошке патшалықтың жүргізген отарлық саясаты туралы мәселені тереңнен зерттеген, оның әр қырынан қараған, ойларын ортаға салған. «Мәденилеу орыс қазаққа қандай үлгі берді?» деген сұрақ қойып, соған өзі былайша жауап берген: «Қалың қазақтың алдымен көргені — ел арасына шыққан үкіметінің қол тоқпағы болған казак-орыс отрядтары, адамшылдықтан азған, пара алуды, қорқытуды

өзіне парыз деп білген төрелер, алдау жолына арын сатқан саудагерлер, қарауылға қойылған казак-орыс қалалары. Қазақ білім жағынан өрнек алмаса да, жаман мінездік жағынан асырып жіберді: қалаға келсе карта ойнап, арақ, сыра, коньяк ішуге құмарланды; сатылатын қыздар үйіне барғыш болды».

Қошкенің туған халқының тарихындағы осындай ащы шындықты айтуын өткенді ұмытпай, тарихтан тағылым алып, жарқын болашаққа жөн сілтеу деп бағалау орынды.

Қ.Кемеңгерұлы қазақтардың орыс тілін оқып меңгеруін прогрессивтік бағыт деп бағалады. Себебі, оның ойынша, орыс тілін игеру орыс мәдениетін білуге, сол арқылы дүниежүзілік мәдениетке шығатын, жол ашатын бірден-бір мүмкіншілік. Осыған байланысты дәлел ретінде Абай мен Шоқанның орыс демократтарымен достық қатынасын көрсетеді: «Шоқанның Достоевский, Дуров, Семеновпен таныс болуы, Абайдың Михаэлиспен таныс болуы — бізге екеуінен де әдеби мұра қалдырып отыр», — деп жазады Қ.Кемеңгерұлы. Ол өз еңбектерінде халықтар арасындағы достық пен туысқандыққа деген сенімін көрсете отырып, жалпы адамзаттық мәдениеттің белсенді жаршысы ретінде көрінеді. Қошке 18 жасар кезінде-ақ Пушкиннің, Никитиннің өлеңдерін қазақшаға аударып бастаған.

Қ.Кемеңгерұлының орыс тіліне байланысты дәйекті түрде айнымаған бір ойы — ол тілді ерікті түрде оқыту. Егер ұлттық мектептерде негізгі тіл ана тілі болатын болса, орыс тілі оны алмастырмай, қатарлас қана оқытылуы керек. Сонда ғана ұлт үшін пайдасы болмақ. Бірақ мұндай принцип патшалықтың білім саласындағы саясатына қайшы келеді. Себебі, ол саясаттың мақсаты қазақ халқын орыстандырып, ұлттық болмысынан айыру екендігі айқын болатын.

Патша үкіметі қазақтардың тек бастауыш білім ғана алуына мүдделі болып, орта арнаулы және жоғары оқу орындарын ашуға қарсы болды. Ондағы қауіп-қорқынышы — ұлт зиялыларының өсіп-өніп, ұлттық санасының жоғарлауына қозғаушы күш болу мүмкіншілігі еді. Екінші жағынан, патшалықтың орыс тілін оқып білім алғандардың тек самодержавиеге адал қызмет етеді деген үмітінің ақталмауы да әсер етті.

Ал қазақтың оқыған зиялы қауымының көпшілігі, оның ішінде Қошке Кемеңгерұлы да ұлтқа аянбай қызмет етіп, халықтың сана-сезімінің оянуына, қазақтың ұлттық мәдениетінің дамуына, сонымен қатар қазақ халқының патшалықтың отарлық саясатына қарсы жалпы ұлттық күрестің дем беруші идеологтарына айналды.

KAZAKH KOSHKE KEMENGER

Kadyr AKHMETOV,
Doctor of Historical Sciences, Professor

In the XIXth century Kazakhstan's total dependence on Russian Empire brought drastic changes into all spheres of life of Kazakh society. Those changes were called forth by colonial policy of the Russian Empire, i.e. habitual mode of life was ruined, the process of Russification started, Kazakh steppes were turned into province and raw materials base of Russian industry, and imperial colonial policy affected education.

Historical researches of Koshke Kemenger are of special importance for exposing the essence of these problems. In the period from 1915 till 1930, a prominent representative of national democratic intelligentsia Kokshe Kemenger had been working on developing Kazakh literature, dramaturgy, journalism and science. At the time, he had been taking part in national liberation struggle of Kazakh nation against Russian oppression.

He was a member of the first Kazakh youth society "Yedinstvo" (Unity), an editor of the "Balapan" journal.

In 1917 he took part in establishing Alash-Orda committee in Akmolinsk region; in 1918-1919 he was an editor of "Zhas azamat" newspaper, after establishment of the Soviet power from 1924 till 1930 he was engaged in teaching. In thirties, when Koshke Kemenger was prolifically working in sphere of science, education, literature, a period of repressions against Kazakh intelligentsia started.

In his research "From Kazakh history", the analyst described historical revolution of Kazakh nation, starting from society, living under leadership of khans up to the period of the soviet power establishment; he paid special attention to problems of Kazakhstan accession to Russia. As a representative of national intelligentsia, he emphasized colonial character of the accession, which led to loss of Kazakh independence. In his works he presented important data about Shokan Ualikhanov, Ybyray Altynsarin, Abay Kunanbayev, writers, poets and public figures, living in the early XX century.

In particular, K.Kemenger criticized educational policy of the Russian Empire. The colonial policy was not confined to economic goals, a particular importance was attached to spiritual and cultural dependence, whose main goal was to Russianize native population, and thereby to eliminate them as nationality and turn remote areas into a part of the empire.

For achieving its goals and strengthening its influence in the sphere of public education, Russian Empire started opening schools with Russian as the language of tuition. Russians' main goal in that sphere was to educate children in such way so that they would serve the Russian Empire unquestioningly. The content of elementary education programme was to be composed in accordance with requirements of the tsarist power; processes of economical and cultural development of Kazakh nation were not included into that programme. "If you take a look at it from the outside, you may believe that everything is being done for the sake of Kazakh nation; but if you take a look inside, then you will see that there is some catch. While educating children they are not going to put good sense into their heads. Their aim is to turn children into propagators of the Russian idea and foster Russian spirit in them by separating them from motherland". According to K.Kemenger, people let their children go to Russian schools because "they should know Russian language if they want to wear shoulder straps". Khans and senior sultans started sending their children in Russian schools. There was a period when Kazakhs began rejecting Russian school. K.Kemenger explained it as follows, "From a historical point of view, distancing Kazakhs from science and arts is a natural phenomenon. First children of Kazakhs, copying Frenchmen, were able only to have fun. Living in generals' houses they learned to waste time in indolence and not to be properly educated. After children returned home, their behavior seemed strange to everyone. Fearing that their descendents would finally refute them, the elite stopped sending their children to Russian schools".

Kemengerly wrote that there were some representatives of the elite youth who had inclination for studying and for science, but their number was very scarce. Shokan Ualikhanov, a noble representative of intelligentsia, who had got Russian education, was the most prominent person among them. According to Koshke Kemenger words, colonial tsarist policy in sphere of public education, especially after adoption of 1867-1868 administrative reforms, exacerbated a rush of indignation among Kazakhs. In compliance with the reform, uyezd schools were to be opened and Kazakhs had to send their children there, but boarding schools were meant for children of the poor folk. Quality of education was low, so after leaving school with low marks, graduates would become illiterate interpreters and lawyers, interested only in money and wealth.

In the second half of the XIXth century first agricultural schools for nomadic Kazakhs and for supporting Russian population, were opened on the basis of boarding schools. Koshke Kemenger wrote, "...later, in 1889, boarding schools were turned into agricultural schools. The government was forcing Kazakhs to recognize settled way of life. Male population was being taught horticultural skills, while women and girls were getting lessons of fancywork".

Summing up the results of tsarist government's policy in educational sphere, Kemenger singled out its main goals, i.e. "suppression of Kazakhs, conversion to a new religion, and absolute Russification".

The scientist has comprehensively studied colonial policy of the tsarist government in his works and expressed his personal opinion. He exposed the bitter truth about his native history so that everyone willing would be able to learn this lesson and take the road to bright future. At the same time Koshke Kemenger assessed learning and mastering of Russian language as a progressive vector. He said that learning Russian language is a chance to study Russian culture and get access to the world culture.

By way of example he mentioned friendship of Abay Kunanbayev and Shokan Ualikhanov with Russian democrats, "Shokan's friendship with Dostoevsky, Durov, Semenov, and Abay's friendship with Mikhayelis resulted in literary heritage left for descendents". In his works he described faith of friendship and kinship between nations, and acted as an active herald of culture. At the age of 18 he started making translations of Pushkin and Nikitin's poems.

K. Kemenger had always consistently adhered to the opinion about Russian language learning, to be exact about its voluntary learning. If national schools use native language for tuition, then Russian language should not replace it, but in can be taught simultaneously. In this case it will be useful to the people. Naturally, such principle ran counter to educational policy of the tsarist government, as the goal of that policy was to Russianize Kazakh people and eliminate their national identity.

The tsarist government was interested in giving only elementary education to Kazakh children, it stood up against opening professional schools and higher educational institutions; was intimidated by growth of Kazakh intelligentsia and self-consciousness, which could have become the driving force of development.

On the other hand, hopes that Russian-speaking Kazakhs would serve for tsarist government faithfully have never been justified. A major part of Kazakh intelligentsia had consistently worked for their nation's sake. Educator, researcher and scholar Koshke Kemenger was a real ideologist of the national struggle waged by Kazakh people against colonial policy of the tsarist government.

Абдигалар Жанбосынов

Тыншбала алай - мать Абдигалара

Кали, старший сын Абдигалара

Мырзагыли, средний сын Абдигалара

Жамиля ана

Рустем, младший сын Абдигалара

ТОРГАЙСКОЕ ВОССТАНИЕ РЕПРЕССИИ ПОКОЛЕНИЙ

Қундызай ЕРІМБЕТОВА.
г. Астана, Республика Казахстан.

Подавление духа народа открывает путь к отчаянному стремлению и, если потребуется, к открытой борьбе за независимость. Это естественное и закономерное явление в обществе. Наверное поэтому видный деятель Тельжан Шонанулы приравнивал восстание к светлой мысли народа.

С современной точки зрения, невозможно вычеркнуть со страниц общественно-политической истории советского Казахстана народно-освободительное восстание 1916 года в Торгайском регионе и имена его руководителей - Амира Абдигапара и Амангельды Иманова, членов Торгайского отделения Алашорды

Ахмета Байтурсынова, Мыржакыпа Дулатова и других истинных батыров и деятелей. В советской историографии по истории народно-освободительного восстания 1916 года в Торгае упоминается имя Аманкельды Иманова как народного батыра, а о настоящем координаторе восстания, избранным народом Абдигапаре Жанбосынове остались лишь скудные рассказы. За Абдигапаром сформировалась историческая известность заклятого врага советского государства. Это было искажением охвата восстания. Такая ситуация сохранилась вплоть до распада СССР в 1991 году. Окинем взглядом историю. В своих воспоминаниях по истории формирования личности батыра композитор Евгений

Брусиловский излагает следующее: «Мирзоян, Исаев и Жанкельдин в 1935 году на приеме у Сталина, разговаривая, вспоминали проводившие военные действия на северо-западном регионе Казахстана Чапаева. В тот момент неожиданно Сталин скажет: «У вас ведь и у себя имеется свой Чапаев». Тогда Исаев и Мирзоян покажут Жанкельдина. Но он не говорил о Жанкельдине. Сталин рассказывал, как во время защиты Царицына устанавливал связи с руководителем восстаний в казахских степях бесстрашным Аманкельды. Сталин скажет: «Тот самый Аманкельды Иманов и является казахским Чапаевым». Таким образом, владение большей информацией Сталиным в Москве о батыре революционных движений ставит в неловкое положение казахстанских руководителей.

В этом месте композитор приводит личное заключение: В 1933 и 1934 годах об Аманкельды никто не говорит, не пишет, а владеющий о нем информацией Жанкельдин тоже не торопится с упоминаниями. После этого события требовалось немедленное восстановление упущенных моментов. Главный редактор газеты «Казахстанская правда» Верховский, вызвав к себе историка Шафира, дает поручение найти сведения и подготовить объемную статью об Аманкельды Иманове. Однако сколько бы Шафира ни старался, не находит никаких данных о батыре.

Позже драматурги Беимбет Майлин и Габит Мусрепов берутся за написание пьесы об Аманкельды. Они выясняют, что Аманкельды погибает от рук алашординцев в 1919 году. Алашординцы неожиданно захватывают власть в городе Торгай, находившемся на тот момент в руках революционных сил под руководством Аманкельды. Попавшего в плен руководителя немедленно расстреливают. На это событие композитор смотрит как на «особенно странное, полностью запутанное, прикрытое тенью историю».

Согласно сведениям, приведенным в памятке, Сталину Аманкельды Иманов был известен как выросший в бедной крестьянской семье, доверчивым и отчаянным батыром.

Таким образом, начиная с 1915 года в качестве предводителя Торгайского восстания фигурирует лишь Аманкельды. Вскоре с независимостью началась новая волна истории Торгайского восстания.

Лидер нации определил особенность национально-го духа народа: «...И имеющие большое историческое значение славные победы на Орбулаке и Аныракае совершены под белым знаменем свободы. Пламя надежды не угасало и при нашествии джунгаров на казахскую землю. Этот же дух вывел наших отцов на народно-освободительное движение против колониальной политики, победы, которая берет истоки с непрерывной борьбы, начатой Кенесары ханом, Сыздык торе, Сырым батыром, Исатаем, Есетом, Жангожа батыром и укрепившаяся до народно-освободительного движения 1916 года под руководством Аманкельды Иманова,

Абдигапара Жанбосынулы, Бекболата Ашекеева, Узака Саурыкулы, Омара Шолакулы».

Песни Махамбета, великие кюи Курмангазы, Таттимбета, поэзия акынов, сказителей над широкой степью возносили желание свободы народа.

Судьбы восставших повстанцев, поднявших знамя в 1916 году во имя независимости, попали в эпицентр борьбы 1917 года.

Пламенные лозунги пришедшей во власть нового правительства (советского) оказали отталкивающее влияние на казахское общество того времени. Народ, который только вчера стоял на национально-освободительном пути, разделился на группы (на белых и красных, на алашординцев и сторонников советского правительства). Участники восстания 1916 года и некоторые его руководители под влиянием представителей партии большевиков приняли Советское правительство.

Среда, воспитавшая Абдигапара

Более дальний род Абдигапара берет начало от Кара Кыпшак Кобыланды (15 век), батыра Тилеули (18 век) и доходит до его сына Нияз би. Его пятый прадед - Нияз, родившийся приблизительно в 1745 году. Ушел из жизни в 1790. С детства отличался своими способностями и красноречием. По словам старейшин, начиная с 7-8 лет вмешивался в разговоры старших и рано начал разрешать споры. Позднее в краях Торгая, Караоткеля удостоивается почета и уважения своими справедливыми распоряжениями. Последние годы жизни провел близ Кокшетау. Он был одним из авторитетных биев Абылай хана.

После кончины Абылай хана Нияз переезжает из Кокшетау в местность близ Караоткеля. Сыновья Нияза исполняют завещанное пожелание отца и оседают на высоком холме, прилегающей к реке. В целом окрестности Кокшетау кипчаки населяли долгое время.

В волости Сарытерек появился на свет один из знаменитых людей кыпчакского рода - Кажымукан Мунайтпасулы. И в племени Нияза был подобный силач - единственный ребенок Жабай батыра - Жангожа (1822-1862). Мать Койсан своего сына вырастила лелея: Жангожа вырос сильным и образованным человеком. На тот период образованным и активным был сын Жанбосын. За знания и справедливость его почитал весь Торгайский край. Губернатор Торгая без выборов назначает его волостным Караторгая. Во время поездок в Торгай Жанбосын знакомится с Алуой (дочь бая Актас из рода аргын). Позднее они женятся. В 1895 году Жанбосын умирает, отравленный ядом. Остаются пятеро сыновей, старший из которых - Абдигапар, был очень образованным, рослым и сильным парнем.

Абдигапар Жанбосынов

В 1916 году в состав Торгайской области входили Орынбор, Костанай, Шалкар, Иргиз, Торгайские уезды. Для царского правительства Торгайские степи были золотыми воротами в Великую степь. Телеграф с Петербурга протянули до Торгайского округа через Казань,

Оренбург, Шалкар. В Караторгайской волости число молодежи, сгруппировавшейся вокруг предводителя с каждым днем увеличивалось, и к концу сентября 1916 года достигло трех тысяч. Большинство местного народа изъявили о готовности следовать за Абдигапаром. К концу сентября собралось около тысячи воинов. В районе Сарыторгай число сгруппировавшейся молодежи достигло полутора тысяч человек. Запланировавший заранее заглушить восстание Торгайского народа губернатор Эверсман собирает старейшин, почетных граждан и проводит собрание. Несколько раз пытался донести суть указа, однако Абдигапар, прибывший на это собрание из Караторгайской волости заявил: «Молодежь не отдадим!».

Наиболее крупные движения начались в Жетысу, Торгае и Иргизе. Губернатор принялся немедленно отправлять войсковые части с целью устранения очагов восстания. Восставшие в последние дни июля пытались атаковать город Верный. 350 солдат в Чимбулаке расстреляли восставших на месте, спустя 4-5 дней бии и волостные управители аулов поймали Бекболата Ашекеева назвав его «мятежником». Возраст Бекболата на тот момент перевалил за 70 лет. Несмотря на это, его приговаривают к повешению. В прошлом переводчик Мойынкумской волости Бокулы Токаш был пойман в ауле, где призывал к восстанию и брошен за решетку.

Повстанцы под руководством Абдигапара Жанбосынулы и Амангельды Удербайулы оказали достойное сопротивление царским карательным отрядам в ожесточенных сражениях под Торгаем, Татыром, Батпаккара, Догал-Урпеком.

Волнения в регионах Торгай-Иргиз набирали обороты с каждым днем, и к прибытию карательных отрядов они превратились во всеобщее восстание. С давних пор не переносившие бесчинства богатых волостей, мужчины, выступавшие в открытую, принимаются за ведение агитаций «против царского указа».

Вот их имена. Амангельды Удербайулы из Кайдаульской волости, Абдолла Дуйсенулы, Уали Баспакулы из Аккумской волости, Киякбай Уркимбайулы, Асемгазы Уркимбайулы, Дауренбек Сандыбайулы из Каракогы, Омар Тынымулы, Хакимбек Токеулы из Шубаланской волости, Касымхан Кенесарыулы из Тосынской волости, Абдирахман Иманкудулы из Сарыкопинской волости, Уали Жалмаганбетулы, Садуакас Жанбосынулы из Кортोगая.

Царская Россия, разгневавшись на «инородческий» народ, 27 сентября направляет в Торгайские степи карательную экспедицию генерала Лаврентьева. С 13 по 16 октября карательное войско подпитывается дополнительными силами из Казанского военного округа, направляются специальные отряды из Урала, Оренбурга, Астрахани. В наличии у объединенного карательного войска - 17 пехотных рот, 19 сотен эскадрона, 14 пушек и 17 автоматов. Общая численность достигла 30 тысяч.

Сосредоточенное войско намеревалось атаковать и

«полностью уничтожить» Торгайский округ. В Торгайской крепости сосредоточилось около 200 конных казахов, 100 пехотинцев, вооруженное городское население. 22 октября на подмогу прибыло еще 140 конных. Войско двинулось в атаку с утра 6 числа. Однако шквальный огни из автоматов и пушек не дали войску приблизиться к казарме.

Не имея соответствующего оружия, постанцы отступили. Лишь имеющим оружия Кейке, Аманкельды и Жагыпару удалось взять под огонь с десятков противников. Предвидя такой ход боя, Абдигапар изначально в открытую бросился в контратаку. Согласно его предложению следовало, окружив крепость, сражаться и уничтожать лишь тех, кто намеревался выйти. Лишившись запасов сена, воды, с перерезанными телеграфными проводами, город не мог долго существовать. Наступила зима. Восстание заставило не на шутку встревожиться и губернатора Оренбурга, и главу Российского штаба. А народ прославил стратегию военного искусства Абдигапара.

В конце ноября близ реки Жалдама собрались старейшины 13 волостей восточной части Торгайского уезда и провели совещание, с ними были военачальники Абдигапар, Аманкельды и Умен. Выступившего против колонизации Кенесары 75 лет назад избирал хан, и в этот раз на повестке дня стояла историческая необходимость в почитаемом народом, образованном и справедливым человеке. Соблюдая все традиции, старейшины единогласно избрали Абдигапара руководителем и провозглашают ханом восстания. Создается Совет. Таким образом, начала действовать простая система демократии. Основными задачами Совета были: хранить, защищать и оберегать страну от врагов. Были изданы законы против таких действий, как воровство и конокрадство. Усилилась связь народа. Формировались красные посты. Аманкельды и Кейки сформировали отряды снайперов и приступили к их ускоренному обучению методам ведения огня.

21 октября вблизи Торгая казахская сотня дважды противостояла атакам весьма крупной группы киргизов. У последних есть погибшие и раненые. Так же, в связи с опасностью ситуации, губернатор, прибыв в Иргиз, направляет на подмогу сотню казаков с пулеметами. Кроме того, он во второй раз обращается к командиру военного округа с просьбой предоставить дополнительные силы. Без этого не представлялось возможным уничтожить группы киргизов. Отрезана телеграфная связь с Торгаем.

Телеграмма № 1372 «Из Оренбурга в Петроград. Начальнику Главного штаба «...Разбита 7 станция почтовой связи Иргиз-Торгай с Киргизами, украдены предметы и разрушены сооружения, похищено продовольствие и имущество станционного писаря...» 25 октября, Торгайская область: «В нескольких населенных пунктах Иргизского и Торгайского уездов сосредоточены крупные вооруженные группы киргизов. Они стали

грабить местные аулы, избивали нескольких волостных управителей, в одной волости убили секретаря....»

22 февраля группу карательных войск, возглавляемых Тургеновым, направлявшихся в ставку хана с целью уничтожить войска Абдигапара и потушить огонь восстания встречают под Догалом. Абдигапар и Аманкельды давали бои: выждав в одном из переходов через пески, дробят царское войско, прибыв в местность Камысбай неподалеку от Батпаккары, неожиданно обманном путем сбегают по низменностям. Обозленное царское войско расстреливает десять невинных людей в Камысбае. Выследив начальника первой сотни, Кейки батыр точным выстрелом его убивает. Разгневанный Кейки батыр расстреливает одного из солдат на месте. В отместку последние убивают путеводителя Молдахметулы Идируса и, минуя Торгай, направляются в Догал. Попавшего под руку казаха не щадят. В этом последнем сражении под Догалом Аманкельды ранее расположил 200 снайперов Кейки и Омена в густых камышах вдоль дороги и в тугаях. В одном из первых крупных перестрелок под огнем снайперов, находившихся в укрытии, погибает около десяти противников. После этого солдаты, отстреливаясь, отступают, затем дают ответный огонь. Бой шел до полудня. Противник, усилив огонь стал окружать снайперов. Аманкельды приказывает отступать. Войска, находившиеся вдоль реки, выводят в широкую степь. Младший брат Абдигапара сотник Жагыпар поддерживает оставшихся десятерых снайперов. Они не сдвинулись с места, несмотря на трехкратный приказ Аманкельды «отступить». Закончились патроны, - вступают в рукопашный бой. После полудня в живых остаются лишь два сотника. Погибает и присоединившийся к снайперам Омен батыр. Приблизившись, каратели убивают сотника Амирбека, несколько солдат с мечами набрасываются на Жагыпара. Воин с окровавленным лицом и руками, стоя гордо, налитыми кровью глазами, призывал к схватке. Ужаснувшись дикого облика, военачальник приказывает стрелять. Только после нескольких выстрелов Жагыпар падает на землю. Так простился с жизнью 22-летний молодой джигит.

Война Догал - Урпек заканчивается 23 февраля 1917 года.

Жагыпара, младшего брата Абдигапара и около 70 бойцов доставляют по домам. Понес существенные потери и противник, увозящий порядка 15 саней, груженых убитыми. Скрыв понесенные военные потери, в главный штаб донесение идет следующим образом: «Погибли два солдата и две лошади. Уничтожены аул и орда Абдигапара».

Именно это время совпало с февральским переворотом в России и 11 марта 1917 года в Караторгай приходит весть о падении царя. Абдигапар сообщает правителям Торгая о невозражении против Временного правительства. В марте 1918 года в Оренбурге Абдигапар и Аманкельды принимают участие в I заседании Совета Торгайской области. В ходе которого не была принята ни советская политика, ни предложение о входе в состав партии Алаш. В 1918-1919 гг. в

период, когда власть переходила от одних к другим, убивают Аманкельды. (Аманкельды и Тарана убивает по советским источникам наемный офицер Идаят, служивший в отряде Алиби Джангельдина.). Это событие свидетельствует о разногласиях и откровенную вражду между алашординцами и советским правительством, борющихся за одну цель - свободу, но шедших к ней разными путями..

Гибель Абдигапара

25 ноября 1919 года в копе Зауре расстреливают Абдигапара. Журналист Нурлан Жумаханулы запишет мнение Кабдена Абдигапарова о «начатых впервые в Казахстане репрессиях после расстрела Абдигапара красноармейцами во время его чтения намаза в копе Зауре...». Кости Абдигапара привезет его сын Садуакас. Он будет похоронен в ауле Кортотай, рядом с могилой брата Жагыпара. Его героический путь к свободе останется в исторических архивных хранилищах советской эпохи.

Известно, что давление на крестьян, начавшееся в 1928 году с компании по конфискации имущества у зажиточных и полуфеодалов (советское название) достигло своего апогея в 1929-1931 годах и привело к массовым протестам и восстаниям в Казахстане. Самыми первыми восставшими против беззаконий были крестьяне Торгайского региона. Участники народно-освободительного движения 1916 года спустя 13-14 лет были вновь втянуты в центр политической борьбы. Основными инициаторами восстаний, прошедших в районах бывшего Торгайского уезда Бетпаккара, Торгай и Наурызым были участники восстаний 1916 года.

В народе его называли «Восстанием воинов». Основным очагом восстания был Бетпаккаринский район. 2 ноября 1929 года крестьяне, захватив районный центр, управляли им неделю. Создав свой совет, они выносят решение о введении тройной системы управления вместо аульного совета. В общих следственных документах ОГПУ и в сведениях организаций партийного совета говорится, что «организаторы и управляющие восстания являются родственниками прежнего хана Алашорды Абдигапара». До 1 декабря 1929 года по «Батпаккаринскому делу» арестованы 335 человек. В действительности, в составе восставших участвовали в прошлом воины и молодежь аулов. После восстания привлекли к ответственности 530 человек, расстреляны 115, 170 человек лишились свободы сроком от 2 до 10 лет. 17 - осуждены условно.

В процессе следствия расстреливаются сыновья Жанбосынова Магзум и Назар Абдигапаровы, Кали отправляется в ссылку на 5 лет. Его младший брат Садман (Садуакас), близкий родственник Уали Жаламагамбетов и другие приговариваются к расстрелу по тройной правительственной системе.

Приговор Абдигапара как «врага народа» принесет невзгоды его потомкам

Садуакас, младший брат Абдигапара был в центре народного-освободительного восстания 1916-1917 гг. В начале 1930 года по причине родства с ханом его арестовывают, затем без суда и следствия приговаривают к расстрелу.

Кундызай ЕРИМБЕТОВА, г. Астана, Казахстан.
Кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории государства, доцент кафедры «Социально-гуманитарных наук», университета «Туран-Астана».

Автор монографии «Миграционная политика Советского государства в Казахстане» и более 100 научных статей.

Сфера научных интересов: историко-демографические процессы, межэтническое согласие и социальные конфликты в Казахстане, крестьянские восстания 1916 года, персоналистика, социально-экономическая модернизация Казахстана в XXI веке (исторический аспект)

Уали - старший брат Абдигапара, сын Жалмагамбета, был тысячником в составе войск народно-освободительного восстания 1916 года. Арестовывают в 1930 году, и по этапам отправляют в Алматы, там приговаривается к высшей мере наказания - смертной казни.

Гапбас - сын Уали - мастер работ по дереву. В 18 летнем возрасте отбывает 10 срок наказания в лагере пленников - Карлаге как «сын врага народа». Освобождается в 1940 году, однако словно печатью в его жизни останутся насилие и горе, которое он видел с Жамила ана

Магзум. Магзум - сын Абдигапара, родился в 1910 году в Караторгайской волости. В 1928 году заканчивает школу красных офицеров в Оренбурге. Магзума арестовывают в 1929 году и спустя год в 1930 году расстреливают в тюрьме.

Кали - старший сын Абдигапара. В 1930 году его арестовывают на четыре года за указания на незакония в адрес аульного Совета. В феврале 1931 году активист Амиркул приходит с обыском в дом Кали. Затем, вытащив его трехлетнего сына босого, без одежды во двор спрашивает: «Что прячете дома?» Мальчишка, испугавшись, скажет: «Дома есть вареный теленок» и выдает мать, которая зарезала теленка, чтобы прокормить детей. Амиркул вареное мясо забирает домой. В 1931-1935 годах Амиркул будет отбывать срок в Карлаге. По освобождению, не возвращаясь на родину, уезжает сначала в Узбекистан, затем в Россию, где будет работать на шахте, станет фронтовиком, и лишь в 1948 переедет в Алматы.

Рустем - младший сын Абдигапара. Участвовал в подавлении восстаний белогвардейцев в Оренбурге, Астрахани и ханской орде. В 1918-1919 гг. возглавляет интернациональный отряд разведчиков Красной Армии, позднее его также ждет расстрел.

Когда Ахмета Байтурсынулы вновь поймали 8 октября 1937 года, Рустем вместе с ним был посажен за

решетку. В процессе обыска дома Рустема и Катез обнаруживается толстая рукопись Ахмета Байтурсынулы «История культуры». Помимо сожжения рукописи, будет предъявлено обвинение за утаивание «опасного» произведения «политически ненадежного» человека. Так же «выявят» «преступление» Байтурсынулы по распространению обращения казахскому народу, которые были переписаны и размножены Рустемом.

Мырзагали родился в 1910 году. После начавшихся гонений на родителей и родственников, не видя перспектив в будущем, переезжает в Узбекистан. Тем самым спасает свою семью от бед.

Неизвестны захоронения тел потомков Абдигапара (кроме Кали). Кали позволил растаскать кирпичи с установленного над надгробием купола. К 1930 году в ауле Абдигапара практически остаются лишь женщины, а дети: Марден, Ажметден, Малике, Рахима, Токеш, Алиакпар, Сапаргали, Зейнол-Габиден (Кабден) отданы в детские дома Кызылорды и Алматы, позднее многие из них погибли в Великой Отечественной войне. Во время голода 1932 года жены Жагыпара Айсулу и Умит будут вынуждены уехать в Шымкент, чтобы не пропасть. Лишь к 1970 году потомки Абдигапара Кабден и Габдолла своими руками возведут гробницу с «четырьмя выступами», а после обретения независимости под руководством Кабдена Калиулы, Сагадата Едигеулы и Марата Мырзагалиулы появится возможность построить на том месте белый мавзолей. Справедливо и уместно назвать Абдигапара батыром наравне с другими

Ни расстрелы, ни повешения и всякого рода гонения семьи Абдигапара не смогли ее полностью уничтожить.

В свое время Бауыржан Момышулы говорил «Безвестность героизма - большое горе народа».

Помнить подвиги дедов, отцов - наш святой долг.

THE TORGAY UPRISING

REPPRESSED GENERATIONS

Kundyzbay YERIMBETOVA, Astana, the Republic of Kazakhstan

A candidate of historical sciences, leading research associate at the Institute of state history, associate professor of the 'Social and liberal sciences' department at the 'Turan-Astana' university.

An author of the monograph 'Migration policy of the Soviet state in Kazakhstan' and more than 100 scientific articles

Suppression of the peoples' spirit opens a way to desperate aspiration, and, if necessary, open struggle for independence. It is a natural and regular phenomenon for any society.

From the modern point of view it is impossible to delete national liberation uprising in Torgay region in 1918 and names of its leaders Amir Abdigapar and Amangeldy Imanov from the pages of Kazakhstan history.

The name of Amankeldy Imanov as a batyr and leader of the national liberation uprising in Torgay is mentioned in Soviet historiography, while the name of Abdigapar Zhanbossynov, a real coordinator of the uprising, elected by people, has been preserved only thanks to scarce stories. Historically, he is known as a sworn enemy of the Soviet state.

Abdigapar Zhanbossynov

In 1916 Orynbor, Kostanay, Shalkar, Irgiz and Torgay uyezds formed the Torgay region. For tsarist government Torgay steppes were like golden gates to the Great steppe. Telegraph, starting from St.-Petersburg, was wired up to Torgay district though Kazan, Orenburg and Shalkar. In Karatorgay volost the number of young people, grouped around their leader, was increasing day by day; by the end

of September 1916 it amounted to three thousand people. A major part of the locals announced that they were ready to follow Abdigapar. In Sarytorgay the number of grouped youth reached 1500 people.

The biggest movements started in Zhetyssu, Torgay and Irgiz. The governor immediately started sending military units to eliminate seats of the uprising. On the last days of July rebels tried to attack Verny. 350 soldiers in Chimbulak shot rebels in sight; and in 4-5 days biys and volost rulers caught Bekbolat Ashekeyev and called him a "rebel". At the time he was 70 years old, but despite his age he was sentenced to death by hanging

Rebels under leadership of Abdigapar Zhanbossynuly and Amangeldy Uderbayuly maintained resistance to tsar's punitive units in fierce battles in the environs of Torgay, Taty, Batpakkara and Dogal-Urpek.

Disturbances in Torgay-Irgiz regions were intensifying day by day and by the arrival of punitive units they turned into universal uprising, Men, who had not tolerated outrages of rich volosts since long ago, acted overtly and started agitation against "tsar's resolution".

Angered by non-Russian people, tsarist Russia sent General

Lavrentiyev's punitive expedition to Torgay steppes on September 27. From October 13 till 16 the punitive army was being replenished with additional forces from Kazansky military district, special units from Ural, Orenburg and Astrakhan. A joint punitive army possessed 17 infantry companies, 19 squadrons, 14 cannons and 17 assault rifles. Overall strength of the joint punitive army made 30 thousand.

The army intended to attack Torgay district and "destroy it completely". Around 200 mounted Kazakhs, 100 infantrymen were concentrated in Torgay fortress, and dwellers were armed as well. On October 22 140 mounted soldiers came to the aid, but heavy cannon and rifle fire did not let the army approach the quarters.

Not having proper arms, rebels were compelled to retreat, only Keyki, Amankeldy and Zhagypar managed to take a dozen of enemies under fire. Having foreseen such outcome of the battle, Abdigapar rushed to the charge; according to his assumption it was necessary to encircle the fortress, fight and annihilate only those who would be willing to leave. Without hay stocks and water, with telegraph-wire cut, the city would not be able to stand for long. Winter came. The uprising made both Orenburg's governor and the head of Russian staff get really troubled. People glorified military strategy of Abdigapar.

In the end of November the elders from 13 volosts of eastern part of the Torgay uyezd gathered near Zhaldama River and held council with the participation of military leaders Abdigapar, Amankeldy and Umen. In compliance with all traditions, the elders unanimously elected Abdigapar the leader and declared him a khan of the uprising. Council, which was to solve military, economic, or legal issues, was established. Thus, a simple democracy system started functioning. The council's main tasks were to preserve and protect country from its enemies. Laws against such acts as theft and horse stealing were ordained. Amangeldy and Keyki established snipers' detachments and started teaching firing methods to them.

On October 21, Kazakh squadron confronted quite a big group of Kirghizes two times. Last ones had casualties, i.e. killed and wounded. Also, due to threat, having arrived to Irgiz, the governor sent a squadron of Cossacks with machine guns to aid the joint army. Besides, he addressed Military District Commander for the second time, asking to provide additional forces, because otherwise it was impossible to annihilate Kirghizes' groups. Telegraph line with Torgay was cut.

On February 22 a group of punitive forces, under Turgenev's command, which was heading for khan's headquarters to destroy Abdigapar's forces and choke a fire of the uprising, was met in the environs of Dogal. Abdigapar and Amankeldy put up a fight, having waited in one of the passages through sands, they divided joint army and after arriving to Kamysbay locality near Batpakkara, they fraudulently escaped through lowland.

Angered tsar's forces shot ten innocent people in Kamysbay. Having traced the first squadron's commander, Keyki killed him with a shot. Finally, out of rage Keyki batyr killed one of soldiers in sight, so in revenge soldiers kicked a guide Moldakhmetuly Idiris, and having bypassed Torgay, they headed for Dogal. A Kazakh who happened along, was not spared.

Before this last battle for Dogal, Amankeldy had stationed 200 snipers of Keyki and Omen in thick bulrush along the roads and in forests. About 10 enemies were killed during one of the first clashes under hidden snipers' fire. Soldiers retreated, but later they returned fire. The fight lasted till noon. Having augmented the fire, the enemy started encircling snipers. Amankeldy ordered his army to retreat and withdrew forces, located along the river, into steppe. Abdigapar's younger brother Zhagypar supported ten left snipers. They did not leave positions even after the third order to retreat. Having run out of cartridges, they plunged themselves into hand-to-hand combat. None of them survived.

The Dogal-Urpek war was over on February 23, 1917.

Zhagypar, Abdigapar's younger brother and around 70 deceased warriors were delivered to their homes. The enemy sustained great losses as well, soldiers took 15 sledges loaded with bodies, to its headquarters. Having concealed casualties, local authorities reported, that "two soldiers and two horses died. Abdigapar's aul and Horde were annihilated".

That period matched with February revolt in Russia and on March 11, 1917 news about tsar's fall reached Karatorgay. Abdigapar said Torgay rulers that he would not reject the Provisional government. In March 1918 Abdigapar and Amankeldy took part in the 1st session of Council of Torgay region, as a result neither Soviet nor Alash party policy was recognized. In the period of 1918-1919, when power was being passed from one hands to others, Amankeldy was killed. On November 25, 1919 Abdigapar was shot as well.

Abdigapar's condemnation as a "public enemy" brought hardships upon his descendants.

Saduakas, the younger brother of Abdigapar, was in the very centre of national liberation uprising of 1916-1917. In the beginning of the 1930th he was arrested because of his kinship with the khan. Later he was sentenced to death by shooting without trial.

Uali, Abdigapar's elder brother, was a tysyatsky in liberation army during the uprising in 1916. He was arrested in 1930 and transported to Almaty under guards, only to be sentenced to death. Gapbas, Uali's son, at the age of 10 had to serve 10 years' sentence in Karlag camp as "the son of public enemy". He was released only in 1940, but violence and grief would remain his seal for the rest of his life.

Mazgum, the son of Abdigapar, was born in 1910 in Karatorgay volost. In 1928 he graduated from Red Officers School in Orenburg. In 1929 was arrested and one year later was shot in prison.

His brother Nazar, aged 31, was killed by Red Army soldiers while trying to escape.

Kali was the elder son of Abdigapar. In 1930 he was arrested and spent 4 years in prison for making a complaint about lawlessness of the aul Council.

Rustem, the younger son of Abdigapar took part in suppressing the White Guards' uprisings in Orenburg, Astrakhan and khan's horde. In 1918-1919 he commanded international reconnaissance unit of the Red Army. In 1937 was put in prison together with Akhmet Baytursynuly. Eventually he was shot.

Myrzagalay was born in 1910. Having witnessed persecutions of his parents and relatives, he moved to Uzbekistan and saved his family.

ЖЕР ЖЕГІСІ — ЕЛ ЖЕГІСІ

Тұрсын ЖҰРТБАЙ — Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті жанындағы «Отырар кітапханасы» ғылыми орталығының директоры, зерттеуші-ғалым. 30-дан аса кітаптар мен ғылыми монографиялар, сондай-ақ 700-ден аса ғылыми мақалалар мен басылымдардың авторы.

«Мәңгілік Елдің» түпкі ұлы ұйытқысы — Жер мен Су. Өйткені Тәңіртауды түркі жұртына Тәңірімнің өзі енші етіп бергендіктен де, «керуен жүргізушілерден басқалардың» табаны баспауы тиіс, өзен-суы жаттың шөлін қандырмауы және оны қаған — мұрагеріне, ата — баласына, ана — қызына» аманат қалдыруы тиіс. Сондықтан да «Тариат» көне жазба ескерткішінде: «Түстіктегі шекара мен Алтай тауының батысын, Көгман тауының терістігін сақтаңдар! Өйткені Тәңіріден жаратылған тәңір текті халықты құраған Тәңіртау бұл», — деп өсиет еткен қасиетті мекен, яғни осы жер. Оның себебін «Күлтегіннің» кіші жазуында: «Егер қазір баяғы кексіз түрік қағаны Өтүкен қойнауында отырса, онда ел мұңсыз болады. Ел тұтатын жер осы Өтүкен қойнауы. Өтүкен қойнауында отырсаң **Мәңгі елдігіңді** сақтайсың. Онда түрік халқы тоқ», — деп түсіндірген. Соны білген ата түркі оғандары «төрт бұрыштан» (анталаған) «дүшпандарға» ... сарбаздармен ат-

танып, төрт бұрыштағы халықты көп алды, бәрін бейбіт етті, бастыны еңкейтті, тізеліні бүктірді. Ілгері Қадырқан қойнауына дейін, кері Темір қақпаға дейін жайлады. Екі аралықта жүрген иесіз көк түріктер осылай қоныстанды. Қоныстандырғандар — білге, алып қағандар мен білге, алып әміршілер» болды («Күлтегін», үлкен жазу).

Сөйтіп, мәңгі алаңсыз мекендейтін «мәңгілік ел мен жер» туралы әфсаналар, міне осылай, тасқа қашалған өсиетті аманат ретінде исі түрік қауымының аңсарына айналды. Ел жаңарып, ұрпақ жаңғырса да, осынау қасиетті арман олардың жүректеріне рух боп ұялады. Соның нәтижесінде, Қорқыт баба мен Асан қайғы іздеумен өткен өлім-жітімсіз ел мен жер — Жерұйық пен Жиделібайсын жұрты туралы аңыздар туды, ол аңыз «мәңгілік елдің» ныспылы нысанасына айналды. Жер — «мәңгілік елдің» киелі кепілі. Жыл санауымыздан бұрынғы IV ғасырда өмір сүрген Мөде тәңірқұтынан дүшпандары арандату мақсатында

астындағы атын, қойнындағы қатынын сұратқанда, олардың айтқанына көнеді. Ал ешкімге керексіз сортаң жердің пұшпағын сұратқанда: «Қатын мен хайуанды ел үшін қиюға болады. Орыны толады. Ал Жер — отанның белгісі, елдің мәңгілік еншісі. Ат пен қатын табылады, жер табылмайды, соғысамыз», — деп намыстанып, түн қата аттанып, жауын жер жастандырады. Құнанбай да «Ел өседі, жер өспейді» деп, Шыңғыстың ұлтарақтай пұшпағы үшін өмір бойы ағайындарымен жағаласып өтті.

Мөде мен Құнанбайдың арасын екі жарым мың жыл бөліп тұр. Бірақ та жерге деген көшпенділердің құрметі мен елдік саясат өзгермеген. Оның басты себебі — атадан балаға аңсар ретінде көшкен «мәңгілік елдің» нысанасы. Ал біз күннің ашығында, айдың аманында ата қоныстың өңірін өз қолымызбен жырттып бердік. Біз етегімізден кесіп берген тура сол жер жаттың қолында

көктегі Көк Тәңірі жарылқаған түрік елі өмір сүрді, елдігін құрды. Төменде Қара Жер жарылқады, сол жер үшін төрт бұрыштағы халық күш-қуатын сарып етті. Жаулары өз үлесінен айырылды» («Тариат» жазуы).

Бірақ заман бір төңкеріліп түскенде тақ та, сарай да, «мың жылдық, түмен күндік жазу да» жаттың ұысында қалды. Осы тұрғыдан алғанда жер жөніндегі «мәңгілік ел» нысанасында тасқа қашалып тұрып жазылған «Адамға өлім бар, елге өлім жоқ» деген қасиетті қағиданы ешқашанда жадымыздан шығармауымыз керек. Аталарымыздың өсиетіне жүгінсек, жат қолына кеткен ел мен жер — «өлі дүние». Қазақ ұлтының сөгілген қабырғасы бітіп, босқан «бүдіні» (елі) бүтінделіп, кеткен жер мен ел есесі әлі толық қайтып болған жоқ. Демек, бұл да еліміздің ертеңі үшін тікелей қатысы бар тәмсіл.

Демек, сол өркениеттің бүгінгі жұртында бұл идеяның қайта түлеуі заңды, дәстүрлі құбылыс. Бұл идея тәуелсіз мемлекеттік құрылымды орнатуға ұмтылған «Алаш» партиясы мен «Алашорда» үкіметінің Біртұтас алаш идеясында нақтылай тұжырымдалды.

Көне түркі жазбаларындағы бұл үлгі — бүгінгі «Мәңгілік Ел» үлгісінің қормалы. «Мәңгілік Ел» нысанасы — «Аспан мен Жер, Су жаратылғалы» Тәңіртауының сағасын мекендеп келе жатқан, «жеті рет жер жаңартқан» (Шәкәрім) көшпелі түрік жұртының, оның тікелей мұрагері бүгінгі қазақ елінің ұлы арманы, түркі-қазақ әлемі мен руханиятының ұйытқысы. Демек, жер мен су болса ғана қазақ қауымы мәңгілік ел қалпын сақтап қалмақ. Өйткені «Мәңгілік Ел» нысанасы көшпелілердің рухани кеңістігінің қасиетті болмысы. Оның мәңгілік сыпатына Тәңір мен Ұмай ана, Жер мен Су кепіл. Мұндай ғаламдық кеңістік деңгейіндегі Кепілдікке ие болған түрік жұртының құрып кетуге кеше де ешқандай құқы жоқ болатын, бүгін де «құлданып, күңденіп кетуге» құқы жоқ, ертең де «жойылып, сіңіп» кетуге қақысы жоқ.

Алашорданың орнататын дегені де сондай мәңгілік аңсарға ұйыған ұлттық демократиялық мемлекет. Ал алаш идеясының басты аманаты — жерді ұлттың игілігіне мәңгі аманатқа қалдыру. Қазақ мемлекеті үшін ең басты мәселе — жер, жер және жер. Өйткені жер — Отан, жер — экономика, жер — қорғаныс, жер — рух, жер — мәдениет, жер — намыс. Жерсіз мемлекет өмір сүре алмайды. Әр ұлт, әр сарбаз өз елін «Менің жерім!» деп қорғайды. Жерінен айырылған мемлекет — өзінің бостандығынан, тәуелсіздігінен айырылады. Жер — мемлекеттің меншігі және Отан деген ұғымның басты кепілі. Ендеше, «Мәңгілік Ел» ұстанымының қасиетті қағидасы да осы жерге негізделуі тиіс. Сонда сонау көне аңсармен — бүгінгі аңсар, бүгінгі аңсармен — ертеңгі аңсар өзара мәңгі ұштаспақ. Әйтпесе, бүгінгі ұзын-ырғасы 13-15 латифундистің меншігіндегі жер «мәңгілік елдің» мекені бола алмайды. Қырымдағы қитұрқының тонын сыртына аударып: «Жер өзіміздің жеке

кетпесін деп байырғы түрік қағандары: «Өтүкен қойнауындағы Сүңгі Башқан жайлауына тақ пен сарай орнатты. Мың жылдық, түмен күндік жазу белгілерін осында жалпақ ауыр тасқа жаздырды. Өйткені онда

**АЛАШОРДАНЫҢ ОРНАТАЙЫН ДЕГЕНІ ДЕ СОНДАЙ
МӘҢГІЛІК АҢСАРҒА ҰЙЫҒАН ҰЛТТЫҚ ДЕМОКРАТИЯЛЫҚ
МЕМЛЕКЕТ. АЛ АЛАШ ИДЕЯСЫНЫҢ БАСТЫ АМАНАТЫ —
ЖЕРДІ ҰЛТТЫҢ ИГІЛІГІНЕ МӘҢГІ АМАНАТҚА ҚАЛДЫРУ.
ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТІ ҮШІН ЕҢ БАСТЫ МӘСЕЛЕ — ЖЕР,
ЖЕР ЖӘНЕ ЖЕР. ӨЙТКЕНІ ЖЕР — ОТАН, ЖЕР — ЭКОНОМИКА,
ЖЕР — ҚОРҒАНЫС, ЖЕР — РУХ, ЖЕР — МӘДЕНИЕТ,
ЖЕР — НАМЫС. ЖЕРСІЗ МЕМЛЕКЕТ ӨМІР СҮРЕ
АЛМАЙДЫ. ӘР ҰЛТ, ӘР САРБАЗ ӨЗ ЕЛІН «МЕНИҢ ЖЕРІМ!»
ДЕП ҚОРҒАЙДЫ. ЖЕРІНЕН АЙЫРЫЛҒАН МЕМЛЕКЕТ —
ӨЗИНІҢ БОСТАНДЫҒЫНАН, ТӘУЕЛСІЗДІГІНЕН
АЙРЫЛАДЫ. ЖЕР — МЕМЛЕКЕТТІҢ МЕНШІГІ
ЖӘНЕ ОТАН ДЕГЕН ҰҒЫМНЫҢ БАСТЫ КЕПІЛІ**

меншігіміз. Сондықтан да оны қай мемлекеттің құрамын қаласақ, соған бағындырамыз. Сол үшін референдум өткіземіз» десе, Біріккен Ұлттар Ұйымы да, Еуропалық одақ та ештеңе дей алмайды. Өйткені олардың басты қағидасы — жеке капитал мен жеке меншікті қорғауға құрылған.

Демек, бұл мәселеге қайтып оралып, жерге жеке меншік мәселесін бүкілхалықтық референдум арқылы шешпей, «Мәңгілік Ел» ұстанымы да тиянақталмайды. Өйткені «мәңгілік елдің» мәңгілік мекендейтін, оны асырайтын, паналайтын тұрақты жері болуы керек. Қазақстан жерінің 77 пайызы латифундистердің қолында. Сонда «мәңгілік еліміздің» Өткені, Жиделібайсыны, Жерұйығы қайда? Біз кімнің жерін басып жүрміз? Қазақстанның фаунасы мен флорасының алтын қоймасы саналатын қорықтарға тиесілі аң аулау шаруашылықтарының тоқсан пайызынан астамын «бауырластарымыз бауырмалдықпен» бауырына басып, меншіктеп алғаны туралы нақты деректі оқығанда, Арқангер мен Алматы қорығындағы қанды қырғын есіме түсті. Егерлердің мылтықсыз жүрмейтіні белгілі, демек, олар қару-жараққа де ие.

Енді осы сөздеріме нақты жанама мысалдар келтірейін. Мен осыдан бес жыл бұрын Торғайдағы Ахмет Байтұрсыновтың атамекені Ақкөлге бардым. Бұл 2 мың шаршы шақырым аумақтағы құрдымда жатқан көл. Яғни, Арқалыққа дейін 600, одан Торғайға дейін 500, Торғайдан әрі қарай 170 шақырым жерде орналасқан, торғайлықтарды ашаршылықтан аман сақтап қалған көл. Сол көл 2006 жылы жеке меншікке сатылып, Торғайдағы 17 кеңшардың халқы балықсыз қалыпты. Торғайдың жері сары топырақты болып келетіндіктен, онда сабағы қоға, басы бидайық сияқты «қоқа» деген өсімдік қана өседі. Оны мал жемейді, егін салуға келмейді. Яғни, халықтың күнкөріс көзі — балық аулау ғана. Кейінгі жылдары сол Ақкөл тартылып, балығы шіріп, жағаға шығып қалыпты. Ақкөлдiктер: «Ең қорлығы сол, биылғы жазды өзімізге қызығын көрсетпей отырған біреудің балығын тегін жиып, өртеумен өткіздік», — дейді. Сөйтсек, әлгі көл иесі балықты өзі де аулап жарытпайды, жергілікті тұрғындарға да аулап пайды екен. Содан кейін су тартылып, балықтар шірі бастаран. Балық шіріген жерде індет тарайды. Сонда жалғыз күнкөрісінен айрылған ел не істейді?

Тағы бір мысал. Бір жылдары Шығыс Қазақстанда өскен шөп адам бойынан асып кетті. Ал сол жылы Семей өңіріндегі басты мәселе шөп тапшылығы болды. Алтайдың сілеміндегі адам бойынан асатын шөпті шабуға болмайды. Өйткені ол біреудің жері. Кімнің жері? Әйтеуір қазақтікі емес. Өйткені бәйектің дені Ертістің арғы бетінде. Сондай-ақ, Қазақстанның көп аймақтарында сол жылы егін бітік шыққанымен орылмай қалды. Неге? Өйткені Қазақстанның солтүстіктегі қаратопырақты аймақтарындағы бүкіл егін аумағының

дені 7-11 латифундистің меншігі. Солтүстіктегі облыстардың барлық элеваторлары «жат қолында» (Ғ.Мүсірепов). Ал олар, әрине, шағын серіктестерден көрі, латифундистердің өнімін көтермелеп сақтағанды жөн көреді. Ауыл шаруашылығы министрінің бұл мәселені шешуге шамасы жетпейді.

Осындай бір алқақотан отырыста пікір айтылған тұста қазақтың ой қормалы, оқымысты Аманкелді Айталы дегдар: «Тұрсын Жұртбайды қолдасақ, біраз уақыт көптеген мүмкіншіліктерден айырылып қалдық. Қадіріміздің қашқанын енді біліп жатырмыз ғой деймін. Мысалы, жер мәселесінің бұдан да әрі ушығуы мүмкін. Бір жағынан алғанда, Ресеймен шекараны анықтау үлкен жетістік. Жалпы орыстар қазақтармен шекараны анықтауға ешқашан да көңіл бөлген жоқ. 2005 жылы қараша айында Ресей мен Қазақстанның шекарасын анықтауға арналған отырыс болды. Бірінші нүктесінен бастап, көлі бар, сайы бар, суы бар, орманы бар, тауы бар әрбір метріне дейін екі тілде жазылған 500 бет кітап екен. Нұрсұлтан Назарбаев пен Владимир Путин осы мәселені бір күнде келісіп, шешкен. Біз өте үлкен құлшыныспен ратификация жасадық қой. Сонда «жер берілмесін» деп Ресейдің 36 депутаты өре түрегелген. Путин болса: «Қазақ деген жақсы халық» деп тоқтатыпты. Соның өзінде, күні бүгінге дейін шекараның әлі шешілмеген мәселелері бар. Десек те, бұл үлкен жетістік. Осы хаттама БҰҰ-на кетті ғой. Халықаралық күшке енді. Қытаймен де сол сияқты. Ал еншімізді алғанмен, елдің ішіндегі мәселені келістіре алмай жатқанымыз рас. Балқаштан былай қарай 30 млн-ға жуық жер — әскери полигон. Оның жалдық ақысы да көп емес. Сол жерлерге де қазақ малын жая алмай отыр. Бұл — зымырандық полигондар. «Бұл да еліміздің қорғанысы, бұл зымырандар тек Ресейді емес, бізді де қорғайды» дейді. Өз еліміздің байлығына ие болу, жерді тиімді пайдалану және рухани мәселелерді шешпеу — бұл әрине, әсіресе, Ресейдің ақпараттық үстемдігі», — деп бізді қостап еді.

Әулие екен. Міне, енді «Қырым оқиғасын» көзбен көрген соң көңіліміздегі күдік пен кәдік бұрынғыдан да ұлғайып отыр. Жер мәселесі — қазақтың тәуелсіздігінің кепілі. Ендеше, бұл мәселеге қайтып оралу керек. Бәлкім, бұл мәселені бүкілхалықтық референдуммен шешкен дұрыс шығар. Әйтпесе, біздің бүгінгі күйіміз баяғыда біз оқыған мектептегі тарих пәні оқулығындағы бір аяғымен жер басып тұрған орыс мүжығының суретіне ұқсайды. Әлихан Бөкейханов айтқандай: «Қазақтың байырғы жерін қашан ғылым мен техникаға сүйеніп толық игермейінше, жер жеке меншікке де, қоныстанушыларға да берілмеуі» тиіс. Өйткені Жер — Отан, ал Отанды сатуға да, жеке меншікке айналдыруға да болмайды. Қазір қазақ жері өзінің тарихи иесінен айырылып қалды. Ал «Мәңгілік Ел» ұстанымының ұстыны — жерсіз ұстын емес, «қағылған қазық» қана.

THE CALAMITY OF LAND IS THE CALAMITY OF PEOPLE

Tursyn ZHURTBAY

«Mangilik el» bedrocks are Earth and Water. The mountain Tengri was sent to Turkic people by Tengri himself that is why no one except “caravanners” is able set foot on these lands; no stranger should quench his thirst from local rivers and waters and lands should be taken by Kahagan’s descent from father to son, from mother to daughter.” Thus, an inscription on ancient monument “Tariat”: “Protect Eastern borders and borders to the West of Altay, the Kogmen Mountain, as it is the mountain of Tengri created by Tengri himself and inhabited by people of noble blood”, explains origin of these sacred lands. Explanation can also be found in lesser writings of “Kultegin”: “If ancient Turkic khagan lives in Otyuken gorge, then people will be provided for. If you stay there, then you will preserve “Mangilik eldik” and Turkic people will be satisfied”. Oglans, knowing about it, put up a fight against “enemies”, attacking them from every side, liberated many lands and made those, who opposed them, to bow down. They conquered lands from Kadyrkan gorge up to Iron gates. This is how Turks settled in these lands.

Thus, there appeared a dream among Turks about some eternal, carefree “promised land” in the form of petroglyphic

directions. Even when the land revived and new generation emerged, this sacred dream would leave an imprint on people’s hearts. As a result, legends about searches for “Promised Land” were created by Zhidelibayssyn korkyt and Assan Kaygy. Land is the guarantor of “Mangilik El”. Modu Chanyu, living in the IV century B.C., agreed to give his wife and horse to enemies, who were provoking him. When they asked for a piece of waste, barren soil, he refused, “You can sacrifice your wife and horse for the sake of your people. All of this will be made up for, but Earth is a symbol of Motherland, eternal heritage of the nation. A wife and horse can be found, but not the land, so we should fight” Kunanbay used to say, “The nation is growing, but the land is not getting revived and is not expanding”.

Two thousand and five hundred years separate Modu from Kunanbay, but nomads’ respect for the land and nationality policy have not changed. The reason is “Mangilik el”, which descends from sire to son as a dream; but in peacetime we separate a piece of our native land with our own hands.

Alashorda intended to create a democratic republic, the main idea of Alash was succession of land by people, because

main problem of the Kazakh state is land, as the land is Motherland, economy, defense, spirit, culture and honour. A state can not exist without land. Every nation, every man of arms should protect his nation and land. A state deprived of its lands loses its freedom and independence. Land is a state property, and main guarantor of the concept of Motherland. Thus, a position of "Mangilik El" should be based on a sacred principle of one's own land. In this case an ancient dream will coalesce for eternity with today's dream, and today's dream will coalesce with tomorrow's one. Otherwise, land being a property of 13-15 latifundists can not be a "Mangilik El" abode. Even if people in Crimea say, "Land is our property. We can join any state we want. Let's hold a referendum", neither United Nations Organization nor European Union will be able to act, because their main principle is based on private property protection.

Thus, if we do not turn our attention to this matter and solve an issue of private property on national referendum, then "Mangilik El" position will stay unclear, because "Mangilik El" should possess eternal land, which will support and shelter it. When I saw information that more than 90 % of hunting entities, which belong to reserves, considered as gold and foreign exchange reserve of Kazakhstan flora and fauna, are appropriated by our "brother", I recalled Arkankergen and slaughter in Almaty nature reserve.

Now I should make some concrete examples to addition of the above. Five years ago I visited Akkol in Torgay, homeland of Akhmet Baytursynov. Akkol is a lake, occupying a territory of 2000 sq. kilometres. It is located 600 km. from Arkalyk and 500 km. from Torgay. This is the lake which saved Torgay people from starvation. In 2006 it transferred to private hands and people from 17 districts were left without fish. Local soil is barren, unfit for sowing. Cattle do not consume the only grass which grows here. The only food source is fish. Over the last years Akkol grew shallow and fish in the lake got rotten and was left on the bank. "It is a shame that this summer we were collecting and burning dead fish up, for free. That man did not let us fish at the lake", say Akkol residents. It turned out that owner of the lake does not fish himself and does not give permission to fish to others. As a result water grew shallow and fish began rotting. If fish rots, it may cause diseases. What should people, deprived of the only food source, do?

Another example is eastern Kazakhstan. Some day local grasses were taller than human height, but the main problem in Semey was hay shortage. You can not mow grass in Altay because it is private property. Whose land

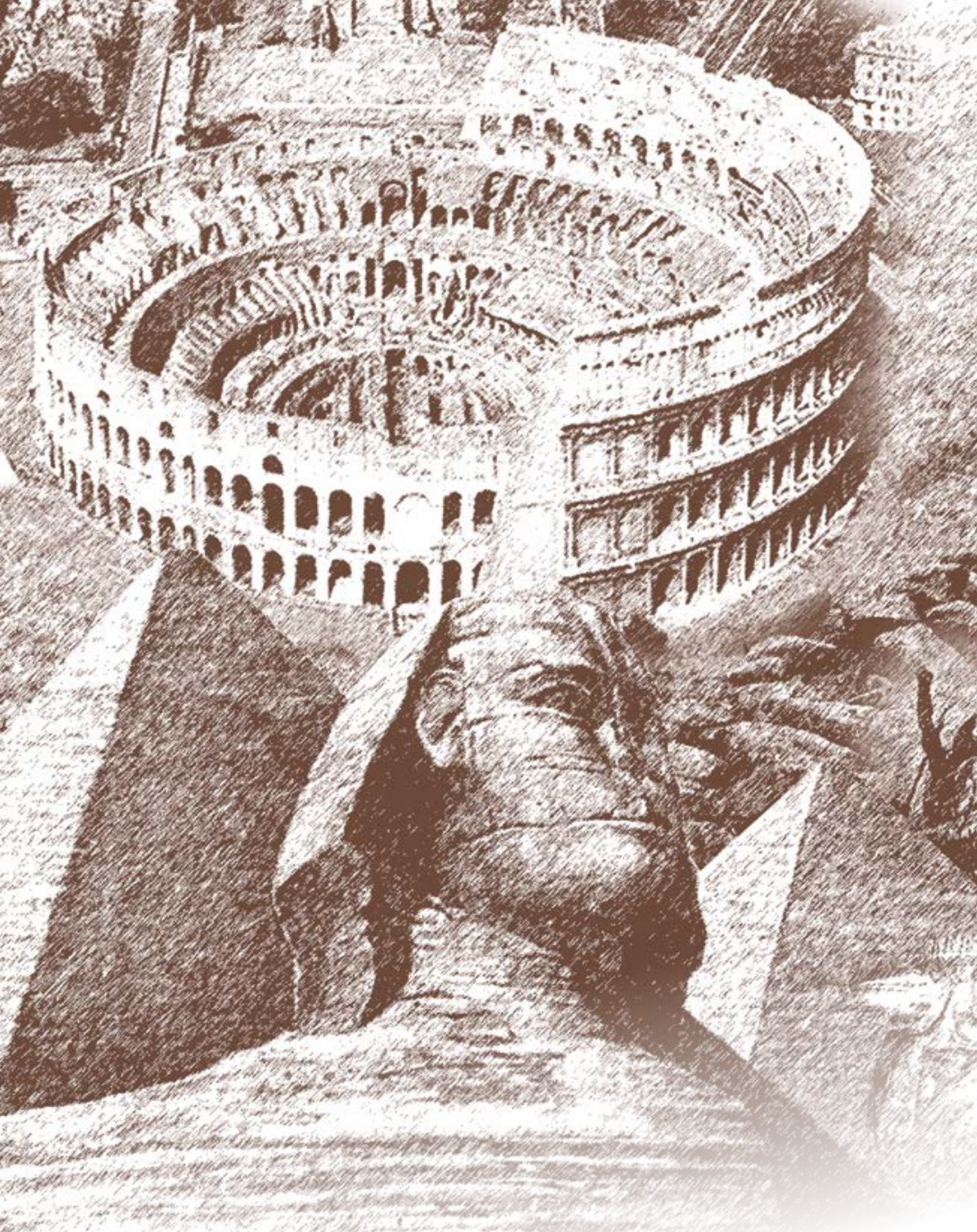
is this? Anyone's, but Kazakh's. Another example is heavy crop in 2014 in Kazakhstan, which was not taken in. The reason lies in the fact that major fertile part of land in the West, almost all sowable lands belong to agrarians. All grain elevators in Western regions belong to "strangers" (G.Musrepov). Of course it is more profitable to store latifundists' crop rather than that of small manufacturers.

Minister of Agriculture can not solve this problem, because different pieces of land belong to different people.

A scholar Amankeldy Aytaly said, "delimitation of borders with Russia is a great achievement. In November 2005 a session on account of defining border between Russia and Kazakhstan was held. A 500 page book in two languages gives description of every metre of ground, including lakes, rivers, forest and mountains. Our President Nursultan Nazarbayev and President of Russia Vladimir Putin settled this matter in a single day. We accomplished ratification with great enthusiasm. 36 deputies made a stand against "cession of lands", but Putting managed to make them change their mind, because besides Kazakhs there are not so many supporters of Russia. Situation in Ukraine, Baltic seashore and Caucasus is known to everyone. At the same time, some boundary issues remain unsettled to this day. Nevertheless, it was a major breakthrough back then. The protocol was sent to UNO and became legal".

Although we seized our lands, we can not regulate problems within our own country. Around 30 million hectares of land behind Balkhash is a military ground. Kazakhs can not pasture cattle in those lands. There are missile firing ranges in that place. We are told that, "This is the country's defense; those rockets will protect not only Russia, but us as well. We can even not settle the matters of using our own resources, of effective land use and spiritual issues without assistance".

Land is the guarantor of Kazakhs' independence, thus we should turn our attention back to this problem. Probably this issue should be settled with the help of national referendum. Our current situation resembles a picture from an old History textbook, where a Russian man is standing on the ground with one leg up. Alikhan Bokeykhanov said that "Until native Kazakh lands get entirely developed in compliance with modern science and techniques, land should not be transferred to private hands or settlements". Land is our Motherland, and Motherland can not be sold or turned into private property. Today Kazakh land is deprived of its historical proprietor, but the concept of "Mangilik El" without land does not make sense at all.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИСТОРИЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ ПАМЯТЬ

Вячеслав МЕНЬКОВСКИЙ,
доктор исторических наук, профессор
Белорусского государственного университета,
г. Минск, Республика Беларусь

Более двадцати лет назад прекратил существование Советский Союз. После 1991 г. для национальных историографий новых независимых государств первостепенной стала задача «выстраивания новых национальных историй», смены тех парадигм, которые создавались в советские годы. Поиск национальной самоидентификации сопровождался совершенно естественной критикой предшествующей историографической модели, направленной на доказательство исторической обусловленности совместного существования в рамках

единого государства. Историческая наука выполняла как функцию «политики, обращенной в прошлое», так и функцию науки, формирующей будущее.

Однако было бы чрезвычайно упрощением свести изменения в историографическом комплексе лишь к политической (выполнение новой национальной задачи) и организационной (формирование собственной структурной и кадровой базы) составляющей. Изменения совпали по времени со сменой методологических парадигм в гуманитарной науке. Основное внимание переместилось с проблем политической и социальной

истории в сферу культурной истории, для которой наиболее важным является анализ дискурса, пространства, визуальных источников.

Современные энциклопедические и справочные издания определяют научное сообщество как совокупность занимающихся наукой людей. Научное сообщество представляет собой сложную самоорганизующуюся систему, в которой действуют и государственные институты, и общественные организации, и неформальные группы. Отличительной чертой этого сообщества является повышенная степень признания авторитета, достигнутого научными успехами, сниженный уровень признания авторитета властного и более высокая, чем в других социальных сферах, эффективность неформальных групп и особенно отдельных личностей.

Невозможно отрицать тот факт, что история всегда несла в себе оценочные категории, связанные с ценностными ориентациями культуры и общества, к которому принадлежит исследователь. Любая ценностная характеристика всегда субъективна. Уже выбор темы, не говоря об анализе и выводах, предполагает включение шкалы ценностей исследователя в его работу. А. Тойнби справедливо отмечал, что «в каждую эпоху и в любом обществе изучение и познание истории, как и всякая иная социальная деятельность, подчиняется господствующим тенденциям данного времени».

Ученые также дискутируют о том, насколько при историческом исследовании применим дисциплинарный подход или же требуется междисциплинарное изучение региона (т.е. социально-территориальной общности; совокупности социальных, экономических, политических факторов развития территории), и можно ли в социальных и гуманитарных науках соблюсти в этом плане некий баланс интересов своей дисциплины и изучения региона. «В методологии общественных наук и региональных исследований существуют серьезные различия, — писала М. Олкотт. — Дисциплинарное изучение уделяет большее внимание микроанализу и предпочитает ставить вопрос «почему», а не «как». Региональные исследования фокусируются на макроанализе, обеспечивающем более универсальные выводы».

Внимание к реальной жизни, реальному человеку привело историков к социальной истории, к пониманию необходимости написания работ «не о сильных мира сего, а о самых обыкновенных людях своего времени. Им самим предоставляется право голоса, чтобы рассказать о том, как они видели и мыслили себя в бурном потоке событий». Социальная история рассматривает исторический процесс прежде всего как движение общества вместе со свойственными ему институтами. При этом в центре внимания стоит человек не сам по себе, а как элементарная клеточка живого и развивающегося общественного организма.

Необходимость внимания историка к личным впечатлениям и жизненному опыту «простого человека» подчеркивает и Е. Зубкова. По ее мнению, «после того как социальная история пережила своего рода «бум», уже нет необходимости доказывать, что умонастроения и психологические ориентации людей яв-

ляются самостоятельным фактором политического или экономического развития, поскольку они влияют на особенности социального поведения и в значительной степени определяют механизм принятия решений, в том числе и во властных структурах».

Однако взгляды на социальную историю, понимание того, что она включает в себя, как соотносится с другими направлениями исторической науки, остаются предметом серьезного спора. Так, Е. Осокина, «опираясь на достижения историографии и неизбежно разделяя недостатки ее современного этапа», ставит вопрос о том, кто делает историю? Власть или общество? Вывод заключается в том, что «абсолютизация власти, ее контроля и влияния на общество не менее опасна, чем абсолютизация самостоятельности общества, его независимости от решений власти. Следует признать обе силы активными участниками исторического процесса. Они, преследуя свои интересы, сосуществуют, взаимодействуют и борются в реальной жизни, которая в итоге представляет результат их взаимных действий».

В конце XX века широкое распространение в мировой историографии получила «новая социальная история», сторонники которой настаивали на коренном изменении соотношения между социальной историей и историей интеллектуальной, ментальной. Они считали, что история общества и образующих его больших и малых групп не может изучаться в отрыве от истории систем ценностей, форм социального поведения, символов и ритуалов.

Главной и определяющей чертой развития историографии середины XX века, по мнению Л. Репиной, «было движение за аналитическую междисциплинарную историю, обогащенную теоретическими моделями и исследовательской техникой общественных наук, в противоположность традиционной истории, которая рассматривалась исключительно как область гуманитарного знания... Если попытаться кратко сформулировать важнейшие отличительные черты социальной истории как области исторического знания, то, пожалуй, прежде всего следовало бы отметить ее удивительную подвижность и способность адаптироваться к радикальным изменениям в динамично развивающейся современной историографии... Своей изменчивостью и восприимчивостью, которые определяли внутреннюю логику развития этой дисциплины в течение нескольких десятилетий и позволили проявить все многообразие возможных форм истории «социальной», она обязана той предельной открытости другим областям знания — исторического, гуманитарного, социально-научного, — которая заложена в самой природе ее интегрального объекта познания».

Для профессионального сообщества историков «постсоветского пространства» два фактора представляются наиболее важными в контексте внутринаучных преобразований, кардинально изменивших ситуацию в исторической науке.

Во-первых, «архивная революция», начавшаяся после 1991 г. Теперь историки, проводя исследования, могли свободно сочетать возможности, предоставляемые данными «устной истории», изучением советской

Вячеслав МЕНЬКОВСКИЙ, доктор исторических наук, профессор Белорусского государственного университета, г. Минск, Республика Беларусь. *Научные исследования находятся в русле одного из наиболее актуальных направлений исторической науки — изучения накопления исторических знаний, методологии истолкования исторических явлений, смены и развития направлений в исторической науке. Автор более 150 публикаций.*

и постсоветской политической культуры, с архивными материалами. Во-вторых, смена единственной («единственно правильной») марксистско-ленинской методологии на широкий спектр методологических подходов, применяемых в мировой исторической науке.

Историки оказались в чрезвычайно своеобразной ситуации. Эйфория, связанная с открытием архивов, достаточно быстро стала сочетаться с пониманием того, что историческая наука не в полной мере способна проанализировать этот архивный материал. Среди историков стали усиливаться сомнения в отношении письменного источника как ключевого в понимании исторического события, как инструмента, который «покажет то, что действительно произошло», как это было сформулировано основоположниками теории историзма. Письменный источник скорее показывает позицию его автора, чем реальный ход событий, и многие исследователи стали анализировать дискурс в том понимании, которое было предложено французским философом М. Фуко, и использовать такие источники, как дневники, письма, мемуары, для реконструкции мышления, менталитета определенного исторического периода.

Конечно, историк не в состоянии проверить свое знание опытным путем, поскольку объект его знания всегда находится в прошлом и ученый имеет дело только с его следом — историческим фактом. Исследователь также не может избавиться от своего знания последующих исторических событий и в соответствии с этим неизбежно корректирует отношение к свидетельствам современников того или иного события. Таким образом, исторический факт выступает в трех качествах — как реальность прошлого, как реальность прошлого, отраженная в источниках, и как результат научной интерпретации реальности прошлого, отраженной в источниках.

В новых независимых государствах изменения в историографическом комплексе были связаны со сменой методологических парадигм в гуманитарной науке, политической (выполнение новой национальной задачи) и организационной (формирование собственной структурной и кадровой базы) составляющими. Видение прошлого в конечном итоге определялось исторической ситуацией, в которой работает историк.

Рубеж тысячелетий стал для национальных истори-

ографий временем пересмотра устоявшихся воззрений и возобновления дискуссий практически по всему комплексу проблем отечественной и мировой истории. Во второй половине XX века мировая историческая наука прошла сложный и противоречивый путь. В целом это было поступательное развитие, которое привело к обновлению теоретических основ, методологии и методики историографии.

Происходит процесс углубления анализа, расширения предмета исследования. Однако, как всякий процесс познания, он не только увеличивает число решенных проблем, но и постоянно расширяет область неизвестного. Как писал С. Дмитриев, такая сложнейшая категория, как «социальные изменения», вполне возможно, является для обществоведения таким же вечным объектом познания, как для естествознания «природа». Познавать эту категорию людям, обществу доступно, возможно, но посильно ли достигнуть полного ее познания?

«Историография» определяется в научной и справочной литературе как: история исторической науки в целом, а также совокупность исследований, посвященных определенной эпохе, теме, проблеме; отрасль исторической науки, изучающая ее становление и развитие, накопление исторических знаний и источниковой базы, борьбу и смену методологических направлений; само описание истории, исторического процесса.

Мы рассматриваем историографию как специальную историческую дисциплину, изучающую историю накопления исторических знаний, развитие исторической мысли и методики исследования, историю создания исторических трудов и биографии ученых, влияние явлений общественно-политической жизни на творчество историков и воздействие исторической мысли на общественное сознание, историю научных учреждений, организации исторического образования и распространения исторических знаний.

История во взаимодействии с другими социальными и гуманитарными науками способна дать варианты объяснения прошлого и дает их. Дает в том случае, если методологической основой исторического исследования являются научные принципы историзма, системного и всестороннего подхода к рассматриваемым вопросам.

NATIONAL HISTORY AND HISTORICAL MEMORY

Vyacheslav MENKOVSKY,

Doctor of Historical Sciences, Professor at Belarusian State University. Minsk, Belarus.

The Soviet Union ceased to exist more than 20 years ago. After 1991 “making new national histories” and replacement of Soviet paradigms became the primary tasks of new independent states’ national historiographies. The search for national self-identification was accompanied by natural criticism of former historiographical model, which was intended for proving historical stipulation of coexistence within the scope of a single state. Historical science performed both function of “retrospective politics” and a function of future-shaping science.

Reducing changes in historiographical complex only to political (performance of new national goal) and organizational (formation of infrastructure and human resources base) constituents would be an exceptional simplification. The transformations got timed with change of methodological paradigms of the Humanities. Attention shifted from political and social history problems to the sphere of cultural history, whose main tasks are discourse, space and visual sources’ analysis.

Modern encyclopaedic and reference editions define a scientific community as a group of people engaged in science. Academic community represents a complex self-organizing system, which includes functioning state institutes and public organizations as well as informal groups. A distinctive feature of such community is a higher level of recognition of authority, earned by academic achievements, lowered level of recognizing overbearing authority, and higher than average effectiveness of informal groups and, particularly, of definite personalities.

It is impossible to deny the fact that history has always been accountable for appraisal groups related to value orientations of culture and the society which a researcher belongs to. Any value characteristic is always subjective. Even a choice of topic, not to mention analysis and conclusion, suggests interference of researcher’s scale of values in his work. A. Toynbee rightfully noted that, “in any epoch and society, study and cognition of history, just like any other social activity, is submitted to mainstream of the present”.

Scientists also dispute over disciplinary approach’s applicability in conditions of historical study, necessity of interdisciplinary research of region (i.e. of social and territorial community; a set of social, economic, and political factors of the territory development), and possibility of keeping a kind of balance of your science and region’s study interests in social and human sciences. M. Olcott wrote, “Methodologies of social sciences and regional researches demonstrate serious differences, as disciplinary study devotes much attention to microanalysis, preferring to put a “why” question rather than a “how” question. Regional studies focus on macroanalysis, which ensures more universal conclusions”.

Attention to real life and people led historians to social history and to understanding the necessity of making works “not about the high and mighty”, but about common people of their time. They have been granted voice to tell in what way they saw themselves in a rapid stream of events”. First of all, social history sees a historical process as movement of society together with proper institutions. A man is standing in the spotlight not on his own, but as an elementary cell of living and developing social organism.

Necessity to pay attention to personal impressions and life

experience of “a plain man” is emphasized by Ye.Zubkova. In her opinion, “after a “boom” of sorts experienced by social history, there is no need for proving that people’s attitude and psychological orientations are an independent factor of political or economical development, as they influence peculiarities of social behavior and define decision-making mechanism to a great extent, including those in power-holding structures”.

Nevertheless, views on social history, understanding of what components should be included in it, its correlation to other trends of historical science, remain a subject of a serious dispute.

Ye.Ossokina, “Relying on historiography achievements and accepting drawbacks of its modern stage”, puts following question: who is making history? Authority or society? A conclusion states that “absolutization of state power, its control and influence on society is as dangerous as absolutization of people’s self-sufficiency, independence from authorities’ decisions. We should admit that both parties are active participants of historical process. Protecting their own interests, they co-exist, interact and fight in real life, which, eventually, represents a result of their reciprocal activities”.

In the end of the XXth century “new social history” became widely spread in world historiography, its supporters insisted on radical transformation of correlation between social history and mental, intellectual history. They believed that history of society and its constituent big and small groups can not be studied in isolation from the history of value systems, of social behavior forms, symbols and rituals.

“A movement for analytical interdisciplinary history, enriched with theoretical models and social sciences’ research technique, as opposed to traditional history, viewed solely as a field of humanities knowledge” was a principal and determinative indicator of historiography development in the middle of the XXth century. “In case we try to formulate the most important distinctive traits of social history as a sphere of historical knowledge, above all else we should note its wonderful mobility and ability to adapt to radical transformations of dynamically developing modern historiography. Changeability and susceptiveness, which had defined inner logic of this discipline’s development over several decades and let it demonstrate full diversity of possible forms of history of “the social”, was stipulated by utmost openness of other fields of knowledge, such as historical, humanities, and socio-scientific, which is inherent in the very nature of its integral object of cognition”.

In the context of intrascientific transformations, which radically changed situation in historical science, two factors seem to be of the utmost importance for professional community of “post-soviet space” historians.

The first factor is “the archival revolution”, which started after 1991. From that moment on, while carrying out researches, historians could easily combine possibilities offered by “oral history”, the study of Soviet and post-Soviet political culture with archival materials. The second factor was replacement of sole (“the only true”) Marxist-

Leninist methodology by a wide range of methodological approaches, used in the world historical science.

Historians found themselves in an extremely peculiar situation. Euphoria caused by archives’ declassification soon enough led to understanding that historical science is not able to analyze and process all the archival material. Doubts, concerning a key status of written source in the process of historical event cognition, as an instrument which “would reveal what events actually took place”, started to amplify among historians.

A written source would rather express its author’s opinion, than show a real course of events, so many researchers started analyzing discourse within the interpretation suggested by French philosopher M.Foucault and using such sources as diaries and memoirs for reconstructing thinking and mentality of a definite historical period.

Naturally, a historian is not able to check his knowledge by practical consideration, as an object of his knowledge always remains in the past and a scientist has to deal only with his trace, i.e. a historical fact. Also a researcher can not get rid of his knowledge of consequent historical events and in accordance with this knowledge he inevitably corrects his attitude to evidences left by some event’s contemporaries. Thus, a historical fact acts in several capacities, i.e. as the past reality, as the past reality reflected in sources, and as the result of scientific interpretation of the past reality reflected in sources.

Transformations in historiographic complex of new independent states were related to replacement of methodological paradigms in the Humanities by political (execution of new national task) and organizational (formation of structural and human resources’ base) constituents. Ultimately, perception of the past gets defined by historical situation a historian is working in.

For national historians the turn of Millennium became a period of established views’ reconsideration and the time of renewing disputes over almost entire set of national and world history problems. In the second half of the XXth century the world historical science traveled a complex and contradictory path. At large, it was a progressive development which led to renewal of theoretical foundations, methodology and techniques of historiography.

A process of analysis extension and broadening a research subject is taking place right now. Nevertheless, as any other cognition process, it not only multiplies the number of solved problems, but also broadens the borders of unstudied spheres. S.Dmitriyev wrote that such complicated category as “social changes” is most probably to remain a constant cognition object; just like “nature” remains an eternal object of cognition for natural science.

In cooperation with other social sciences and the humanities history is able to suggest some versions of explaining the past and it does suggest such versions if methodological basis of historical research relies on scientific principles of historicism, as well as on systematic and comprehensive approach to under-study matters.

70

...Соғыс зұлымдығы мен бейбітшілік игілігінің адамдарға мәлімділігі сонша, оларды білгелі бері, «бейбітшілік сізге» деп сәлемдесуді ең мықты тілекке айналдырдық.

Лев ТОЛСТОЙ

...Зло войны и благо мира до такой степени известны людям, что с тех пор, как мы знаем людей, самым лучшим пожеланием было приветствие «мир вам».

Лев ТОЛСТОЙ

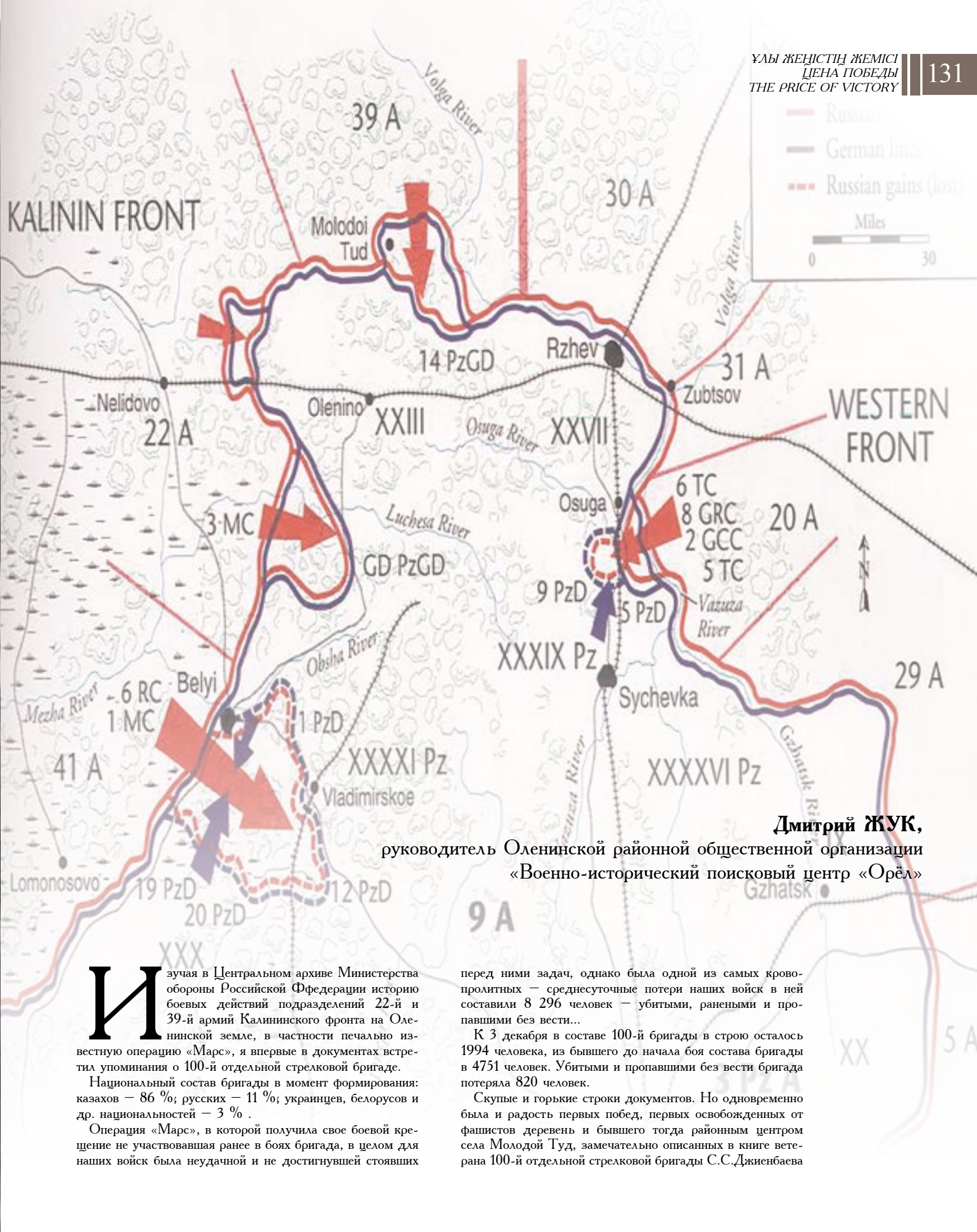
... To preach to men of the evil of war and the blessing of peace! But the blessing of peace is so well known to men that, ever since there have been men at all, their best wish has been expressed in the greeting, "Peace be with you."

Leo TOLSTOY

**ҰЛЫ ЖЕҢІСТІҢ ЖЕМІСІ
ЦЕНА ПОБЕДЫ
THE PRICE OF VICTORY**

НУЖНО ЛИ ЭТО САМИМ КАЗАХСТАНЦАМ?

Дмитрий ЖУК,
руководитель Оленинской районной общественной организации
«Военно-исторический поисковый центр «Орёл»

Изучая в Центральном архиве Министерства обороны Российской Федерации историю боевых действий подразделений 22-й и 39-й армий Калининского фронта на Оленинской земле, в частности печально известную операцию «Марс», я впервые в документах встретил упоминания о 100-й отдельной стрелковой бригаде.

Национальный состав бригады в момент формирования: казахов — 86 %; русских — 11 %; украинцев, белорусов и др. национальностей — 3 %.

Операция «Марс», в которой получила свое боевое крещение не участвовавшая ранее в боях бригада, в целом для наших войск была неудачной и не достигнувшей стоявших

перед ними задач, однако была одной из самых кровопролитных — среднесуточные потери наших войск в ней составили 8 296 человек — убитыми, ранеными и пропавшими без вести...

К 3 декабря в составе 100-й бригады в строю осталось 1994 человека, из бывшего до начала боя состава бригады в 4751 человек. Убитыми и пропавшими без вести бригада потеряла 820 человек.

Скупые и горькие строки документов. Но одновременно была и радость первых побед, первых освобожденных от фашистов деревень и бывшего тогда районным центром села Молодой Туд, замечательно описанных в книге ветерана 100-й отдельной стрелковой бригады С.С.Джиенбаева

Фамилия, имя и отчество — РАХМЕТОВ Жума Рахметович. *23*
 Военное звание — Гвардии старший лейтенант.
 Должность, часть — Командир роты Т-34 I танкового батальона I гвардейской
 танковой бригады.

Представляется к присвоению звания — " ГЕРОИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА ".

1. Год рождения — 1919.
 2. Национальность — Казах.
 3. Партийность — член ЭКПб с 1942 г.
 4. участие в боях (когда, где) — Отечественная война с 22.6.41 г. на западном, Брянском и Калининском фронтах.
 5. Имеет ли ранения и контузии — убит в боях с немецкими захватчиками 24 декабря 1942 года.
 6. С какого времени в Красной Армии — с 1939 года.
 7. Чем ранее награжден — Орденом КРАСНОЙ ЗВЕЗДЫ в 1942 году.
 8. Каким РКК призван — кадровый.
 9. Постоянный домашний адрес, фамилия, имя и отчество жены или родителей — Карагандинская обл., Есильский р-н, П/О Ишим, колхоз "Путь коммунизма"
 Дядя — ИСАЛОВ Михатай.

КРАТКОЕ, КОНКРЕТНОЕ ИЗЛОЖЕНИЕ Личного боевого подвига для заслуг.

В боях с немецкими захватчиками гвардии старший лейтенант РАХМЕТОВ неоднократно проявлял исключительную отвагу и героизм и блестяще выполнял боевые задания командования. В боях на Брянском фронте в июле 1942 г. экипаж старшего лейтенанта РАХМЕТОВА, участвуя в боевой разведке, выявил огневую систему укрепленного узла противника Рубцово-Каверье, уничтожил 5 ДЗОТов и 2 немецких орудия, огнем и гусеницами истребил до 30 гитлеровцев, захватил и доставил в штаб немецкую пушку и контрольного пленного.

При прорыве вражеской обороны в районе Савино-Толкачи-Михеево 26-28 ноября 1942 года, старший лейтенант РАХМЕТОВ, командуя двумя машинами Т-34, умелыми и решительными действиями подавил огневое сопротивление сильно укрепившегося противника, уничтожил свыше 30 ДЗОТов и блиндажей, 4 орудия и истребил до 60 гитлеровцев.

В бою под селом Нов. Воярышна 1 декабря 1942 года гвардии старший лейтенант РАХМЕТОВ, действуя двумя танками, прорвался лесом в тыл немецким укреплениям, прикрываясь подступы к селу, разбил 12 ДЗОТов, истребил до 80 гитлеровцев, захватил немецкое орудие, 3 миномета, 5 пулеметов, несколько автоматов и телефонных аппаратов. Своим внезапным ударом тов. РАХМЕТОВ расстроил немецкую оборону и дал возможность нашим наступающим подразделениям с ходу овладеть опорными пунктами вражеского узла сопротивления: Нов. Воярышно-Ходулихой.

21 декабря 1942 г. противник превосходящими силами перешел в контратаку в районе БОД. МАЛ. Ворятино — Верехста. Старший лейтенант РАХМЕТОВ

командуя группой танков в количестве 4 машин, нанес сильный фланговый удар врагу в р-не села КОРЕНЕВКА, рассеял и обратил в бегство фашистский батальон, поддерживавшийся тяжелыми и средними танками. Группа тов. РАХМЕТОВА уничтожила и частично захватила 8 немецких орудий, 3 миномета, 15 пулеметов, автомашину, 120 ящиков снарядов и мин, подбила 8 танков, истребила более 175 немецких солдат и офицеров, а 25 гитлеровцев взяла в плен.

В своем последнем бою за село ВЕРЕИСТА 24 декабря 1942 года гвардии старший лейтенант РАХМЕТОВ вновь добился крупного успеха. Умело маневрируя, тов. РАХМЕТОВ внезапно обрушился на врага, опрокинул его, выбил из села, нанес ему тяжелые потери, лично рдостреляв 2 немецких средних танка, 2 орудия, 7 пулеметных точек и до 50 гитлеровцев. В этом бою тов. РАХМЕТОВ был смертельно ранен прямым попаданием вражеского снаряда в танк и пал смертью храбрых.

Гвардии старший лейтенант РАХМЕТОВ участвовал в многочисленных атаках. Для боев, проведенных тов. РАХМЕТОВЫМ характерны стремительность, внезапность ударов, продуманность каждого действия, непрерывность разведки и наблюдения за противником, новизна тактических приемов, личное бесстрашие и отвага в бою. На боевом счету тов. РАХМЕТОВА 4 уничтоженных немецких танка, 15 орудий разных калибров, 36 ДЗОТов, 6 минометов, 19 пулеметов и до 300 немецких солдат и офицеров.

ЗА ПРОЯВЛЕННЫЕ В БОЯХ ОТВАГУ И ГЕРОИЗМО ГВАРДИИ СТАРШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ РАХМЕТОВ ДОСТОЕН ПОСМЕРТНОГО ПРАВОСЛОВИЯ ЗВАНИЯ -
- " ГЕРОИ СОВЕТСКОГО СОЮЗА ".

КОМАНДИР 1-го ГВАРДИЙСКОГО ТАНКОВОГО
БРАТНЕВСКОГО КОЛПОТОВСКОГО

Куркин

"...." января 1943 г.

ЗА ПРОЯВЛЕНИЕ В БОЯХ ОТВАГУ И ГЕРОИЗМО ГВАРДИИ СТАРШИЙ ЛЕЙТЕНАНТ РАХМЕТОВ Ж.Р. ДОСТОЕН ПОСМЕРТНОГО ПРАВОСЛОВИЯ ЗВАНИЯ
" Герой Советского Союза "

КОМАНДИР 3-го МЕХАНИЗИРОВАННОГО КОРПУСА
ГВАРДИИ ГЕНЕРАЛ-ЛЕЙТЕНАНТ ТАНКОВЫХ ВОЙСК:
(КАТУКОВ)

" 25 " января 1943 г.

Куркин

*Достоин посмертного правословия
Звания Героя Советского Союза.*

«Сотая Казахская»: «И что запомнилось мне даже сильней боевых эпизодов с громом выстрелов — так это собрания населения в освобожденных деревнях. Их проводили наши политработники, комиссар бригады С. Баишев, комиссары батальонов, политруки подразделений. Собирались на них все — от мала до велика. И такое было внимание, такая общая светлая радость, такая вера в будущее, что она в моей памяти за долгие годы не стерлась, не выцвела. В Молодом Туде комиссар бригады С.Баишев сорванным охрипшим голосом говорил о том, что сегодня войны соединения выбили из районного центра фашистов, и с этого дня, с этого часа вновь начинается настоящая, свободная человеческая жизнь, и никогда больше нога врага не вступит на эту священную землю. Помню, как заторопился к комиссару старенький дедушка. Помню, как поддерживали его, помогли подняться на ящики из-под немецких мин. Комиссар не отходил, поддерживая старичка, а тот вдруг ухватился за его руку и — заплакал. Слез своих дедушка так и не мог унять. Комиссар помог. Комиссар обеими руками поддерживал его, помогая спуститься вниз, и только тут дедушка проговорил: «Дождались! Дожил! Слава богу...». Вот и все выступление пострадавшего человека. Всего несколько слов сквозь слезы. Но нам эти слова надолго запомнились».

За мужество и героизм, проявленные в боях под Молодым Тудом орденами и медалями были награждены 34 воина 100-й бригады, а в бригадной газете 29 ноября 1942 года был опубликован материал под заголовком «Герои Молодого Туда».

Это были первые боевые награды воинов 100-й отдельной стрелковой бригады, сформированной в Алматы. Но не все они, к сожалению дожили до Победы, поэтому считаю необходимым перечислить всех первых героев 100-й казахстанской национальной бригады поименно:

Награждены орденом «Красная Звезда»:

Бурушев Карабек (посмертно), Даулетбаев Кудайберген, Еркасимов Тулежан, Жунусов Нуркен, Жумагулов Салим, Жунусбеков Каскатай, Исмагулов Бата, Кулумбетов Джанатай, Кошербаев Кабдулла, Погребной Михаил Михайлович, Уралбеков Абдикалик, Усаев Мурзахмет, Шарипбаев Жунус.

Награждены медалью «За отвагу»:

Альменов Кушанбай, Мамадиев Смаил, Мусаев Ергалий, Шарафин Гета, Шукелов Тулеген, Баталов Жусуп, Жазиков Ахметхан, Жангузинов Капшай, Кушеков Магзум, Кикбаев Аршабек, Кожакулов Киргизбек, Толгамбаев Хамза.

Награждены медалью «За боевые заслуги»:

Матаев Заманбек, Омаров Бексултан, Байғалиев Берғази, Загорский Константин Михайлович, Мухаметов Медет, Рахметов Карим, Сейдахметов Зейнехабдин, Хайдаров Хаким, Чащин Калистрат Федорович, Сулейменов Ибраим.

На военной карте обозначены все населенные пункты, за которые сражалась 100-я стрелковая бригада. Эти же названия указаны в списках безвозвратных потерь в графе «где похоронен». Учитывая то обстоятельство, что в послевоенные годы осуществлялись массовые переносы и укрупнения воинских братских могил, можно с уверенностью сказать, что останки воинов-казахстанцев в настоящее время покоятся в братской могиле села Молодой Туд. Но вот со списками похороненных в братских могилах в послевоенные годы дело обстоит сложнее — до настоящего времени не увековечено более 50% погибших воинов, а воины 100-й бригады не были увековечены вовсе.

Сейчас трудно судить с чем это было связано — с секретностью операции «Марс», либо с замалчиванием самого участия в Великой Отечественной войне национальных воинских подразделений, однако факт остается фактом. Сами списки безвозвратных потерь через ветерана 101-й отдельной стрелковой бригады полковника Какена

Абенова были переданы в Центральный государственный архив Республики Казахстан, где были тщательно выверены специалистами и опубликованы в 2010 году в книге К.Абенова «Операция «Марс»: Казахи в «Долине смерти», вместе со списками погибших воинов сражавшейся совсем неподалеку 101-й стрелковой бригады.

Тогда же, в мае 2010 года в селе Молодой Туд Оленинского района побывала большая делегация ветеранов Республики Казахстан, а в ноябре 2009 года в районе большая делегация из города Тараза. Регулярно приезжают в село и родственники погибших воинов.

В настоящее время о 100-ой казахстанской национальной стрелковой бригаде известно и опубликовано практически все, но остался один важный и нерешенный вопрос — **об увековечении воинов 100-й бригады по месту их гибели.**

Списки погибших воинов 100-й бригады официально с соблюдением всех необходимых формальностей внесены в списки братской могилы села Молодой Туд, в связи с чем предстоит реконструкция самой братской могилы и изготовление мемориальных плит с именами воинов-казахстанцев. Вопрос только в одном — нужно ли это самим казахстанцам, и готовы ли они принять в этом участие.

DO KAZAKHSTAN PEOPLE REALLY NEED IT?

Dmitry ZHUK,

Leader of the Oleninsk district public organization “Military and historical searching centre “Orel”

I met mentions about the 100th separate rifle brigade for the first time in my life, while studying history of combat operations of the 22nd and 39th armies of the Kalininsky front's units in the Oleninsk land, particularly infamous operation “Mars”,

National composition of the brigade at the moment of its formation was as follows: 86% of Kazakhs, 11% of Russians, and 3% of Ukrainians, Belorussians and other nationalities.

At large, operation “Mars” was not successful for our troops, as it failed to solve set goals; but at the same time it was one of the bloodiest operations of the war — average daily casualties amounted to 8296, including killed, wounded and missing soldiers.

By December 3rd, only 1994 men out of 4751 had left in the ranks of the 100th brigade. The brigade's casualties made 820 soldiers; they were either killed or reported missing.

For bravery and heroism displayed in battles in the Molodoy Tud environs, 34 soldiers of the 100th brigade were awarded orders and medals.

All localities which the 100th rifle brigade fought for have been marked on a military map. Same sites are written in the “location of burial” column in the lists of irretrievable losses. It is

doubtless that currently, remains of Kazakhstani soldiers repose in the common grave of the village Molodoy Tud. Still, the lists of soldiers, buried in common graves in the post-war years, lack names of more than 50% of the deceased, and warriors from the 100th brigade have not been mentioned there at all.

Lists of irretrievable losses were handed to Central state archive of the Republic of Kazakhstan through Colonel Kaken Abenov, veteran of the 101st separate rifle brigade. The lists have been thoroughly checked by specialists and together with the lists of deceased warriors of the 101st rifle brigade they were published in K.Abenov's book “Operation “Mars” in 2010.

To this day, almost all facts about the 100th Kazakhstan national rifle brigade are known and published, but there remains an important and unsolved issue, i.e. immortalizing warriors of the brigade in place of their death,

Officially and with all prescribed formalities, lists of the 100th brigade's deceased warriors have been registered in the lists of common grave in the village Molodoy Tud; hence, reconstruction of the grave itself and fabrication of memorial slabs with the names of Kazakhstan soldiers, is required. The only question is whether Kazakhstan people need it at all and whether they are going to take part in the process or not?

МОЙ РУССКИЙ ДРУГ
С ДУШОЙ КАЗАХА

Дина ИГСАТОВА

Виновником начала моих личных контактов с российскими поисковиками, а если быть точным с Дмитрием Жуком, главой Оленинской районной общественной организации «Военно-исторический поисковый центр «Орел», стал танкист, казах из Карсакпая Жумаш Рахметов, погибший в годы Великой Отечественной войны в Тверской области.

Гвардии старший лейтенант Жумаш Рахметов окончил Сызранское танковое училище в 1941 году, командир взвода 2-й роты 1-го танкового батальона 1-й Гвардейской танковой бригады 3-го механизированного корпуса, вошел в число асов-танкистов Второй мировой войны. На его счету 11 уничтоженных танков противника. А погиб он 24 декабря 1942 года в бою за деревню Вереиста Оленинского района Тверской области.

Ветеран 1-й Гвардейской танковой бригады Н.И. Тепов писал: «Всегда Рахметов был смелым, веселым, волевым, спокойным. В бою был бесстрашен, никогда не терялся и метко стрелял. Я на него полагался, как на себя, а таких людей не забыть».

За неоднократно проявленные в боях с немецкими захватчиками исключительные отвагу и героизмо, блестящее выполнение заданий командования, гвардии старший лейтенант Рахметов Жумаш Рахметович посмертно представлен к званию Героя Советского Союза.

Но даже при поддержке СМИ Карагандинской области, найти родственников танкиста не удалось.

Сам Дмитрий Жук окончил дирижерский факультет училища им. Гнесиных — отлично играл на флейте. Служил в Москве в президентском оркестре, после

службы в столице остался жить. Но наступило время, и он принял решение вернуться на малую родину в Оленино, взял в руки лопату и карты военных лет. То, что он поисковик от Бога и таких поискать — это правда.

Всякий раз, обращаясь помочь найти данные казахов из наших стрелковых бригад — находил, причем практически в безнадежном деле. Зато, когда довелось найти родню Рымбека Байсеитова (бывший министр финансов Казахской ССР. Его имя выбито на плитах мемориала в Ржеве), а те в свою очередь предоставили фотографии, среди которых были фотографии военных лет, нужно было видеть, как Дмитрий был рад находкам! В музее Молодого Туда знают цену таким документам.

Когда пришла беда, и у Дмитрия сгорел дом, он сокрушался лишь по поводу, что награду Президента Казахстана ему уже не восстановить. Самое интересное в том, что в у нас в стране решать вопросы какие бы они не были - очень сложно, здесь все решилось довольно эффективно.

Помню, как генерал Мукушев в Совете ветеранов Казахстана был сильно расстроен, когда узнал о проблеме Жука, но понял, что и как делать. Ходатайство от Совета быстро удалось подготовить и отправить, откликнулся и депутат К. Сулейменов, лично знавший Дмитрия. В начале декабря 2013 года в посольстве Казахстана в России Дмитрию все-таки вручили восстановленную награду.

Контакты самих поисковиков с Казахстаном имеют давнюю историю, начало которым положено в 2005 году. Именно в тот год под Молодым Тудом был

найден медальон уроженца Карагандинской области Ахмеджана Нашкеева, числившегося без вести пропавшим. Для розыска родственников Дмитрий Жук, отправился в Москву, в Посольство Казахстана в России. Был принят атташе по культуре. Весной 2006 года ему пришел ответ, из которого следовало, что в Карагандинской области найден младший брат погибшего воина, изъявивший желание приехать на церемонию захоронения. Это церемония состоялась 5 мая 2006 года.

Мемориал в селе Молодой Туд тогда еще не был мемориалом как таковым, а представлял собой одну из братских могил Оленинского района. Место по согласованию с главой района было выбрано не случайно, оно обладало преимуществами в сравнении с другими братскими могилами: большая территория, хороший подъезд в любое время года (асфальтированная дорога) и расположенные рядом администрация, клуб, школа, чрезвычайно важно для организации церемоний захоронения.

Перед 9 мая 2010 года были облагорожены братские могилы, установлены новые мраморные доски с именами захороненных героев, площадь выложена плиткой, территория обнесена изгородью. На 29 братских захоронениях и трех отдельных воинских могилах была проведена такая же работа.

До этого в Молодом Туде были захоронены 250 солдат Великой войны, а в 2010 году — еще 162 воина (солдат и офицеров) 100-ой и 101-ой стрелковых бригад, сформированных в Казахстане. Это — результат кропотливой работы членов Оленинского поискового отряда. Дмитрий Жук был награжден орденом «Достык» — государственной наградой Республики Казахстан.

Как следует из материалов Центрального архива Министерства обороны РФ о формировании воинских подразделений, журналов боевых действий и потерь казахских бригад, войны принимали участие в боевых действиях именно в местах, расположенных в 60 километрах от Ржева. Людские потери были огромны. За ошибки командования, и прежде всего маршала Жукова, отдали они свои жизни.

Именно в Молодом Туде находятся две братские могилы и одна — в Куркино (Линьково), где покоятся наши казахи.

«Мы пошли в атаку. Нам навстречу бросились смуглые бойцы. Они дрались с такой яростью и отвагой, что мы не выдержали. Мы были поражены ужасом и отступили. Потом нам сказали, что дрались с нами казахи. Мы не знали, что существует на свете такой бесстрашный народ» (ист. Из показаний пленного фашиста. Газета «Правда», 6.02.1943г.).

Глава поискового отряда «Орел» Дмитрий Жук стал поднимать вопрос о внесении в списки братских могил имен погибших казахстанцев. Он обратился в Казахстанское посольство в России с просьбой скорректировать имена для правильного их написания (речь шла о двух тысячах казахстанцев, большую часть которых и составляли казахи). Списки погибших пришлось передавать дважды из-за их утери. Это подтверждают расписки о приеме документов.

«Поезд Победы», декабрь 2010 года

В «Поезд Победы» из нескольких городов Казахстана собрали ветеранов войны и повезли их в Ржев. Акция была инициирована Посольством Казахстана в России

и проводилась под патронажем партий «Нур Отан» и «Единая Россия».

12 декабря 2010 года был открыт мемориальный комплекс воинам-казахстанцам, погибшим в Оленинском районе, но почему-то — во Ржеве.

Сам комплекс построен в соответствии с поручением Президента Казахстана Назарбаева в рамках празднования 65-летия Великой Победы. Как положено, был митинг — выступало начальство казахстанское и российское. Мемориал получился грандиозным, благодаря вкладу Актюбинской области.

Список имен казахстанцев работники посольства увеличили в разы.

Посольские «поработали на славу» для увековечивания на мемориале 100-ой и 101-ой стрелковых бригад: во Ржеве выписывали имена всех призванных в состав казахских стрелковых бригад (включая раненых, живых и погибших на других фронтах Великой Отечественной войны).

С местами в «Поезде Победы» была странная ситуация — отсекали практически всех, кто имел хоть какие-то контакты с Оленинским районом, обладал иной информацией и не «вписывался» в замыслы авторов мемориала.

Никто не вспомнил Дмитрия Жука и его поисковый отряд, без работы которого наша страна так и не узнала бы о судьбе солдат-казахов. Ни поисковиков, ни даже главу Оленинского района на открытие мемориала не пригласили.

Мифы о бригадах

По существующим мифам, в Казахстане в 100-ой и 101-ой бригадах погибло 10000, по другим источникам — 13000 человек, хотя только раненых было из обеих бригад — 4531 человек, и, как не трудно увидеть из наградных листов, совсем не все из них умерли, а многие и до конца войны дошли. Но это — цифры.

И бригады никогда не воевали под городом Ржевом. Получается в Казахстане, помимо российского города Ржев, других мест и не знают.

А родственники погибших солдат из Казахстана посещали и продолжают посещать места самых кровопролитных боев в Оленинском районе (заметьте, не в Ржевском) Тверской области. И ждут, когда потомки их смогут увековечить. Пока данью памяти погибшим солдатам является мраморная плита на берегу реки Тудовка, установленная местным скульптором, и в Парке 28-ми панфиловцев города Алматы.

Мифов об установленном во Ржеве мемориале памяти также много. Есть мнение, что посольство Казахстана в России хотело таким образом отдать дань памяти всем воинам. Центральная надпись гласит: «Вечная память», что является вообще-то строкой православной заупокойной молитвы: «Вечный покой даруй ему, Господи, и вечную память». Так что «философствовать» о целях и задачах посольских не имеет никакого смысла.

Говорить о том, что вопрос памяти погибших казахов в этих краях закрыт преждевременно, уверена, что наши аруахи считают также.

Вот только уже больше нет Дмитрия Жука, накануне 2014 года его не стало. Лишь осталась в памяти его неиссякаемое чувство ответственности перед павшими.

И нет сомнений в том, что память о моем русском друге с душой казаха живет в сердцах тех, кому он дал надежду ЖИТЬ ПАМЯТЮ.

MY RUSSIAN FRIEND WITH KAZAKH SOUL

Dina IGSATOVA

A person responsible for the start of my personal contacts with Russian searchers, or to be precise with Dmitry Zhuk, a leader of the Oleninsk district public organization “Military and historical searching centre “Orel”, was a Kazakh tankman from Karsakpay named Zhumash Rakhmetov, who died during the years of the Great Patriotic war in Tver region.

Senior lieutenant of the Guards graduated from Syzran armored force school in 1941; he was a commander of a platoon of the 2nd company of the 1st tank battalion of the 1st Guards armored brigade of the 3rd mechanized corps; he was reckoned among ace armorers of the World War II. He destroyed more than 11 enemy’s tanks. Zh.Rakhmetov died in December 1942 in a battle for Vereista village in the Oleninsk district of Tver region.

The senior lieutenant of the Guards Zhumash Rakhmetovich Rakhmetov was posthumously nominated for the title Hero of the Soviet Union for exceptional bravery and heroism, brilliant performance of the command’s orders.

Unfortunately, even campaign in Karaganda region mass media has not assist in finding the tankman’s relatives.

Dmitry Zhuk graduated from conductor’s faculty of the Gnesins College; he was a really talented flutist. He had served in the Presidential Orchestra in Moscow, and after service he decided to stay in the capital. One day he made a decision to return to Olenino, his small motherland, with a shovel and wartime maps in his hands. He had a God-given talent of searching.

Any time we turned to him for help, asking to find data of Kazakhs from our rifle brigades, he would give every possible assistance even in almost hopeless cases.

The history of searching brigades’ contacts with Kazakhstan started in 2005, the year when a pendant of Akhmedzhan Nakeyev, born in Karaganda region, who had been reported missing, was found in the environs of Molodoy Tud. To find the soldier’s relatives Dmitry Zhuk went to Moscow, to Kazakhstan Embassy in Russia; he was received by cultural attaché. In spring 2006 he received a response that a younger brother of the deceased warrior was found in Karaganda region, and that he was willing to visit burial ceremony. The ceremony took place on 5 May, 2006.

At the time, a memorial in Molodoy Tud was not a memorial as such; it was just one of common graves of the Oleninsk district. Choice of place for memorial was not random, as it possessed some advantages over other common graves, such as big territory, a good access lane during all seasons of the year (asphalt road) and administration, club, and school situated nearby, which is exceptionally important for organizing burial ceremonies.

On the eve of 9 May, 2010 common graves were renovated, new marble plates with names of buried heroes were installed, a square was tiled and the territory was fenced. Same preparations were carried out in 29 common graves and three separate soldier’s graves.

Before 2010, 250 soldiers of the Great War had been buried in Molodoy Tud, in 2010 162 warriors (soldiers and officers) more from the 100th and 101st rifle brigades were buried there. It was result

of the Oleninsk searching brigade members’ laborious work. Dmitry Zhuk was decorated with “Dostyk” order, i.e. state award of the Republic of Kazakhstan.

As it appears from materials of RF Ministry of defense Central archive, our soldiers had been taking part in combat operations in places located 60 kilometres from Rzhev. Casualties were tremendous.

Remains of our warriors repose in two common graves in Molodoy Tud and one common grave in Kurkino (Linkovo).

The head of “Orel” searching brigade Dmitry Zhuk raised a question about putting names of deceased Kazakhstani soldiers on common graves lists. He addresses a request to Kazakhstan embassy in Russia to correct names for their right spelling; lists of casualties had to be sent two times because of their loss.

«The Victory Train”. December 2010

Veterans from several Kazakhstan cities were gathered in “The Victory Train” and carried to Rzhev. The event was initiated by Kazakhstan embassy in Russia and was conducted under “Nur Otan” and “Edinaya Rossiya” parties’ auspices.

On 12 December, 2010 a memorial to Kazakhstani warriors, who had perished in Oleninsk district, was unveiled in Rzhev.

The memorial itself was built by President of Kazakhstan N.Nazarbayev’s order within the framework commemoration of the 65th anniversary of Great Victory. Thanks to contribution made by Aktyubinsk region, the memorial turned out grandiose. Embassy employees did a “wonderful” job and enlarged the list of names manifold, they copied out names of all soldiers conscripted into Kazakh rifle brigades (including wounded, alive and perished at other fronts of the Great Patriotic war).

Nobody recollected Dmitry Zhuk and his searching brigade, without whose work our country would have never learned fate of Kazakh soldiers. Neither searchers, nor head of the Oleninsk district were invited to the memorial’s opening ceremony.

Myths about brigades

According to existing myths, casualties of the 100th and 101st brigades amounted to 10000 people, while other sources state that the number of deceased made 13000 people, although it is known that the number of wounded soldiers from both brigades amounted to 4531 people, and it is not hard to see from commendation lists, that not all the wounded died and that many of them lived to see the end of the war. And those brigades had never fought in the environs of Rzhev, while relatives of the deceased soldiers from Kazakhstan keep visiting places of the bloodiest battles in the Oleninsk (not Rzhev) district of the Tver region.

For the present, the only tribute to the memory of deceased soldiers is a marble plate on the bank of the river Tudovka, erected by local sculptor, and another one in the Twenty-eight Panfilov’s Guardsmen Park in Almaty.

On the eve of 2014 Dmitry Zhuk passed away, but memory preserves his unquenchable responsibility before those who have fallen. It is doubtless that memory about my Russian friend with Kazakh soul is enshrined in hearts of those whom he had given hope TO LIVE WITH MEMORY.

ОПАЛЕННЫЕ АФГАНИСТАНОМ

Дарын ИМАНГАЛИЕВ,
военный журналист, г. Алматы

Афганистан все предшествующие десятилетия до той афганской войны с 1979 по 1989 годы был абсолютно светским государством - с сетью лицеев и вузов, довольно свободными по исламским меркам нравами, кинотеатрами, кафе и ресторанами. Одно время для своих тусовок его даже облюбовали западные хиппи - вот какая это была страна.

Он умело балансировал между сверхдержавами, получая помощь как от СССР, так и от стран Запада. «Американские сигареты мы прикуриваем советскими спичками», - шутили по этому поводу сами афганцы.

Грянула революция, весной 1979 года на сторону революционеров перешла пехотная дивизия в Герате. В марте 1979 года политбюро ЦК КПСС заседало неоднократно: обсуждалась ситуация в Герате и рассматривались просьбы афганского руководства оказать ему немедленную военную помощь.

Гератский мятеж стал своеобразным сигналом для ЦРУ к активизации действий на афганском направлении. Американская разведка рассматривала Афганистан в контексте всей ситуации, сложившейся к тому времени в регионе. Штаты как раз тогда потерпели болезненное поражение в Иране, откуда им пришлось уйти после свержения шаха. Захватившие власть хомейнисты яростно критиковали американцев. Обширный кусок земного шара, богатый нефтью и стратегически важный со всех точек зрения, сейчас оставался бесхозным, но вполне мог перейти под контроль Советов - этого опасались за океаном.

Предлагая начать широкомасштабные тайные операции по поддержке исламистов, американская разведка не исключала того, что ей удастся втянуть Советы в вооруженную борьбу и тем самым обескровить главного врага. Если позиции партизан будут крепнуть, Москве невольно придется рас-

ширять свою военную помощь режиму вплоть до прямого вторжения в Афганистан, так рассуждали аналитики ЦРУ. Это станет капканом для Советского Союза, который на долгие годы увязнет в кровопролитных стычках с партизанами, - это раз. Будущий конфликт станет подарком для западных пропагандистов, которые наконец-то получают зримые доказательства вероломства Кремля и его экспансионистских планов, - это два. А если боевые действия продлятся длительный период, то они наверняка истощат СССР, и тогда победа в «холодной войне» останется за американцами.

Вывод советских войск из Афганистана начался 15 мая 1988 года, в соответствии с заключёнными 14 апреля 1988 года Женевскими соглашениями о политическом урегулировании положения вокруг ДРА. Советский Союз обязался вывести свой контингент в девятимесячный срок, - до 15 февраля следующего года, причем половина войск должна была быть выведена в течение первых 3-х месяцев, - до 15 августа 1988 года.

По сообщениям, в первые три месяца Афганистан покинули 50 183 военнослужащих. Ещё 50 100 человек вернулись в СССР в период с 15 августа 1988 года по 15 февраля 1989 года.

В начале ноября 1988 года вывод советских войск из Афганистана был приостановлен в связи с резко активизировавшимися наступательными действиями душманов, в частности, массированными ракетными обстрелами Кабула. После этого, во второй половине ноября и декабре 1988 года, обстановка в Афганистане несколько стабилизировалась, однако руководство СССР воздерживалось от каких-либо заявлений о том, будет ли вывод советских войск выполнен до конца, или военные действия в Афганистане будут продолжены. В январе 1989 года Афганистан посетил министр иностранных дел СССР Э.А. Шеварднадзе. Окончательное решение о полном выводе советских войск из Афганистана было принято на заседании Политбюро ЦК КПСС 25 января 1989 года и опубликовано на следующий день с формулировкой Советский Союз останется верен Женевским со-

глашениям. После этого в Кабул с визитом прибыл министр обороны СССР Д.Т. Язов. Завершающая операция по выводу войск постоянно подвергалась атакам со стороны душманов. По информации газеты «Вашингтон пост», всего в этот период было убито 523 советских солдата.

15 февраля 1989 года генерал-лейтенант Борис Громов, согласно официальной версии, стал последним советским военнослужащим, переступившим по Мосту Дружбы границу двух стран. В действительности, на территории Афганистана оставались как советские военнослужащие, попавшие в плен к душманам, так и подразделения пограничников, прикрывавшие вывод войск и вернувшиеся на территорию СССР только во второй половине дня 15 февраля. Погранвойска КГБ СССР выполняли задачи по охране советско-афганской границы отдельными подразделениями на территории Афганистана до апреля 1989 года.

В декабре 1979 года по мосту через реку Амударья в Афганистан входили спешно сформированные части «ограниченного контингента советских войск», как лукаво назвал 40-ю армию министр обороны Д.Ф. Устинов. Тогда мало кто понимал, с какой целью идут «за речку» войска, с кем им предстоит воевать и как долго продлится эта «интернациональная миссия».

Как потом выяснилось, военные, включая маршалов и генералов, тоже не понимали, но приказ о вторжении был выполнен точно и в срок.

В феврале 1989 года, то есть девять с лишним лет спустя, по мосту опять прогрохотали гусеницы танков и бронемашин: армия возвращалась обратно. Генералы скупко объявили солдатам, что задача по выполнению ими «интернационального долга» завершена, пора домой.

Зайти через мост в Афганистан оказалось легко. Выйти обратно - сложно.

По различным данным, в период с 1979-го по 1989 год через горнило афганской войны прошли свыше 22 тысяч воинов-интернационалистов Казахстана. Погибшими считаются около тысячи (от 761 до 924) казахстанцев, 21 пропал без вести.

BURN'T BY AFGHANISTAN

Daryn IMANGALIYEV
a military reporter, Almaty

Over all decades, preceding the war of 1979-1989, Afghanistan had been an absolutely secular state, with institutes and lycées' network, relatively easy morals by Islam standards, cinemas, cafes and restaurants. At one time the country was chosen by Western hippies as a place for their gatherings.

Afghanistan had been skillfully keeping its balance between superpowers, getting help both from USSR and Western countries. "We are lighting American cigarettes with Soviet matches", used to joke Afghans.

Revolution broke out and in 1979 Heart infantry division came over to revolutionaries' side. In March 1979 Political Bureau of the CPSU had several sessions, analyzing situation in Heart and disputing over Afghan authorities' requests to provide immediate military aid.

The Heart uprising became a distinctive signal for CIA to actuate operations in that area. The American secret service was considering situation in Afghanistan within a context of the whole situation which had been created in the region by the time. The United States has just suffered a crushing defeat in Iran, which they had to leave after shah's overthrow. Khomeinists who seized power, were harshly criticizing the Americans. For the moment a big chunk of the globe, rich in oil and strategically important, remained unclaimed, but it could have fallen under the Soviet control, which made the States concerned.

Suggesting a launch of large scale covert operations aimed at Islamites support, American intelligence service did not rule out a possibility of dragging the Soviets into militant action and thereby weakening its chief enemy. According to CIA analysts, in case partisans strengthened their positions, then Moscow would be compelled to extend its military aid up to invasion of Afghanistan; it would be a trap for the Soviet Union, which would be locked into bloody clashes with partisans.

Besides, a future conflict could be a gift for Western propagandists, who would finally procure visible proofs of Kremlin's treachery and its expansionary plans. Prolonged combat operations would surely exhaust the USSR and let Americans win the "Cold War".

The withdrawal of the Soviet troops from Afghanistan began on 15 May, 1988 in accordance with Geneva accords on political settlement of the situation relating to the Democratic Republic of Afghanistan, signed on 14 April, 1988. The Soviet Union bound itself to withdraw its contingent in nine months' period – until 15 February of the next year; besides, a half of troops was to be withdrawn during first three months – until August 15, 1988.

It is reported that during first three months 50183 of military personnel left Afghanistan, 50100 more returned to the USSR in a period between 15 August 1988 and 15 February 1989.

In early November 1988 the withdrawal of Soviet troops from Afghanistan was suspended due to Mujaheddins' abruptly activated offensive employment, in particular, mass missile attacks on Kabul. In the second half of November – December 1988 the situation in Afghanistan somewhat settled, but the USSR leaders abstained from any declarations about continuation of military activities in Afghanistan. In January 1989 Minister of foreign affairs of the USSR E.A. Shevardnadze visited Afghanistan. A final decision on complete withdrawal of Soviet troops from Afghanistan was taken in session of Politburo of the CC of KPSS on 25 January, 1989 and published next day on wording: the Soviet Union will adhere to Geneva accords. After that Minister of Defense of the USSR D.T. Yazov arrived in Kabul on a working visit. A terminative withdrawal operation was subjected to incessant attacks from Mujaheddins. According to information, presented by "Washington Post", 523 Soviet soldiers were killed over that period.

According to official version, on 15 February 1989 General-Lieutenant Boris Gromov became the last Soviet serviceman who had crossed border between two countries by passing through the Friendship Bridge. In fact, both Soviet servicemen, taken captives by Mujaheddins, and border guards, who were covering troops' withdrawal, who returned to USSR territory only in the afternoon of 15 February stayed in Afghanistan territory. Separate units of KGB Border Troops had been carrying out tasks on guarding Soviet-Afghan border until April 1989.

In December 1979 the 40th army, which was cunningly called hastily formed units of "limited contingent of Soviet troops" by Minister of Defense D.F. Ustinov, was entering Afghanistan through Amu Darya River. Back then only few people understood for what purpose the troops were crossing the river, who they are going to fight with and for how long that "international mission" would last.

As it turned out later, even the military, including marshals and generals had not understood it, but the order on intrusion had been fulfilled precisely on time.

In February 1989, i.e. more than nine years later, tanks and armored motor car roared through the bridge again; the army was coming back. Generals reported to soldiers that the "international duty" had been discharged and it was time to go home.

It was easy to enter Afghanistan through that bridge, but it was hard to go out.

According to different data, over the period from 1979 until 1989 more than 22 thousand internationalist servicemen from Kazakhstan passed through the crucible of the Afghan War. Around one thousand (from 761 up to 924) Kazakhstanis were reported deceased, 21 Kazakhstani soldiers went missing.

Their immortal feat has been imprinted in people's memory. A monument to Afghan war soldiers was erected in Almaty.

**МЕН білетін
бір ақиқат -
АУҒАНСТАН**

- * 1979 ЖЫЛДЫҢ 25 ЖЕЛТОҚСАНЫ КҮНІ КЕҢЕС ӘСКЕРЛЕРІНІҢ ШЕКТЕУЛІ КОНТИНГЕНТІ АУҒАНСТАН ЕЛІНЕ КІРДІ.
- * 1989 ЖЫЛЫ 15 АҚПАНДА АУҒАНСТАНДА ИНТЕРНАЦИОНАЛДЫҚ БОРЫШЫН ӨТЕГЕН ЖАУЫНГЕРЛЕР ЕЛГЕ ОРАЛДЫ.
- * АУҒАНСТАН СОҒЫСЫНА КЕҢЕС ӘСКЕРІНЕН 620 000 АДАМ ҚАТЫСТЫ.
- * 13 833 АДАМ СОҒЫС ДАЛАСЫНДА ҚАЗА БОЛДЫ.
- * 417 АДАМ ІЗ-ТҮССІЗ ЖОҒАЛДЫ НЕМЕСЕ ДҰШПАННЫҢ ТҰТҚЫНЫНА ТҮСТІ.
- * 53 753 АДАМ АУЫР ЖАРАҚАТТАНЫП, КОНТУЗИЯ АЛДЫ.
- * 10 751 АДАМ ӘРТҮРЛІ ТОПТАҒЫ МҮГЕДЕКТЕР АТАНДЫ.
- * 86 АДАМ КЕҢЕС ОДАҒЫНЫҢ БАТЫРЫ АТАҒЫН ИЕЛЕНДІ.
- * ҚАЗАҚ ЕЛІНЕН АУҒАНСТАН СОҒЫСЫНА 22 000 АДАМ ҚАТЫСЫП, 761 АЗАМАТ ҚАЗА БОЛДЫ. ІЗ-ТҮССІЗ ЖОҒАЛҒАН 21 ЖАУЫНГЕРДІҢ ТАҒДЫРЫ ӘЛІ КҮНГЕ ДЕЙІН БЕЙМӘЛІМ

Ғалым ҚОЖАБЕКОВ,

Ауған соғысының ардагері, жауынгер-интернационалист

Жер-жабаңда талай соғыстың болғанын тарихтан білеміз.

Жұдырықтай жұмылған бұрынғы Кеңес одағының халықтары үшін Ұлы Отан соғысының алар орны айрықша.

Бұл Отан үшін отқа түскен миллиондардың жан алып, жан беріскен қиян-кескі алапаты болғаны әлі күнге дейін әр адамның санасында жаңғырып тұрғаны аян. Бүгінгі ортамызда жүрген ақ сақалды ардагерлер сол сұрапыл соғыстың қазіргі ұрпаққа жолдаған аманатындай асқақ та ардақты. Сол соғыстың қасіретін көрген елде енді қайтып соғыс болмауы тиіс еді...

Өкінішке орай, сексенінші жылдары Отан соғысының майдангерлері тағы да бір соғысқа немерелері мен шөберелерін аттандырып жатқанын аңғармай да қалған сияқты. Олай дейтініміз, 1979 жылдың соңында Кеңес Одағы Компартиясының саяси бюросы Ауғанстан Республикасына кеңес әскерлерін кіргізу жөнінде «еліміздің оңтүстік шекарасын қорғау мақсатында» деген желеумен солақай шешім шығарған болатын. Жалпы Ауғанстан жеріне КСРО әскерін енгізуге не мақсат түрткі болды? Бұл соғыс кімге, не үшін қажет болды? Осы тұрғыда сабақтап айтар болсақ, дәл осы уақытта КСРО мен АҚШ арасын-

да қырғи-қабақ, былайша айтқанда «суық соғыс» ушығып тұрған еді. Сондықтан Ауғанстан аумағына ықпал жүргізу үшін бір жағынан НАТО блогындағы одақтастарымен АҚШ, екінші жағынан Варшава блогы жағынан КСРО өзара бәсекеге түсті. Бұл саяси бәсекенің ақыры Кеңес әскерінің Ауғанстанға кіргізілуіне әкеліп соқты. Алайда, бейбіт елдің жұртшылығы бұл шешімнің түп төркінін айырып білмегені ақиқат. Содан мыңдаған жауынгерлер Ауғанстандағы Сәуір революциясын қорғауға аттанып жатты. Ал ондағы шынайы жағдай туралы кеңестік бұқаралық ақпарат құралдары тіс жармады. Ақиқатты айтуға Компартияның қаһары тұсау болды.

Ал, шын мәнінде, Ауғанстанға кірген кеңес жауынгерлері бірінші күннен бастап жергілікті, яғни Сәуір революциясына қарсы топтардың қарулы қарсылығына тап болды. Сөйтіп, «еліміздің оңтүстік шекарасын қорғау кезінде қаза тапты» деген қаралы қағазға оранған жауынгерлер мүрделері туған жерге темір табытпен оралып жатты... Ұлынан айырылған ана да, әкесінен жетім қалған бала да Отан алдындағы азаматтық борышын өтеуге аттанған асылдарының неліктен оққа ұшқанын біле алмай дал болды. «Неге?», «Кім үшін?» деген сауалдар жауабы жұмбақ күйінде қалды.

Жылдар алға жылжи берді. Жауынгерлер шет елдің

**... МЕН БІЛЕТІН БІР АҚИҚАТ – АУҒАНСТАН
СОҒЫСЫНДА АЛДЫМЕН ШЫНДЫҚ ӨЛДІ.
АЛ, ШЫНДЫҚ БОЛМАҒАН ЖЕРДЕ ҚҰРДЫМ БОЛАТЫНЫ
АҚИҚАТ. АЙНАЛЫП КЕЛГЕНДЕ 13 000-НАН АСТАМ
ЖАУЫНГЕР ҚҰРБАН БОЛДЫ.
ҚАЗАҚСТАННАН АЙТУЛЫ СОҒЫСҚА ҚАТЫСҚАН
22 МЫҢ АДАМНЫҢ 761-І ТУҒАН ЕЛГЕ ОРАЛМАДЫ.
ЖІГІТТЕРДІҢ БІРАЗЫ ӘЛІ КҮНГЕ ДЕЙІН
ХАБАРСЫЗ ЖҮР**

бақыты үшін жер жастанып жатты... Осылайша өріс алған «жұмбақ соғыс» 10 жылға созылып барып тоқтады. Жоқ, соғыс әлі тоқтаған жоқ, тек Кеңес жауынгерлері Ауғанстаннан шықты.

1989 жылдың 15 ақпаны күні Совет Одағының

Коммунистік партиясы Орталық Комитетінің бас хатшысы М.С.Горбачевтің ұйғарымымен кеңес әскерінің Ауғанстандағы шектеулі контингенті елге оралды. Бұл күн талай жастың өмірін сақтап қалғаны ақиқат. Жұртшылық бұл күнді сондықтан да ерекше елеп «Ауғандардың күні» деп айтып жүреді.

2001 жылдың сәуірінде Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаев «Независимая газета» тілшісіне берген сұхбатында «Ол саясаттың зардабы бүгін де жойылған жоқ. Егер сол кезде Кеңес әскерінің шектеулі контингенті Ауғанстанға еңбегінде Орталық Азия елдерінің Иран, Пәкістан, Ауғанстанмен қарым-қатынасы тіпті басқаша дамып, экономикалық жағдайы да өзгеше қалыптасар еді. Қазақстанның энергиялық ресурсы Ауғанстан арқылы Карачи портына, Үнді мұхитына, Үндістанға, олардың авто және темір жолдарына, мұнай-газ құбырларына шығар еді» деп атап өткен еді. Шынымен де Ауғанстан халқы әлі де тұрақсыздықтың, кедейліктің, экстремизм мен терроризмнің ошағына айналып отыр. Осы жерде қаулап өсетін есірткі өсімдігі елдің есін алып, еңсесін көтертпей қойды. Есірткі мен қару-жарақ саудасы бүгінгі таңда да ел ішінде қиындықтар туындатып отырғаны жасырын емес.

...Мен білетін бір ақиқат — Ауғанстан соғысында алдымен шындық өлді. Ал, шындық болмаған жерде құрдым болатыны ақиқат. Айналып келгенде 13 000-нан астам жауынгер құрбан болды. Қазақстаннан айтулы соғысқа қатысқан 22 мың адамның 761-і туған елге оралмады. Жігіттердің біразы әлі күнге дейін хабарсыз жүр.

Ауғанстан соғысынан қайтқан жауынгерлерге осы-

Ғалым ҚОЖАБЕКОВ — 1981-1983 жылдары Отан алдындағы әскери міндетін Ауғанстандағы Кеңес әскерінің шектеулі контингенті сапында өтеді. Артиллерия құрамындағы орта және ауыр гаубица командирі болды. Суруби провинциясында болған шайқаста көрсеткен ерлігі үшін «За отвагу» медалімен марапатталды. 1983 — 1988 жылдары С.Сейфуллин атындағы Целиноград мемлекеттік педагогика институтында оқыған Ғалым Қожабеков 1995 жылдан бері «Астана ақшамы» газетінде еңбек етеді. Қазақстан Журналистер одағының мүшесі.

дан 10-15 жыл бұрын соғыстан емес, басқа тәуелсіз елдің тыныштығын бұзып келген қарақшыларға қарағандай көзқарастың да қалыптасқаны есте. Ал жауынгерлер болса «Біз әскери антқа адал қызмет еттік» деп ақталуды білмеді. Шынтауайтында, Ауғанстанға барған жауынгерлер КСРО Қарулы Күштерінің бұйрығын бұлжытпай орындаған жоқ па?!

Иә, Отан-ана қажет санаса кеудесін оққа тосуға дайын тұратын кеңес жауынгері антқа адал, бұйрыққа бекем екенін дәлелдеді. Міне, сол сұрапыл соғыстың кеңес жауынгерлері үшін аяқталғанына да 25 жылдан асып отыр. Сол соғыста жас та болса, жасындай жарқылдаған жігіттер үшін «Жауынгер-интернационалист» деген атақ оттай ыстық сезіледі. Қазір еліміздің басқа бір аймағында екі «ауғандық» кездесе қалса бірін-бірі «бача» деп құрметпен төс түйістіреді. Республикамыздың барлық аймақтарында Ауғанстан соғысы ардагерлерінің одағы жұмыс жүргізіп отыр.

Әр жылдың 15-ақпаны жауынгер-интернационалистер үшін қасиетті күн саналады. Бұл күні 10 жылға созылған соғыс аяқталды. Бір жағынан қарағанда қуанышты күнге де ұқсайды. Алайда, Жеңісі болмаған соғыстың қуанышы да болмайтын сияқты. Сондықтан бұл соғыстың қасіреті мен естелігі әлі талай ұрпаққа сабақ болары сөзсіз.

Біз білетін бір қағида соғыста жауынгер өлсе де, естелік мәңгі өлмек емес. Міне, сол естеліктің жасампаздығы болар, 2000 жылы Астанада Ауғанстан соғысында қайтыс болған жауынгерлерге арналған республикалық ескерткіш бой көтерді. Онда осы Ауғанстан соғысының алапатында қайтыс болған қазақстандық жауынгерлердің есімдері мәңгілік тасқа басылған. Сондай-ақ, жауынгер-интернационалистер рухын көтерген ескерткіштер Алматы, Қызылорда, Қарағанды, Петропавл, Көкшетау, Ақтөбе және басқа қалаларда да бар.

«Өлі риза болмай, тірі байымайды» деген сөзге иланған жұрт қыршын кеткен жастардың гұмырын мәңгілікке осылайша жеткізіп отыр. Бұл ескерткіштер келешекте ессіз соғыстың тұтанбауына тасқамал болсын. Сондай-ақ,

Ауғанстан соғысында қайтыс болған жерлестерімізді мәңгі есте қалдыру мақсатында жекелеген облыстарда «Еске алу» тарихи басылымдары жарыққа шықты. Бұл кітаптар бауыр еті балаларынан айырылған ата-аналар үшін қасиетті дүниеге айналғаны анық.

Қазақстан Республикасының Парламентінде «Ардагерлер туралы» заңның жобасы бірнеше жылдар бойы қаралып жатыр. Бұл заңға Ауғанстан соғысына қатысушыларды Ұлы Отан соғысы ардагерлерінің мәртебесіне теңестіру жөнінде ұсыныс жасалып отыр. Біле білсек, соғыстың үлкені немесе кішісі болмайды. Бұл бес-алты адамның қару атысып қақтығысқаны емес. Бұл бір дәуірдің саяси проблемасын шешуге бағытталған, екі әлемдік саяси блоктардың тіресінен туындаған, мыңдаған әскери және бейбіт адамдардың жанын алған соғыс болғаны шындық. Демек 1979-1989 жылдар аралығында Ауғанстанда соғыс отын бастан кешірген жауынгерлер нағыз соғыс ардагерлері деп танылғаны құба-құп болар еді.

Ауғанстан жерінде әр жылдарда қызмет атқарған жауынгерлер де майдан даласында қалған қарулас достарының әуағы алдында айнымас дәстүрлерді қалыптастырып келеді. Жыл сайын осы күні жауынгер-интернационалистер мешіт пен шіркеуде болып, боздақтарға бағыштап дұға оқытады. «Сол жігіт үшін»... дастарқан жайылады. Өткен күндері еске алынады... Соғыста туған әндер шырқалады.

...Әне кеуделерінде орден-медалдары жарқыраған бір топ жігіттер келе жатыр. Бұлар қала сыртындағы зиратқа бет алған Ауғанстан соғысының ардагерлері.

Аяғын сылттып басып бара жатқан бір жігіттің жетегінде кеудесіне бір шоқ гүлді қыстырған жасөспірім еріп келеді. Бұл бала соғыстың не екенін ерте сезгенін айтпай-ақ байқауға болады. Соғыста әкесімен бірге болып, дұшпанның оғынан қаза тапқан боздақтың бейітіне тағзым етуге келеді. Иә, шынымен де соғыс деген сұрапылдың естелігі де, жаңғырығы да өшпейтіні шын екен. Ауғанстан соғысының алапатын бастан кешкен жауынгер-интернационалистерді көрген сайын осындай ойлардың құрсауына түсе беремін.

THE WAR THAT I USED TO KNOW

Galym KOZHABEKOV,

a Deputy chief editor of the “Astana Akshamy” newspaper, peacekeeping soldier. In 1981 he was called up as an peacekeeping soldier in the Soviet Army. Kozhabekov was a commander of heavy artillery battalion; he was awarded a medal “For Courage”.

From history we know about quite a few wars, which had been waged all over the world. The Great Patriotic War is of special significance for the nations of the Soviet Union. People remember names who gave their lives for their country. The country, whose people had endured all toils of war, should never undergo that ordeal again.

Veterans of the Great Patriotic War took no notice as their grandchildren and great-grandchildren move to another war in the eighties: in the end of 1979 political bureau of the Communist Party made a decision about bringing of Soviet troops into Afghanistan in the guise of “protection of Southern borders”.

At the time among the USA and Soviet Union was strained relations, the “Cold War” was going between these states. In order to exert influence on Afghanistan, the United States together with its NATO allies and the USSR together with the Warsaw Pact came into conflict with each other, which eventually resulted in introduction of Soviet troops in Afghanistan.

Civilian population was not aware of that decision’s true causes. Thousands of soldiers left for Afghanistan to protect the Saur Revolution. The real situation was being suppressed by the Soviet mass media. The truth was not available to anyone except the Communist Party.

In fact, from the first days of their deployment in

- * ON 25 DECEMBER, 1979 LIMITED CONTINGENT OF SOVIET TROOPS INTO AFGHANISTAN
- * ON 15 FEBRUARY, 1989 SOLDIERS RETURNED TO THE SOVIET UNION AFTER THEIR INTERNATIONALIST DUTY IN AFGHANISTAN
- * 620 000 SOLDIERS TOOK PART IN UNDECLARED WAR IN AFGHANISTAN
- * 13 833 SOLDIERS DIED
- * 417 SOLDIERS WERE MISSED IN ACTION OR WERE TAKEN CAPTIVE
- * 53 753 SOLDIERS WERE WOUNDED IN THE ATTACK AND CONTUSED
- * 10 751 SOLDIERS BECAME INVALIDS
- * 86 SOLDIERS WERE AWARDED THE TITLE HERO OF THE SOVIET UNION
- * 22 000 PEOPLE WERE CALLED UP FROM KAZAKHSTAN : 761 OF THEM DIED AND 21 SOLDIERS WERE MISSED IN ACTION.

Afghanistan, Soviet troops got engaged in hostilities with local armed groups, i.e. adversaries of the Saur Revolution. Soon, soldiers started coming home in zinc caskets, wrapped in paper with inscription “died, protecting southern borders of the country”...

Years were passing away. Soldiers were dying for the sake of a strange country... This “mysterious war” lasted 10 years and ended with withdrawal of our forces from Afghanistan.

On 15 February, 1989 by resolution of General Secretary of the Central committee of the Communist party of the Soviet Union Mikhail Gorbachev, the forces were withdrawn. That day lives of many young men were spared. Now this date is commemorated as the “Soldiers-Internationalists Day”.

In April 2001 in interview with reporter of the “Independent newspaper”, President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Abishevich Nazarbayev noted that “The result of this policy has far-reaching repercussions. If limited contingent of Soviet troops had not entered Afghanistan territory, the economic relations of Middle Asian countries with Iran, Pakistan and Afghanistan would have developed at an absolutely different kind of level. Kazakhstan energy resources would have had an outlet to the Karachi port, the Pacific Ocean, India; they could have get access to highways and railways, oil and gas pipelines”.

Afghani people suffer from political volatility, poverty, extremism and terrorism. It is an open secret that drug and arms traffic raise difficulties in the country.

About 22 000 Kazakhstani people took part in that underclared war, 761 of them died and 21 soldiers were missed in action. There has been no news about them so far.

About 10-15 years ago, soldiers who returned home from

Afghanistan were perceived as enemies, who had broken peace in an independent country. Peacekeeping soldiers had to excuse themselves: “We remained true to the oath of allegiance”. This is exactly how it was: soldiers, fighting in Afghanistan, had been unquestioningly executing orders of the USSR troops.

We proved that we have been true to the oath of allegiance. It has been 25 years since the end of the war. We appreciate the title “peacekeeping soldier”. Veterans unions function in all regions of our country.

There is one truth I know: if a soldier dies in battle, his memory will live forever. In 2000 a monument to soldiers, who died in the Afghan war, was erected in Astana; it bears names of all deceased Kazakhstani soldiers.

Similar monuments have been erected in Almaty, Kyzylorda, Karaganda, Petropavlovsk, Kokshetau, Aktobe, Ust-Kamenogorsk, etc.

A draft law “On veterans” is being considered in the Republic of Kazakhstan Parliament for several years. A suggestion to equate the Afghan veterans with veterans of the Great Patriotic war was submitted. There are no lesser or greater wars. It was the war intended at salvation of the whole epoch’s problems, which started due to of a clash between two world political blocs, which ruined thousands of lives. It would be fair to regard soldiers, who fought in Afghanistan in 1979-1989, as Veterans of War.

A whole generation has been lost somewhere in between the Great Victory and the Afghan war.

The war that I knew are continued to kill thousands of peacekeeping soldiers slowly and painfully. Because as thousands of questions with no answers to them, keep on churning in our minds.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ЖАЛПЫ БАҒЫНДЫҚ
ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ
ЖАЛПЫ БАҒЫНДЫҚ

1979-1989 гг

*Адамзаттың тарихтан сабақ алмау қателігі —
тарихтың ең басты сабағы*

Олдос Леонард ХАКСЛИ

*To, что люди не учатся на ошибках истории -
самый главный урок истории*

Олдос Леонард ХАКСЛИ

*Those fact that people do not learn from the mistakes
of history - the most important lesson of history*

Aldous HUXLEY

ҚОҢАС
ҚАҢДЫҚЫ
ҚОҢАС
ҚАҢДЫҚЫ
ҚОҢАС
ҚАҢДЫҚЫ

**Оқиғалар. Есімдер
События. Имена
EVENTS. NAMES**

Қазақстан 1465-2015

Казахстан 1465-2015

Kazakhstan 1465-2015

1465

Қазақ хандығы құрылды
Образовано Казахское ханство.
Establishment of the Kazakh Khanate.

1628

Қазақтың ұлы ел билеушісі, «Есім ханның ескі жолы» заңдар жинағының негізін қалаушы Есім хан қайтыс болды.
Погиб великий казахский хан, основатель степных законов «Есімханның ескі жолы» Есим хан.
Yesim Khan was one of the great Kazakh great rulers, the founder of the steppe laws «Yesimkhannyn yeski zholy».
He died in autumn 1628

1635

Орталық Азияның соңғы «көшпенді империясы» Жоңғар хандығы құрылды.
Основано Джунгарское ханство – последняя «кочевая империя» Центральной Азии.
Establishment of the Dzungar Khanate was he latest “nomadic empire” of Central Asia.

1643

Орбұлақ шайқасы, Жәңгір хан 600 адаммен жоңғардың 50 мың әскеріне тойтарыс берді.
Орбулакская битва. Жангир хан и его 600 воинов противостояли и отражали удары 50-ти тысячного воиска джунгаров.
Battele of Orbulak. Zhangir khan and his 600 soldiers were able to confront and reflect the impact 50,000th military Zhungars.

1680

Тәуке ханның билігімен қазақ мемлекетінің жаңа өрлеу кезеңі басталды.
Новый этап развития казахской государственности под предводительством Тауке хана.
A new stage in the development of Kazakh statehood under the leadership Tauke Khan.

XVII

XVII ғасырдың соңында мемлекетті нығайтуға бағытталған қазақ хандығының «Жеті Жарғы» жаңа заңдар жинағы шықты.
В XVII веке вышел новый свод законов «Жеті Жарғы» с целью укрепления государства.
In the XVII century released a new code of laws “Zheti Zhargy” for strengthen the state

1715

Қазақтың үш жүзіне билігі жүрген Тәуке хан қайтыс болды.
Умер Тауке хан, оказывавший влияние на три казахских жуза.
Tauke Khan, who managed to keep the impact on the three Kazakh Juzs.He died in 1715.

1825

Саржан Қасымұлы Ресей империясына қарсы ұлт-азаттық көтерілісін бастады.
Начало национально-освободительного восстания под предводительством Саржана Касымұлы против Российской империи.
Start of the national liberation uprising led by Sargan Kasymuly against the Russian Empire.

Қазақстан 1465-2015

Казахстан 1465-2015

Kazakhstan 1465-2015

1835

Қазақ ағартушылығының негізін салушы, этнограф-ғалым Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов дүниеге келді.

Родился основатель казахского просвещения, ученый-этнограф Шоқан Шыңғысұлы Уәлиханов. Was born founder of the Kazakh education, ethnographer Shoqan Shyngysuly Ualikhanov.

1845

Қазақтың ұлы ақыны Абай Құнанбайұлы дүниеге келді.

День рождения великого казахского поэта Абая Кунанбаева.

Birthday of the great Kazakh poet Abay Kunanbayev.

1885

Кенесары бастаған ұлт-азаттық қозғалысының қатысушысы, Шұбыртпалы Ағыбай батыр дүниеден өтті.

Ушел из жизни участник национально – освободительного восстания Шубыртпалы Агыбай.

Shubyrtpaly Agybay.

Died a member of the national - liberation uprising Shubyrtpaly Agybay

1925

Қазақстан Үкіметі Төралқасы астананы Орынбордан Ақмешітке көшіру туралы шешім шығарды.

Президиумом Правительства Казахстана принято решение о перенесении столицы с Орынбора в Ақмешит.

The Government of Kazakhstan transferred its capital

from from Orynbor to Akmeshit.

1945

Қазақ батыры Рахымжан Қошқарбаев Рейхстагқа ту тікті.

Казахский батыр Рахымжан Кошкарбаев водрузил флаг над Рейхстагом.

Kazakh batyr Rakhimzhan Qoshqarbayev was a Kazakh batyr. He was the first soldier to raise the Soviet Flag over the Reichstag

1945

9 мамырда фашистік Германия тізе бүкті.

9 мая фашистская Германия признала полное поражение.

9 May marks the capitulation of Nazi Germany

1975

Ақын Олжас Сүлейменовтың «Аз и Я» кітабы жарық көрді.

Вышла в свет книга Олжаса Сулейменова «Аз и Я».

The book of Olzhas Suleimenov “Az and I” was published

1995

Қазақстан халқы Ассамблеясы құрылды.

Создана Ассамблея народа Казахстана.

The Assembly of People of Kazakhstan was established.

***

Қазақстан Республикасының Конституциясы

бүкілхалықтық референдум негізінде қабылданды.

На всенародном референдуме принята

Конституция Республики Казахстан.

On the national referendum was adopted the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

1.01. 1893

Кеңес Одағының Батыры, әскери қайраткер, гвардия генерал-майоры Иван Васильевич Панфиловтың туған күні (1942 ж. қайтыс болған).

День рождения Ивана Васильевича Панфилова. Выдающийся советский военачальник, генерал-майор, Герой Советского Союза (1942 г., посмертно).

Birthday of Ivan Vasilyevich Panfilov. He was a Soviet major general and posthumous Hero of the Soviet Union.

1.01. 1915

Әнші, Қазақстанның еңбек сіңірген әртісі Әбітай Мұсабеков дүниеге келді. Бақпақты ауылында Екінші дүниежүзілік соғысқа қатысқан. 1934-1937 жылдары Қазақ академиялық опера және балет театрының хорында еңбек етіп, 1937 жылдан өмірінің соңына дейін әнші-солисі болды. Ол қазақ композиторларының әндерін насихаттауда да елеулі еңбек етті. «Құрмет белгісі» орденімен және медальдармен марапатталған.

Родился заслуженный артист Республики Казахстан Абита́й Мусабеков. С 1934 по 1937 год пел в хоре Казахского академического театра оперы и балета. В 1937 году был солистом театра.

Birthday singer, Honored Artist of the Republic of Kazakhstan -Abitay Musabekov. From 1934 to 1937 he sang in the choir of the Kazakh Academic Theater of Opera and Ballet. In 1937 he became a soloist.

5.01.1935

Ақын, Қазақстанның халық жазушысы Қадыр Мырза Әлінің туған күні. «Жұлдыз» журналы редакциясында поэзия және сын бөлімінің меңгерушісі, жауапты хатшы, бас редактордың орынбасары, «Жазушы» баспасында қазақ поэзиясы бөлімінің меңгерушісі, «Балауса» баспасының редакторы, кейін Қазақстан Жазушылар одағында поэзия секциясының кеңесшісі болған.

«Ой орманы» жинағы үшін Қазақстан Ленин комсомолының сыйлығы, «Жерұйық» жыр кітабы үшін Қазақ КСР Мемлекеттік сыйлығы берілді. 2001 жылы Тәуелсіз «Тарлан» сыйлығын алды.

День рождения Кадыра Мырзалиева - народного писателя Казахстана, поэта, соавтора первого казахстанского гимна.

Birthday of national writer, poet, author of the first Kazakh national anthem- Kadyr Myrzaliyev.

6.01. 2006

ҚР жаңа Мемлекеттік Әнұраны қабылданды.

Елдің дыбыстық рәмізінің танымалдығын арттыру мақсатында 2006 жылы жаңа Мемлекеттік Әнұран қабылданды. Оның негізі ретінде халықтың арасында кеңінен танымал «Менің Қазақстаным» патриоттық әні таңдап алынды. Ол әнді Шәмші Қалдаяқов 1956 жылы Жүмекен Нәжімеденовтің сөзіне жазған болатын. Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаев әнге мемлекеттік әнұран жоғары мәртебесін беру және анағұрлым салтанатты шырқалуы үшін музыкалық туындының бастапқы мәтінін өңдеді.

В целях популяризации звуковой символики страны в 2006 году был принят новый Государственный гимн. Его основой стала популярная в народе патриотическая песня «Менің Қазақстаным». Она была написана в 1956 году Шамши Калдаяковым на стихи Жумекена Назимеденова.

In 2006 the new national anthem of the Republic of Kazakhstan was accepted. To promote sound of symbolic of the country was accepted the new national anthem in 2006. It was based on the patriotic song "Menin Kazakhstanym" (My Kazakhstan) which was very popular among people. It was written in 1956 by Shamsy Kaldayakov on Zhumeken Nazhimedenov's verses.

10.01. 1915

Даңқты жазушы, «Көшпенділер» трилогиясының авторы, Қазақстан Мемлекеттік сыйлығының иегері Илияс Есенберлин дүниеге келді.

Ұлы Отан соғысына қатысқан. Атбасар қаласындағы мектепке, Алматыдағы бір көшеге І. Есенберлин есімі берілген. Ол Еңбек Қызыл Ту ордені, «Құрмет белгісі» ордені, «За боевые заслуги», «За оборону Ленинграда» медалі, Қазақ КСР мемлекеттік сыйлығының жүлдегері.

День рождения писателя, обладателя государственной премии Республики Казахстан Ильяса Есенберлина. «Кочевник» - роман, прославивший писателя на века.

Birthday of writer Ilyas Yesenberlin. He is the winner of the State Prize of the Republic of Kazakhstan. His novel "Nomad" reflected glory to him for centuries.

12.01.1912

Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың туған күні.

Аса көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, үш мәрте Социалистік еңбек ері, Қазақ КСР Ғылым академиясының академигі, техника ғылымдарының докторы. Ол Верный (қазіргі Алматы) қаласында, қызметкердің отбасында өмірге келген. Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесінің төрағасы, Қазақстан Компартиясы Орталық Комитетінің Бірінші хатшысы. Бірнеше мәрте КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты болып сайланды. Д. Қонаев өз заманының ұлы саясаткері бола білді. Ол билік басында болған уақыт күрделі, қарама-қайшылықты болғанымен, елдің экономикасын, әлеуметтік саласын, ғылымын, ұлттық мәдениетін дамыту ісіне айтулы еңбек сіңірді. 100-ден аса ғылыми еңбектер мен зерттеулер жазды.

День рождения Динмухамеда Ахмедовича Кунаева. Советский государственный и общественный деятель, Первый секретарь ЦК Компартии Казахской ССР, член Политбюро ЦК КПСС, Трижды Герой Социалистического Труда. Автор более 100 научных трудов. Академик Академии Наук Казахской ССР. Член КПСС с 1939 года. Депутат Совета Союза Верховного Совета СССР 4-11 созывов.

Birthday of Dinmukhamed Ahmedovich Konayev. Soviet political and social activist, First Secretary of the Communist Party of the Kazakh SSR. Member of the Politburo of the Central Committee of the CPSU, three times Hero of Socialist Labor. Author of over 100 scientific papers. Academy of Sciences of the Kazakh SSR. Member of the CPSU since 1939. The Deputy of the Supreme Soviet of the USSR 4-11 convocations.

January

Январь

Қаңтар

12.01.1995

Президент Жарлығымен қазақ ғарышкерлері Тоқтар Әубәкіровке, Талғат Мұсабаевқа «Халық қаһарманы» атағы беріліп, «Алтын жұлдыз» тапсырылды. Қазақстанның 1-ші ғарышкер-ұшқышы, генерал-майор Тоқтар Әубәкіров 1986 жылы «Тбилиси» авиакрейсеріне «МИГ-29К» дыбыстан жылдам ұшатын ұшағын қондырып алып, сол кемемен әлемде тұңғыш рет трамплиннен ұшып шықты. Осы батырлығы үшін Т.Әубәкіровтің есімі Гинестің рекордтар кітабына жазылды. Кеңес Одағының еңбек сіңірген ұшқыш-сынақшысы, авиация генерал-майоры. Талғат Амангелдіұлы Мұсабаев — Қазақстанның 2-ші ғарышкер-ұшқышы, генерал-майор.

Указом Президента казахским космонавтам Токтару Аубакирову и Талгату Мусабаеву присуждены звания «Халық қаһарманы». Тохтар Аубакиров - первый космонавт Казахстана, генерал-майор авиации в запасе, первый председатель Национального аэрокосмического агентства Казахстана. Значится третьим в списке лучших лётчиков-испытателей военных самолётов. Занесен в Книгу рекордов Гиннеса. Талгат Мусабаев - второй летчик-космонавт Казахстана, генерал-майор, возглавляет Аэрокосмический комитет (АК) Министерства по инвестициям и развитию РК.

Presidential Decree Kazakh cosmonauts Toktar Aubakirov and Talgat Musabayev awarded the title of "Halyk Kaharmany" and awarded the Order of Altyn zhylдыz."

Today Toktar Aubakirov Majilis deputy Parlmaenta the Republic of Kazakhstan.

Talgat Musabayev is the second cosmonaut of Kazakhstan and 309 in the world, general-lieutenant of aviation, Doctor of Technical Sciences. Currently Talgat Amangeldyuly is the Chairman of Aerospace Committee (AC) of the Ministry of Investment and Development of the Republic of Kazakhstan.

12.01.2006

Ақордада Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев пен Ресей Президенті Владимир Путин кездесіп, екі жақты келіссөздер жүргізді. Осы келіссөздердің барысында Нұрсұлтан Назарбаев пен Владимир Путин Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының арасындағы қазақстандық-ресейлік мемлекеттік шекара жөніндегі Шартты бекіту туралы грамоталармен алмасу хаттамасына қол қойды.

Состоялись двусторонние переговоры между Президентом Республики Казахстан Нурсултаном Назарбаевым и Президентом Российской Федерации Владимиром Путиным, в ходе которых главы государств подписали Протокол об обмене грамотами о ратификации Договора между РК и РФ о казахстанско-российской государственной границе.

Between the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev and Russian President Vladimir Putin held bilateral negotiations. At the meeting the Heads of state signed a protocol on the exchange of instruments of ratification of the Treaty between the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation on Kazakh-Russian state border.

January

28.01.1993

Қазақстан Республикасының бірінші Конституциясы қабылданды. Конституция мемлекеттік құрылыстың құқықтық негізін қалыптастырушы құжат болып табылады. Ол мемлекеттік тетік, қоғамдық, саяси институттар ретінде қызметтің негізі боларлық принциптерін орнықтырды, адам мен азаматтың конституциялық мәртебесін белгіледі, экономикалық құрылыстың негіздерін айқындады.

Принята первая Конституция Республики Казахстан. Конституция впитала многие правовые нормы, принятые с момента обретения Казахстаном государственного суверенитета: народный суверенитет, независимость государства, принцип разделения властей, признание казахского языка государственным, признание Президента главой государства, органов суда — Верховного, Конституционного и Высшего Арбитражного и другие.

The first Constitution of the Republic of Kazakhstan was adopted. The Constitution has absorbed many legal norms adopted after Kazakhstan gained its sovereignty: national sovereignty, state independence, principle of the separation of powers, recognition of Kazakh language as state language, recognition of the President as the Head of state, and judicial authorities — Supreme, Constitutional and Supreme Arbitration Courts, and to name but a few..

Январь

Қаңтар

9.02.1931

Мұқағали Мақатаевтың туған күні. Қазақтың лирик ақыны, мұзбалақ ақын, өз заманында лайық бағасын ала алмаса да өзінен кейінгілер үшін мәртебесі биік ақиық ақын. Ол Алматы облысы, қазіргі Райымбек (бұрынғы Нарынқол) ауданының Қарасаз ауылында дүниеге келген. «Социалистік Қазақстан» (қазіргі «Егемен Қазақстан») газетінің, «Мәдениет және тұрмыс» (қазіргі «Парасат»), «Жұлдыз» журналдарының редакциясында, Қазақстан Жазушылар одағында қызмет атқарады. Мұқағали Алматыдағы қазақ әдебиеті мен өнерінің қаймақтары шоғырланған ортада өткерген аз ғана жылдар ішінде өзіндік дара үнін, суреткерлік қайталанбас дарынын танытып, өнімді еңбектене білді. Ол өзіне дейінгі өлең өру мен жыр сомдаудағы қазақ халқының ұлттық мектептері мен дәстүрлерін жалғап қана қоймай, оны жан-жақты дамытқан, тереңдеткен, қазақтың өлең-сөзін жаңа заңғарларға көтерген, жаңа кеңістіктерге алып шыққан жиырмасыншы ғасырдың санаулы саңлақтарының бірі

День рождения классика казахской поэзии, писателя Мукагали Макатаева. Мукагали Макатаев начал печататься в 1948 году. Известность ему принесла поэма «Аппассионата». Поэтические сборники «Привет, друзья», «Ласточка моя», «Сердце моё», «Лебеди не спят», «Тепло жизни», «Поэма жизни», «Река жизни», «Биение сердца», «Шолпан» и другие вошли в золотой фонд казахской национальной поэзии. Прозаические произведения вошли в сборник под названием «Две ласточки». Многие стихи Макатаева положены на музыку.

Birthday of classic of Kazakh poetry, writer Mukagali Makataev. Mukagali Makataev began to be published in 1948. Known for his poem "Appassionata". Poetry collections "Hello Friends", "Swallow my", "My Heart", "The swans do not sleep", "The warmth of life", "The Poem of Life", "River of Life" "Heartbeat", "Sholpan" and others entered the golden fund of the Kazakh national poetry. Prose works included in the collection entitled "Two Swallows". Many of his poems set to music Makataev.

28.02.1989

«Невада-Семей» антиядролық қозғалысы қалыптасты.

Ядролық соғыс қаруын жасауға, сынауға, қолдануға қарсы әлем халқының бірлескен қарсы күресі. КСРО аумағында алғашқы ядролық қару 1949 ж. Семей сынақ алаңында жарылды. 29 тамызда Қазақстан Президенті Н.Назарбаев Семей ядролық сынақ алаңын жабу туралы Жарлыққа қол қойды. Мұндағы ең соңғы жарылыс 1995 ж. 30 мамырда жасалды. «Невада-Семей» Антиядролық қозғалысы алға қойған негізгі мақсаттарының бірі - Семей ядролық сынақ алаңын жабуға қол жеткізді.

Образовалось антиядерное движение «Невада-Семей», способствующее закрытию

Семипалатинского ядерного полигона, действующего с 1949 года. Олжас Сулейменов поставил вопрос о приостановке деятельности полигона. С 28 февраля начался отсчёт истории движения «Невада—Семипалатинск». С 1989 года Указом Президента Казахстана Нурсултана Назарбаева Семипалатинский ядерный полигон, принесший казахстанскому народу неисчислимые бедствия, закрыт.

Creation of anti-nuclear movement "Nevada-Semipalatinsk" for closing the Semipalatinsk Test Site from 1949 year. Total of 459 nuclear explosions, including 113 in atomsphere were made at the territory of Semipalatinsk site. Olzhas Suleimenov is the spiritual founder of the Kazakhstan national-patriotic movement, in that time he was a Deputy of the Supreme Soviet of the Kazakh SSR (before he was the first secretary of the Union of Writers of Kazakhstan), calls about suspension of nuclear tests. The international antinuclear movement "Nevada-Semipalatinsk" was taken up on February 28. By the Decree of the President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev was closed since 1989.

February

Февраль

Ақпан

МӘНГІЛІК ЕЛ

Ең бастысы - бабаларымыз
бізге аманат етіп қалдырған
қасиетті атамекенде келісімді
сақтай алдық.

Нұрсұлтан НАЗАРБАЕВ

Мекенжай:

Қазақстан Республикасы, 010008,
Астана қаласы, Мирзоян көшесі, 2.
Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті
Бас әкімшілік ғимарат, 136 кабинет
Тел.: +7(7172) 709-548, 709-500
(ішкі байланыс: 31-116, 31-118)
Почтаның индексі: 74745

Our address:

010008, Mirzoyan str. 2, Astana, Kazakhstan
L.N. Gumilyov Eurasian National University
The main administrative campus, office 136
Tel.: +7 (7172) 709-548, 709-500
(internal 31-116, 31-118)
Postal code: 74745

Наш адрес:

Казахстан, 010008, г. Астана, ул. Мирзояна, 2.
Евразийский национальный университет имене
Л.Н. Гумилева
Главный административный корпус, 136 кабинет
Тел.: +7 (7172) 709-548, 709-500
(вн.31-116, 31-118)
Почтовый индекс: 74745